

PAYOT:
AZ AKARAT NEVELÉSE
FORDÍTOTTA: WESZELY ÖDÖN
HARMADIK KIADÁS
ELSŐ KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN
TÁRSULAT
1921

FRANKLINTÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

	Oldal
Előszó a második magyar kiadáshoz.....	1
Bevezetés. Dr. Weszely Ödöntől	3
Előszó az első francia kiadáshoz.....	7
Előszó a második francia kiadáshoz.....	14

1.

ELMÉLETI KÉSZ.

ELSŐ KÖNYV.

Bevezetés.

Első fejezet.

A legyőzendő baj: Az akarathiány különböző alakjai a tanuló ifjúnál és a szellemi munkásnál.

Az ernyedtség; a szétforgácsolás; irtózás a személyes erőkifejtéstől; restség és tanultság; a középfokú oktatás bűnei „„„™ „„„ 25

Második fejezet.

A cél.

Állandó és egy cél felé irányított erőkifejtések 45

III

Harmadik fejezet.

Az akaratra vonatkozó és elcsüggesztő elméletek megcáfolása.

	Oldal
I. <i>Elmélet a jellem megváltozhatatlanságáról</i>	53
II. A szabad akarat elmélete; megvizsgálása és cáfolata; a szabadság új elmélete	63

MÁSODIK KÖNYV.

Az akarat lélektana.

Első fejezet.

A gondolatok jelentősége az akaratra nézve.

I. A gondolat hatástalan az ösztönök tömegében.....	76
II. Hatalmunk a gondolat fölött nagyon kiterjedt. – E hatalom mechanizmusa	88

Második fejezet.

A kedély áll apót ok szerepe az akaratban.

I. Az érzelmi állapotok mindenható ereje fölöttünk.....	93
II. A kedélyállapotok fölötti közvetlen hatalmunk jelentéktelensége. E tehetetlenség okai.....	107

III. Mindenhatók vagyunk gondolatainkkal szemben, melyek hatástalanok, semmi befolyásunk érzelmeinkre, melyek mindenhatók. Helyzetünk kétségbeesettnek látszik.....	111
IV. De az idő fölszabadít bennünket.....	115
V. Mit tehetünk az izgalmak anyagi okozóra nézve.....	115
VI. A fejezet eredménye.....	121

Harmadik fejezet.

Az értelem uralmának lehetősége.

I. A követendő cél és az eszmének erős kapcsolása a cselekvéssel	124
II. Az értelem sztratégiája a kedvező érzelmi mozzanatokkal szemben.....	128
III. Az értelem sztratégiája az ellenséges érzelmi mozzanatokkal szemben.....	145
IV. Taktika, midőn a szenvedélyek vihara dühöng.....	156

VI

HAHMADIK KÖNYV.

Belső eszközök.

Első fejezet.

A szemlélődő elmélkedés szerepe az akarat nevelésében.

	Oldal
I. Célja: Élénk lelkesedést vagy ellenszenvet teremteni.....	162
II. Szükséges, hogy hosszú időt engedjünk a tudat azon állapotainak kristályosodására, melyekről azt akarjuk, hogy megerősödjenek.....	166
III. Általános program arra nézve, hogyan lehet sikeresen elmélkedni.....	170
IV. A szemlélődő elmélkedés abban áll, hogy mindent határozottan lássunk a legkisebb részletekig.....	172
V. A világos elhatározások szerepe. A két nagy metafizikai elmélet. Nem választani, az is annyi, mint választani. A másodrendű elhatározások.....	181
VI. A cselekvés előfeltétele az elmélkedés. Az emberiség nagyrészt marionettekből áll. A nevelés, a család, a környezet, a nyelv hatásai. A nyelv becsmérli mindazt, ami magasztos. A hiúság. Az elmélkedés képessé tesz e hatások ellen-súlyozására	191

VII

oldal

VII. Az emberiség minden termékeny munkája az elmélkedés eredménye. „kapkodás nem cselekvés. Az elmélkedés kizárja az előre nem látható véletlent, fokozza a tetterőt, világos élettervet nyújt.....	206
VIII. Az elmélkedés kiválasztja az irányító elveket a magatartás számára. Ez elvek szerepe: azzal hatnak, hogy határozottak és könnyen fölidéznek azokat az izgalmakat, melyeknek jelei.....	214
IX. A VIII. fejezet összefoglalása.....	220

ELŐSZÓ

A HARMADIK MAGYAR KIADÁSHOZ

Payot e kedvelt és népszerű munkájának fordítását első ízben a Magyar Tudományos Akadémia adta ki. A könyvet úgy, mint mindenütt Európában, nálunk is nagyon jól fogadta a közönség, s csakhamar nem volt egyetlen példány sem belőle. Minthogy a Magyar Tudományos Akadémia könyveiből új kiadást nem rendez, a Franklin-Társulat vállalkozott arra, hogy a második, s utána most immár a harmadik kiadást, mely iránt már eddig is nagy érdeklődés nyilvánult, megfelelő díszes köntösben kibocsássa.

A fordítást, mely a francia eredetiből készült s bővebb és teljesebb a német fordításnál, az Akadémia megbízásából annak idején Ambrus Zoltán is átnézte. Az új kiadást igyekeztem még pontosabbá, s az eredetihez még közelebb állóvá tenni.

Budapest, 1919. dec. 20.

Dr. WESZELY ÖDÖN.

BEVEZETÉS.

A francia elmélkedők figyelme újabb időben mind nagyobb mértékben fordul a nevelés kérdései felé. Számos könyv jelent meg az utóbbi években, melyek mind azt a kérdést igyekeznek megfejteni: hogyan lehetne Franciaország hanyatlását megakadályozni, hogyan lehetne egy következő erős, egészséges és munkabíró nemzedék által a népek versenyében Franciaországnak ismét az első helyet biztosítani? Ez a kérdés a tudósokat és politikusokat egyaránt arra indítja, hogy az ifjúság nevelésének ügyével foglalkozzanak s a jövőben Franciaország megerősítésén fáradozzanak. Legjobban jellemzik e törekvést Jules Lemaitre-nek a következő szavai: «Vannak szomorú igazságok, melyeket Önök mindnyájan ismernek. Jelenleg más nemzetek fölülmúlnak bennünket, még pedig jóval

fölülmúlnak a produktív tevékenységben. Franciaország többé nem elsőrendű ipari és kereskedelmi hatalmasság. Kolóniánkat csak úgy tudjuk megmenteni, ha hasznos intézményeket tudunk létrehozni. Mindenki meg van győződve, hogy a legkomolyabb reformokra van szükségünk, tudja, hogy a reform, mely a többit magában foglalja és föltételezi, az egyének reformálása. De arra, nemde már késő, hogy a meglett, érett egyéneket reformáljuk; tehát a következő nemzedékhez kell fordulnunk: gyermekeinket oly módon kell fölnevelnünk, hogy egészségesebbek és erősebbek legyenek, mint mi».*

Az ifjúság nevelése felé fordul tehát a figyelem.

A sok könyv közül, mely e kérdéssel foglalkozik, *Payot* könyve «Az akarat neveléséről» több szempontból egészen sajátos érdekléssel bír. Egyik az, hogy nem a gyermek, hanem inkább az ifjú nevelésével foglalkozik; a nevelés munkájának azal a részével, melyet önmagunk végezhe-

* Conférence à la Sorbonne 1898 június 5.

tünk s mely talán még fontosabb, mint az, melyet nevelőink végeznek. A könyv azt a kérdést fejtegeti, mit tehetünk mi magunk akaratunk erősítésére, energiánk fokozására?

A könyv másik érdekessége a tárgy, az *akarat* nevelése, mely — úgy látszik — nemcsak ott nagy jelentőségű, ahol bizonyos dekadencia mutatkozik, hanem mindenütt érdekléssel bír, ahol az emberi kultúra az intelligencia, azaz az értelmi képesség fokozásával jár. Mintha mindenütt nagyobb gondot fordítottak volna az értelem fejlesztésére, mint a tetterő és az akarat nevelésére. E nagy bajt érzik minden művelt országban s érzi magán is minden művelt ember, ki szellemi munkával foglalkozik.

Ez magyarázza meg első sorban Payot könyvének óriási sikerét. A könyv rövid idő alatt (első kiadása 1893-ban jelent meg) 22 kiadást ért s csakhamar német, spanyol, lengyel, bolgár, orosz, román, svéd és szerb fordításban is megjelent. Sikeréhez hozzájárult az, hogy a könyv szigorúan tudományos alapon, a legmodernebb lélektani

fölfogás alapján áll s a kérdést, mindvégig érdekesen, világosan s a legkellemebb előadásban tárgyalja.

A szerző, kinek ez volt az első önálló munkája, 1859. április 10-én született Chamornix-ben (Savoyá-ban), Ribot-nak lelkes tanítványa, az egyetemi fokozatokon keresztülmelve tanár, majd tanulmányi felügyelő volt s jelenleg a Chambéry-i akadémia rektora. Számos kisebb közleményt írt a *Revue Philoóophique*, *Revue Univeráiiaire*, *Revue Pédagogique* c. folyóiratokba. Többi munkája: *La Croyance. L'Education de la démocratie*, *Avant d'entrer dana la vie. Cours de morale*, *Les Idées du Monsieur Bourru*, mind az első könyv után jeleni meg s bár szintén nagyon szíves fogadtásban részesült, még sem tett oly hatást, mint «Az akarat nevelése».

Hisszük, hogy e könyv magyar kiadása is szíves fogadtatásra fog találni.

Budapest. 1905. október 30.

WESZELY ÖDÖN.

ELŐSZÓ

AZ ELSŐ FRANCIA KIADÁSHOZ.

«Csudálatos, az emberek elismerik, hogy minden más dologban tanításra és útmutatásra van szükségük; tanulmányozzák is azokat bizonyos gonddal: csak épen az életnek tudományát nem tanulják meg és nem is akarják megtanulni».

Nicole: Beszed annak szükségességéről, hogy ne bízzuk magunkat a véletlenre. «(Discours sur la nécessité de ne pas se conduire au hasard.)»

A XVII. században és a XVIII. század egy részében kétségtelenül a vallás uralkodott a lelkeken: az akarat nevelésének kérdése nem léphetett előtérbe a maga egész általánosságában: azok az erők, amelyekkel a katolikus egyház, ez a példátlanul álló jellemnevelő, rendelkezett, elégségesek voltak arra, hogy a hívők életének célját és irányát nagy körvonalakban megadják.

De ma ez az irányítás a gondolkodó

elmék nagy részénél hiányzik. Nem pótolta semmi. Ezért hírlapok, folyóiratok, könyvek, sőt regények* egymással vetekedve panaszkodnak azon, milyen csekély most az emberekben az akaraterő!

Az akarat ez általános betegsége orvosokat teremtett. Ezek a lelki orvosok azonban, sajnos, az uralkodó pszichológiai elméletekkel voltak eltelve. Az akarásban az elmének tulajdonítottak főszerepet. Azt képzelték, hogy a túlvilágról való *bebizonyított* metafizikai elmélet az, amire szükségünk van.

Tudatlanságuk azonban megbocsájtható. Az államgazdaságtanban elfogadott törvény, hogy a kultúra mindig a legterméketlenebb, de a legkönnyebben kihasználható talajból halad a legtermékenyebb, de a legnehezebben értékesíthető talajig. Ugyanez áll a pszichológia mezejére nézve

* Nevezetesen: Béranger, L'Effort., Armand Colin 1893. A mi szempontunkból ezt a könyvet az teszi Jelentőssé, hogy a szerző csak nemrégén a párisi tanulók egyesületének az elnöke volt.

is. Kezdetben a legkönnyebb, de az életmódra nézve lényeges eredményekben kevésbé termékeny jelenségeket tanulmányozták, mielőtt a főfontosságú jelenségekhez közelítettek volna, melyeknek tanulmányozása nehéz. Csak nagynehezen kezdik tisztán látni, hogy az eszmék a jellemre nézve milyen jelentéktelenek és a hajlamok rajában állandóan mily alárendeltek. Az akarat érzelmi erő és minden eszmének, ha hatni akar rá, szenvedélytől kell színezeve lennie.

Ha az akarat mechanizmusát közelebből tanulmányozzák, rájöttek volna, hogy a metafizikai elméletek keveset érnek és hogy nincs az az érzelem, mely szándékosan megválasztva, pszichológiai segéd-eszközeink öntudatos alkalmazása által ne tudná irányítani az egész életet. A fősvény feláldoz minden testi igényt, rosszul táplálkozik, kemény a fekvőhelye, csupa pénzvágányból barátok és örömök nélkül él és mi kétségbe akarnók vonni, hogy lehet egy 'magasztosabb érzést választani s ezt elég hatalmassá tenni arra, hogy az életet irányítsa? Nem is tudjuk, milyen sokféle

eszközt nyújt nekünk a pszichológia, hogy lehetővé tegye, hogy azzá legyünk, amivé lenni akarunk.

Sajnos, keveset foglalkoztak eddig az-
zal, hogy a segélyforrásainkat ebből a
szempontból megismerjék. Azok a gondol-
kodók, akik az európai eszméket az utolsó
harminc esztendő alatt irányították, két
elmélet között oszlottak meg, mely elmé-
letek kerek tagadásai az akarat nevelésé-
nek. Az egyik abban áll, hogy a jellemet
alakíthatatlan masszának kell tekintenünk,
melyhez sehogysen lehet hozzáférni. Ezt
a gyermekes elméletet később fogjuk tár-
gyalni.

A másik, első tekintetre, alkalmasabb-
nak látszik az akarat nevelésére. Ez a sza-
bad akarat elmélete. Maga Mill Stuart *
annyira megy, hogy azt mondja: ez a tan
az ő védelmezőjében a «személyi kultusz»
élénk érzetét keltette föl. Nos, egy deter-
minista emez állításának ellenére is, a sza-
bad akarat elméletét tartózkodás nélkül

* Logique. II. könyv. VI. fejezet. II. Paris, F.
Alcan.

úgy tekintjük, mint amely ép annyira veszedelmes az önfegyelmzésre nézve, mint az előző és végeredményében épen oly elcsüggesztő. Valóságban arra az eredményre vezetett, hogy a magunk fölszabadítását, mint valami könnyű, természetes dolgot tekintsük. Pedig ez épen ellenkezőleg hosszúlélegzetű munka, olyan munka, amely sok gonddal jár és amely lelki segélyforrásaink pontos ismeretét követeli.

Épen egyszerűsége által terelt el ez az elmélet sok nagyon finom, nagyon éles szellemet az akarat mibenlétének tanulmányozásától, így a pszichológiának és mondhatjuk az emberiségnek, pótolhatatlan kárt okozott.

Ezért ajánlom én e könyvet Ribot-nak. Nem annyira volt tanáromnak szentelem én ezt, annak a főrfiúnak, akinek a pszichológiai tanulmányok iránt való érzéket köszönhetem, mint annak a kezdeményezőnek, aki Franciaországban elsőnek üzte ki a metafizikát a pszichológiából, ki határozottan mellőzte azt, hogy az öntudat jelenségeinek természetét tanulmányozza és áttért arra, hogy tudományos

módszerrel – az intellektuális és akaratbeli állapotok előhírnökeit és meg nem határozott mellékjelenségeit stb. vizsgálja. Ez a módszer, jegyezzük meg jól, épen-séggel nem tagadja meg a metafizikát: nem zárja ki a pszichológiát a metafizikából, hanem csupán a metafizikát a pszichológiából, ami egészen mást jelent.

Ez a módszer abban áll, hogy a pszichológiát mint tudományt tárgyalja. Ám a tudés célja nem az, hogy tudjon, hanem hogy képes legyen *előre látni*. Ha például a fizikusnak nincs gondja arra, hogy a fény hullám-elmélete csak be nem bizonyított hipotézis, föltéve, hogy ez a hipotézis *bevált*, azaz gyakorlati eredményeket hozott létre: miért legyen gondja a pszichológusnak arra, hogy hipotézise (például az idegállapotoknak és a lélektani állapotoknak kölcsönös vonatkozásáról szóló hipotézise) nincs beigazolva, föltéve, hogy *bevált* legyen? Sikert elérni, a jövőbe látni tudni, a jelenségeket tet-szésünk szerint módosítani és általában *oda hatni, hogy a jövő olyan legyen, amilyennek mi akarjuk*, íme a tudés

hivatása, következésképp a pszichológusé is. Legalább is ez a vázolt képe annak, amit mi feladatunkról magunknak alkottunk.

Az akarat gyöngeségének mostani okait akarjuk kinyomozni. Azt hisszük, hogy e gyöngeség egyedüli orvosságát a kedélyállapotok ügyes művelésében kell keresnünk. Azokról az eszközökről, melyek fölszabadító érzéseket hoznak létre vagy erősítenek, melyek az önfegyelmzésre káros érzéseket megsemmisítik vagy elnyomják, ez lehetne még al-címe e könyvnek, amelyet a közönségnek bemutatunk. Ezen a téren még mindent csak ezután kell majd tenni. E nagy jelentőségű munka érdekében fölajánljuk fáradozásaink adóját.

Ahelyett, hogy az akarat nevelését *in abstracto* tárgyalnók, tárgyal a folytonos, kitartó szellemi munka által megkívántató akarat nevelését vettük. Meg vagyunk győződve, hogy a tanuló ifjúság és általában a szellemi munkások hasznos útmutatást találnak benne.

Sok ifjút hallottam panaszkodni azon, hogy nincs útmutatás az önuralom megszerzésének módszerére nézve. Itt nyúj-

torn mindazt, amihez e tárgyról való csaknem négy esztendei tanulás és elmélkedés útján jutottam.

Chamonix. 1893. augusztus hó 8.

PAYOT GYULA.

ELŐSZÓ

A MÁSODIK FRANCIA KIADÁSHOZ.

A francia és a külföldi sajtó jóakaró fölkarolása, az olvasók buzgalma, amellyel az első kiadást néhány hét alatt elkapkodták, azt bizonyítja, hogy ez a könyv épen kapóra jött és hogy a művelt közönségnél mélyen érzett szükségletet elégít ki.

Köszönet a levélíróknak és legkiváltkép a jog- és orvostanhallgatóknak, akik oly bő és becses bizonyító okiratokat szolgáltatottak nekünk az V-ik könyv I. fejezetének támogatásához. Némelyek kikelnek «pesszimizmus»-unk ellen. Az ifjúság sohasem beszélt még annyit a cselekvésről és tettről, mondják ők. Ámde nem elég oda a beszéd, ahol cselekedni kell. Úgy látszik, hogy az

ifjak legnagyobb része a lármát és izgatást összetéveszti a teremtő cselekvéssel. Egyesek és a leginkább illetékesek, úgy vélik, hogy a főiskolák ifjúsága nagyrésztben műkedvelőkből és ideggyöngékből telik ki. De a dilettantizmus és az ideggyöngőség az akarat két betegsége, amelyeknek orvoslását meg kell kísérelni.

Az akarat nevelésének gyakorlati része csaknem egyhangú elismerésre talált. De nem áll ez az I. könyv III-ik és a II-ik könyv I-ső fejezeteire. El voltunk rá készülve, hogy e pontokat megtámadják, de úgy látszik, sok bíráló nem találta meg a kérdés lényegét.

Mindenekelőtt vegyék figyelembe, hogy sohasem állítottuk azt, hogy a gondolatnak épen semmi befolyása sincs az akaratra. Ösztöneinknek és szokásainknak nagy szerepet engedtünk akaratnyilvánulásainkban. De amit továbbra is fentartunk, egyrészt az, hogy a magasztosabb akarat abban áll, hogy törekvéseinket az eszméknek alárendeljük; és másrészt, hogy az eszmének közvetlenül és egyenesen semmiféle ereje nincsen az «alacsony ösztönök durva hor-

dáival» szemben. Az eszme ereje ilyen ellenfelekkel szemben csak közvetett: nehogy sikertelen legyen az erőfeszítés, kénytelen az erőt onnan kölcsönözni, ahol épen van, tehát az érzelmi állapotoktól.

Arra számítottunk, hogy a szabadságról szóló elméletünket a szabad akarat védelmezői fogják majd hevesen megtámadni. S különös, hogy éppen nem ők, hanem azok vették fel a harcot, akik a jellem öröklött voltát védik. A szabad akarat elméletét, úgy látszik mindinkább elvetik a nevelők, akik nem elvont fogalmakkal, hanem élő valósággal foglalkoznak. E tárgyra nézve közlik velem, hogy *Marion*, akinek tekintélye ezen a téren olyan nagy, 1884—1885-iki előadásaiban erélyesen rámutatott arra a bajra, amelyet nekünk a szabad akarat metafizikai hipotézise gyakorlatilag okozott, megakadályozván bennünket a tényleges szabadság feltételeinek tanulmányozásában, mely korlátolt szabadságot saját erőnkkel megszerezni kötelességünk. *Marion* az erkölcsi szolidaritásról szóló értekezésének előszavában *Fouillé* ama tételével, hogy szabadságunk eszméje

fölszabadít minket, határozottan szembeállítja azt a gyakorlatilag igazabb és hasznosabb szempontot, mely szerint magunkat ilyen szabadoknak képzelvén, elmulasztjuk magunknak biztosítani szabadságból azt a részt, amelyet abból bírhatnánk. Semmi sem igazabb Marion ezen szavainál. Csak akkor vagyunk szabadok, ha képesek vagyunk arra, hogy szabadságunkat nehéz küzdelmek árán kivívjuk.

Ami pedig azt a szemrehányást illeti, hogy a szerző a veleszületett jellemnek nem juttatott kellő szerepet, ez csak azon alapulhat, hogy a jellem képzeje nem tökéletes.

A jellem nem egyszerű fogalom. Hajlamok, eszmék stb. nagyon is összetett eredője az. Következésképp azt állítani, hogy a jellem velünk született, annyi, mint lehetlenséget állítani.

Mindenekelőtt azt jelentené, hogy ez az eredő-erő, hogy a heterogénelemek e keveréke, azaz: az erők csoportosítása módja is velünk születhetik; ez pedig értelmetlen.

Azonkívül azt jelenti, hogy a veleszüle-

tett elemet tökéletes tisztaságában is elő lehet állítani, hogy meg lehet tisztítani attól a salaktól, amellyel a környezet, a nevelés befolyása azt körülveszi: ami lehetetlenség. Ez a lehetetlenség arra kötelez, hogy a *veleszületett* szerepének meghatározásában a legnagyobb bizalmatlansággal járjunk el.

Végezetül az az állítás, hogy a jellem velünk született, azt a nézetet foglalja magában, amely ellen egész belső tapasztalatunk, a nevelők minden tapasztalata és az egész emberiség gyakorlata fellázad tudniillik, hogy a jellem lényeges elemei: a hajlamok mindörökké változhatatlanok. Bebizonyítjuk azonban, hogy ez nincs úgy (II. 3.) és hogy módosítani, elfojtani vagy erősíteni tudjuk az érzést. Ha az egész emberiség nem ebben a véleményben volna, nem vennők magunkra a gyermekek nevelésének a gondját. A természet vállalná el azt egyedül a maga törhetetlen törvényeivel.

Ezek az elméleti szempontok elegendők arra, hogy a jellem veleszületettségének tanát meggyöngítsék. Egyebekben pedig,

hogy meggyőződésünket kiegészítsük, olvassuk el a jellemről megjelent legújabb munkákat.* Olvassuk különösen Paulhan munkájának harmadik részét és látni fogjuk, hogy ugyanabban az egyénben leggyakrabban a típus sokfélesége van meg; hogy a fejlődés hajlamokat tüntet el vagy ébreszt a korral; hogy ugyanannál a személynél gyakori a jellem megváltozása. Mit jelentsen ez mást, ha azt nem, hogy milyen ritka az állandó jellem!

Gyermekeknél legtöbbször az ösztönök anarchiájának képét látjuk; a nevelőnek nem az-e a célja, hogy ezt az összevisszaságot rendezze, hogy abban az állandóságot és az egységet szervezze? Sőt gyakran, midőn munkánkat már befejezettnek hisszük, beáll a serdülés válsága, mely mint a szélvész fölforgat mindent: az anarchia újból kezdődik és ha az ifjú, most már magára hagyva, nem teszi a maga köte-

* Ribot: Revue philos. 189:2. nov.: Paulhan, Les Caractères, 1. kötet, 237 l. Paris, 1894. (Alcan), Perez, Caractère de l'enfant à l'homme. 1802. (Alcan.)

lösségévé az erkölcsi egyöntetűség munkáját, ha nem teremti meg önmaga a jellemét, egyike lesz ama «játékbáb»-oknak. amelyekről szólunk. (25. lap.)

Különben, ha a jellem eredendő volna, ha kiki mint valami születésnap ajándékot, készen kapná életének egységességét. akkor jellemeket látnánk magunk körül.

Hol vannak hát?

Talán a politikai életben? Néhány magasabb kivételtől eltekintve, amely ez elmentet oly fájdalmasan kiemeli, alig látjuk, hogy ott az egész élet valamely magasabb cél felé volna irányítva; a gondolatok és érzések szétforgácsolása oly nagy, a kapkodás oly közönséges és a sikeres cselekedet oly ritka, hogy gyakran csak gyermeklelket találunk férfitestben.

Nem láttuk-e az irodalomban, hogy az 1870-iki rettenetes vihar után az írók csaknem egy lélekkel szentelték erejüket az emberi állatiasság dicsőítésére? Mi sem mutatja felsőbbes igazságát Manzoni* véleményének, mint az, hogy a natalitás

* V. ö. 210. 1.

abban a mértékben fejlődik vissza, mint amilyen mértékben az izgalmak gyarap-
szanak. Ahelyett, hogy mindazt, ami ben-
nünk nagy és nemes, serkentenék, csak-
nem valamennyi írónk a mi alantas ösz-
töneink felé fordult: úgy tekintettek ben-
nünket, mint akiknek csak hátgerincük és
nyúltagyuk maradt: ahelyett, hogy gon-
dolkodóknak való irodalmat nyújtottak
volna, fej nélkül valók számára írtak.

De hát minek folytassuk? Nem világos-e.
hogya a jellem egységet és állandóságot
foglal magában; hogya azonkívül még
magasztos célok felé való törekvést zár
magába, nem lehet velünk született? Ez az
egységesség és ez az állandóság, amely a
természetes anarchiának, mely a mi saját-
ságunk, oly erősen ellentáll, csak lassan
szerezhető meg. * Azoknak, akik erre nem

* Gyakran szemére lobbantották a szerzőnek,
hogy ezt a kérdést: «Mit csináljunk a megszer-
zett önuralommal?» válasz nélkül hagyta. A szerző
azt felelhetné, hogy műve egy pszichológus mun-
kája és hogy ez magában véve elég. De tulajdon-
képen úgy véli, hogy «Az akarat nevelése »-ről
szóló munka »Az élet filozófiája» nélkül

tudnak vagy nem akarnak igényt tartani, egyszersmind le kell mondaniok mindarról, ami az emberi egyéniség nagyságát alkotja: a szabadságról és az önuralomról. Bar-le-Duc, 1894. január hó 20.

amely ennek kiegészítője — csonka mű lenne. Ez utóbbi különben régebb idő óta munkában van.

I.

ELMÉLETI RÉSZ.

ELSŐ KÖNYV.

BEVEZETÉS.

ELSŐ FEJEZET.

A legyőzendő baj: Az akarathiány különböző alakjai a tanuló ifjúnál és a szellemi munkásnál.

Caligula, a római császár, azt kívánta: bár volna valamennyi rómainak együttvéve egyetlenegy feje, hogy azt egy csapásra leüthesse. Nekünk nem kell hasonlót kívánnunk a mi legyőzendő ellenségünkkel szemben; valamennyi balsikerünknek s csaknem minden bajunknak, ugyanegy oka van, s ez: akaratunk gyöngesége irtózás az erő kifejtéstől és főleg a tartós erő kifejtéstől. Tétlenség, könnyenvevés, szórakozottság mind csak különböző elnevezés arra, ami alapjában véve restség. Ez pedig az emberi természetre nézve ugyanaz, ami az anyagra nézve a nehézkedő-erő.

Kétségtelen, hogy a tartós akarat igazi

ellensége csak valamely folytonosan ható erő lehet. A szenvedélyek természettől fogva átmenetiek; annál kevesebb ideig tartanak, minél kitörőbbek; minthogy csak megszakításokkal jelentkeznek, nem tekinthetjük őket magukban véve az akarat igazi gátlóinak, kivéve azokat a nagyon ritka eseteket, amelyekben oly erővel és határozottsággal nyilvánulnak, hogy szinte az örültséggel határosak. Marad elég alkalom e kitörések közt lévő szünetekben a munka tetemes mennyisége számára. De van azután egy alap-természetű, abszolút folytonos állapot, amelyet bágyadtságnak, közömbösségnek, renyhességnek, tétlenségnek nevezünk. Erőfeszítéseket tenni annyit jelent, mint a küzdelmet e természetes állapot ellen megújítani, még pedig végleges győzelem nélkül.

Azt mondjuk: az eredeti, természetes állapot, mert az ember huzamosabb erőfeszítésre csupán a szükség kényszere alatt vállalkozik. Világlátott utazók egybehangzóan állítják, hogy műveletlen népeknél az állandó erőkifejtésre való abszolút képzelenség tapasztalható. *Ribot* helyesen

jegyzi meg, hogy a szándékos figyelemre való első törekvésnek az asszonyoknál kellett nyilvánulni, akik az ütlegektől való félelmökben rendszeres munkára szoktak, mialatt uraik henyéltek és aludtak. Nem látjuk-e eltűnni, úgyszólván saját szeminkkel a rézbőrűeket, akik inkább kiirtatják magukat, hogysen rendszeres munkára szoknának, amely pedig teljes jóllétet biztosítana számukra.

De nem is kell oly messzire mennünk jól ismert példákért. Nem tudjuk-e mindnyájan, mily lassan szokja meg a gyermek a rendszeres munkát? Mily ritka az a szántóvető ember és az a munkás, aki igyekeznék a munkát jobban végezni, mint ahogyan elődei végezték, vagy mint most mások végzik? Tartsunk csak szemlét Spencer-rel* a napközben kezünk ügyébe kerülő eszközökön: egy sincsen közöttük, amelyet kevés fej-töréssel céljának még inkább megfelelővé ne lehetne tenni s a szerzővel együtt arra a következtetésre kell jutnunk, hogy «valóban

* Spencer, Introduction à la science sociale. 327., 328. l. Alcan.

a legtöbb ember mintha célul tűzte volna ki, úgy élni át az életet, hogy az minél kevesebb gondolatába kerüljön*. Ha tanuló éveink emlékei közt kutatunk, hány iskolatársunkat tudnók megnevezni, akik dolgoztak? Nem igaz-e, hogy valamennyi csak épen azt a minimális erőt fejt ki, amely őt a vizsgálatokon átsegíti? Tehát az egyéni erő kifejtés, az elmélkedés munkája, már az iskolában mily gyötrelmes nekik! Más országokban is úgy van, hogy a vizsgálatokon csak egy kevés emlékezetbeli munkával esnek át valahogy. Még eszményük sem valami magasztos. Amit óhajtanak, mint Maneuvrier reánk, franciákra vonatkozólag oly találóan mondja: nem más, mint rosszul fizetett, jelentéktelen hivatalnoki állások, jövő és látókör nélkül, hol az ember egy ülőhelyében öregszik meg, hol naponkint részt vesz egy olyan jelentéktelen foglalkozásban, amely csak arra alkalmas, hogy természeti képességei fokongint összezsugorodjanak, de ahol viszont föltalálja azt a kimondhatatlan gyönyört, hogy nem kell gondolkodnia, akarnia és cselekednie. A gyámkodó szolgálati szabályzat

az óraszerű gépies mozgás jellegét nyomja rá működésére és megfosztja a munka és élet fáradtságos díszétől».*

Ámde nem csupán a hivatalnokot kell vádolni. Minden mesterség, minden hivatás, bármily magasztos legyen is, mindig alkalmatlan arra hogy a személyes tulajdonságokat, a tetterőt és az erélyt megóvja. A kezdet első éveiben a szellemnek még csak van miben magát cselekvőleg gyakorolnia. De az új változatok és az elmékedést és kutatást kívánó esetek száma csakhamar kevesbedik. A legnehezebb műveletek végrehajtása, ami látszólag nagy szellemi erő kifejtést követel, egyszerűen szokás dolga lesz. Az ügyvéd, a bíró, az orvos, a tanár mind szerzett alapból él, amely immár csak lassan és ritkán gyarapszik. Az erőfeszítés évről-évre gyöngül — évről-évre kevesbedik az oly alkalmak száma, hol a szellem felsőbb képességeit kell latba vetni. A régi kerékvágás már le van taposva, az elméi a gyakorlat híján eltompul, és vele együtt

* L'Éducation de la bourgeoisie, 3. edit. Leopold Cerf. 1888.

az ítélőképesség és a gondolkodás ébersége és biztossága. Ha hivatásunkon kívül nem választunk magunknak még más szellemi foglalkozást, a tetterőnek ezt a fokozatos összezsugorodását el nem kerülhetjük.

Minthogy könyvünk legfőképp tanulóknak és szellemi munkásoknak van szánva: szükséges, hogy közelebbről megszemléljük azokat az alakokat, amelyekben náluk a «legyőzendő baj» jelentkezni szokott.

A tanulónál a baj legsúlyosabb alakja az a kimerültség (atonie), az a «szellemi fásultság»,* mely az ifjú minden cselekedetében nyilvánul. A szükségesnél jóval többet alszik; bágyadtan, leverten, kedvetlenül kel föl; lustán, ásítva öltözködik és sok időt veszteget e mellett. Nem tud «lendületbe» jönni és irtózik mindenféle munkától. Mindent «közömbösen, leverten, erőtlenül» végez. Ernyedtsége már arcán meglátszik: lerí róla az unalom; tekintete tétovázó, egyszersmind bágyadt és szórazott. Mozdulataiban semmi erő, semmi biztosság. Az elfecsérelt reggeli órák után

* Fénelon, *Éducation des filles* II. fejezet.

reggelihez ül, elmegy a kávéházba, ahol a hírlapokat az utolsó hirdetésig elolvassa, mert ehhez nem kell erőfeszítés. Délután egy kis erőhöz jut, de azt üres fecsegésre, haszontalan beszélgetésre vesztegeti, de legfőképp (mert minden rest irigy is), mások megszólására; a politikusok, írók, tanárok, mind megkapják részüket kritikájából. Este kétségbeesetten fekszik le a szerencsétlen; sőt még elkeseredettebb, mint tegnap volt — mert az a kedvetlenség, amelyikkel a munkához nyúl, kíséri őt legtöbbször a pihenés és szórakozás idején is: minden Örömmel fáradtság az ára, minden gyönyör munkába kerül. Az olvasás, ármúzeum látogatása vagy erdei séta mind olyan kedvtelés, amely kezdeményező erőt kíván; ezek aktív örömök. Minthogy pedig másrészt csupán ezek az aktív örömök azok, melyek számba jöhetnek, melyek megismételhetők, tetszésünk és akaratunk szerint: a rest a legkietlenebb életre kárhoztatja önmagát. Kiszalasztja kezei közül a kínálkozó örömeiket, mert utánuk még nyúlni is rest. Szent Jeromos tréfásan festett katonákhoz hasonlítja őket, akik kardjukat

örökösen fölemelve tartják, de sohasem sújtanak le vele.

Az alapjában való restség épen nem zárja ki itt-ott az erély pillanatnyi fellobbanását. A vad népek boldogulását nem a kitörő erő kifejtés hiánya akadályozza, hanem a rendszeres és folytonos munka hiánya, amely végre is jóval több energiát emészt föl. A bár gyöngé, de állandó fogyasztás több, mint az olyan nagy erő kifejtések, amelyek között hosszú pihenő van. A rest könnyen megbírja azt a harcot, amely csak pillanatnyi kitörő erőt kíván, s mely után hosszabb tétlenség következik. Az arabok terjedelmes birodalmat hódítottak meg. Nem tudták megtartani, mert nem volt meg erélyüknek az az állandósága, mely az ország közigazgatását szervezi, utakat épít, iskolát és ipart teremt. Ép így csaknem minden lusta diák óriási erőt tud kifejteni a vizsgálatok közeledtére. A mérsékelt, de hónapokon és éveken át naponként ismétlődő erőfeszítés azonban nincsen ínnyükre.

Az igazi, sikeres tetterő annyira a mérsékelt, de folytonos erőfeszítésen alapszik.

hogy mindaz a munka, mely ettől a formától elüt, csak rest munkának tekinthető. Magától értetődik, hogy a folytonos munka megkívánja az irány azonosságát. Mert az akarat energiája nem annyira az erő kifejtések sokféleségében, mint inkább a szellemi erőknek egy és ugyanazon cél felé való irányításában nyilvánul. Íme, egy példája a lustaság valóban gyakori alakjának. Az ifjú élénk, vidor, tetterős. Ritkán van munka nélkül. Napközben olvasott egy keveset a geológiából, egy fejezetet Brunetière-nek Racine-tanulmányából, átfutotta az újságokat, átlapozta jegyzeteit, belefogott egy értekezés tervébe, fordított is néhány lapot angolból. Egy pillanatig sem maradt tétlenül. Barátai bámulják munkabírását és foglalkozásának sokféleségét. Mi azonban ezt az ifjút mégis restnek bélyegezzük.

A pszichológus szemében a munkának ez a sokfélesége nem egyéb, mint bizonyára széleskörű, de mégis önkénytelen, ötletszerű figyelem jele, amely azonban még nem lett szándékos figyelemmé. Ez az állítólag változatos munkaerő pedig csak az akarat nagy gyengeségére vall. Ez a ta-

nuló a restségnek egy gyakori példáját mutatja, amelyet «szétforgácsolásnak» (type éparpillé) nevezünk. Ez a «szellemi sétálgatás»¹ bizonyára kellemes, de szórakoztató sétánál nem egyéb. Nicole «legyek módjára»² (esprits de mouche) ide-oda röpködőknek nevezi azokat, akik így haszon és cél nélkül le-leszállnak ide is, oda is. Hogy Fénelon³ találó képét idézzük: «olyanok ők, mint a széljárta helyen égő gyertya».

A legnagyobb baj, amely az erők e szétforgácsolásából ered, hogy a benyomásoknak nincs idejük a bevégződésre. Elmondhatjuk, hogy a szellemi munkát az az abszolút törvény szabályozza, hogy azok a gondolatok és érzelmek, amelyeket bensőnkben csupán úgy helyeztünk el, mint ahogy átutazás alkalmával «A vendégfogadók»-ban laktunk, reá nézve idegenek és azok is maradnak, csakhamar el is felejtjük őket. A következő fejezetben látni fogjuk, hogy

¹ Leibniz, Théodicée. 56. §.

² Nicole, Du danger des entretiens, L.

³ Éducation des filles, V. fejezet.

a valódi szellemi munka valamennyi erőnknek közös cél felé való irányítását kívánja. Az igazi erőfeszítéstől való irtózáshoz, azaz az attól való irtózáshoz, hogy az összes erőket egy kitűzött cél szolgálatára rendeljük, még az egyéni kitartástól való nem kisebb félelem járul. Bizonyára más egy mű megteremtése, a föltalálás vagy a szerkesztés munkája, és más az emlékezetbe való elraktározása annak, amit mások hoztak létre. A személyes erőfeszítés kifejtése azért oly gyötrelmes, mert okvetlenül az erők egymás mellé rendelését kívánja. A szellemi munka mindkét felsőbb alakja elválaszthatatlanul egybe van forrva minden produktív munkában. Azt is láthatjuk, mennyire fél ettől a munkától a tanuló ifjúság nagy része, pedig maholnap ez lesz a «vezető osztály». A középiskolai legfelsőbb osztály tanulói például valamennyien jó tanulók, az utolsó vizsgálat serkenti őket. Tevékenyek és általában pontosak a munkában. Sajnos, nem gondolkoznak. Ez a szellemi restség abban nyilvánul, hogy csak épen a szavakkal való gondolkodásra hajlandók. így pl. a pszichológia tanulása

közben egy sem gondol arra, hogy születésétől fogva minden nap voltakép alkalmazott pszichológiát tanul, (mint ahogy Jourdain is *prózában* beszélt anélkül, hogy tudta volna) és hogy igen egyszerű volna önmagát megvizsgálni és önmagában példákat találni, ahelyett, hogy a könyvekben megírt példákat tanulja be. De nem, leküzdhetetlen hajlandóságuk van a *betanulásra*, nem a *vizsgálódásra*. Az emlékezetükre ily módon rárótt fölösleges tehertől nem borzadnak meg annyira, mint a legkisebb egyéni erőfeszítéstől. Mindennütt passzív módon viselkednek. — Kivételek bizonyára vannak, de nagyon kis mértékben, a jó tanulók legjava között.

Az egyéni erő kifejtésre való képtelenségnek tapasztalati bizonyítékait az első helyért való negyedévi versenyvizsgálatok szolgáltatják.* A növendékek legnagyobb része fél ettől a gyakorlattól. Arról van

* Franciaországban u. i. szokásban vannak a concursusok, vagyis vizsgálati versenyek, melyekben az ország összes középiskolai tanulói résztvesznek. (A fordító.)

szó, hogy egy kijelölt tárgyról írjanak, de anélkül, hogy valamit föl kellene találniok; csupán az előadásokon szerzett anyagot kell legtöbbször más beosztás szerint elhelyezni s a kidolgozásában tisztaságra és az olvasó által megkívánt «világosságra» (lucidus ordo) törekedniök — s ez már olyan munka, amely igen kellemetlen.

Ezt az önmunkásságtól való félelmet magával viszi az ifjú az egyetemre is, — bár nincs belőle kára, mert egy vizsgálaton sem törődnek azzal, hogy ki a jelölt, s mit ér, csupán emlékező tehetségét és a megtanult anyag mennyiségét vizsgálják. Minden lelkiismeretes és gondolkodó tanuló beismeri magában, hogy az orvosi tudomány, a jog, a természettudományok, a történelem egy-egy évfolyamában mily csekély az olyan munka, amely nem csupán az emlékezet munkája volna.

Érdekes figyelemmel kísérni, mily finom árnyalatai vannak a restségnek még a tudósok között is. A lustaság bizonyára még nem zárja ki a nagy munkásságot, széleskörű foglalkozást; mert a mennyiség nem pótolja a minőséget. Sőt mi több: a

munka mennyisége gyakran a minőség rovására megy. Például a német tudósok előszeretettel gúnyolnak minket azzal, hogy miként a mesebeli Raton, ők kaparják ki a tűzből azt a gesztenyét, amit mi elköltünk. A hasonlat találó. Raton * valóban a tudás munka képviselője.

... Raton karmaival

Óvatosan

Kotor egy kissé a hamuban, de visszahúzza ujját.

Majd megint többször oda nyúl

S kikap egy gesztenyét, majd kettőt, majd hármat

[titokban . .

Ez olyan munka, melyet az ember abban hagy, de újra kezd. Örökösen szövegekre támaszkodva, az elmének nem akad teremteni való dolga, de így tanulmányozni még akkor is sikerrel képes, amidőn már élet vesztette. Az idő e tekintetben igazat fog adni Renan jéslatának a tisztán erudition alapuló tudományokról. Nincs jövőjük. Az általuk elért eredmény nagyon is bizonytalan és vitás – s az a húszezer kötet, mely évenként a nemzeti könyvtárban föl-

* *Raton* egy macska neve Lafontaine egyik meséjében. (A fordító.)

halmozódik, nem számítva ide a hírlapokat és az időszakos folyóiratokat, ötven év alatt egy millió kötettel gazdagítja a meglévő gyűjteményt. Egy millió kötet! Kötetenként középszámítással két centimétert véve a vastagság méretéül, olyan halom könyvet ad ki, mely magasságra nézve négyszer fölülmúlja a Mont-Blancot. Nem világos-e, hogy a történelem mindjobban mellőzni fogja a tulajdonneveket, hogy annál inkább kiemelje az okaiban és eredményeiben még mindig kétséges nagy szociális eseményeket s hogy a tisztán emlékezetbeli tudás, a rengeteg anyaghalmozás alatt összeroskadva, a gondolkodó elmék előtt elveszti minden tekintélyét. Az adatok fölhalmozását mindegyre kevésbé tekintik munkának. Odáig jutunk, hogy az ezzel járó munkát az igazi néven: «foglalkozás»-nak nevezzük. *Munkának* majd csak az alkotást, a fölösleges részek kiválasztását, azt az összefoglalást fogják nevezni, melyet a gondolat fenséges ereje végez. Alkotni valóban annyit tesz, mint keresni a lényeges, jellemző körvonalakat és azokat kellő világításba helyezni. A haszontalan

részletek «a mellékesek» csak az igazság hátrányára vannak és a beavatott szem előtt feltárják, hogy hol mindenütt láthatjuk az emberből kiirthatatlan restséget a szellemi munka mozgató erőibe felszívódva. És sajnos, elmondhatjuk, hogy ezt az eredeti szellemi restséget tanítási rendszerünk még csak növeli. A felsőbb oktatás tervei mintha arra valók volnának, hogy a tanulóból szórakozottat neveljenek. Ezek ugyanis a szerencsétlen ifjakat arra kényszerítik, hogy minden tárgyat érintsenek és a megtanulandó anyag sokfélesége által megakadályozzák azt, hogy valaminek a mélyére hatolhassanak. Ne jutna az ifjú arra a gondolatra, hogy az egész mai felsőbb tanítási rendszer képtelenség? Nem kiöl a tanulóból minden találékonyságot és a munkára való minden őszinte akaratot? Alig néhány év előtt ágyúink hatása csak közepes volt: ma már megtízszereződött. Miért? Mert azelőtt a tarack szétrobbant, amint az akadályra csapott; szétrobbant rajta anélkül, hogy kárt tett volna benne. Ma pedig egy külön e célra feltalált *gyűjtő-tű* alkalmazásával a tarack lö-

vege a rácsapás után még tovább fúródik, mielőtt szétrobbanna: belehatol mélyen és csak itt, az akadály szívében, minden oldalról szorítva, robban szét, törve, zúzva mindent. A mai nevelés rendszerében elfeledték megadni az elmének a maga *gyújtótűjét*. — A szerzett ismereteket sohasem engedik mélyen behatolni. Lassítani akarsz lépteidet? Űznek: tovább, további De hiszen nem értettem még meg egészen, ez olvasmány hatása még csak alig ébresztett bennem érzelmeket . . . Tovább! Tovább! Te ifjú bolygó zsidó, pihenés nélkül rohannod kell folyton; be kell járnod a matematika, a fizika, a chemia, az állattan, a növénytan, a földtan, valamenyny néptörténelmének, az öt világrész földrajzának, két élő nyelvnek, több népirodalmának, a pszichológia, a logika, az erkölcsstan, a metafizika, a filozófia történelmének tereit . . . További tovább a középszerűség felé! A líceumból vagy a gimnáziumból vidd ki magaddal az életbe azt a szokást, hogy mindent csak felületesen kell látni és a látszat után ítélni! Ez a gyors rohanás nem lesz lassúbb a

tudományegyetemen sem, sőt sok tanuló-
nál még rohanóbbá lesz.

Vegyük még hozzá azt is, hogy a modern élet körülményei belső életünket mind-
jobban megsemmisítik, a gondolkozást olyan mértékben szétforgácsolják, hogy már jobban nem is lehet. A közlekedés könnyű volta, a gyakori utazás, kirándulások a tengerre, s a hegyek közé, szét-
szórják gondolatainkat. Még olvasni sincs többé időnk. Izgalmas de egyszersmind üres életet élünk. A hírlapok, az a mes-
terkélt izgatás, amellyel szellemünkre hatnak, az a felületesség, amellyel érdeklődésünket az öt világrész különféle eseményeiben meghurcolják, végül sokszor odáig viszik az embert, hogy egy könyv elolvasását unalmasnak találja.

Hogyan tudjunk ellentállani a szellem szétforgácsolásának, amelyet körülményeink okoznak, hogyha nevelésünkben semmi sem történt, ami erre az ellentállásra alkalmassá tett volna? Nem lesújtó-e az a gondolat, hogy épen a legfőbb munkát, az akarat nevelését, nem gondolják lelkiismeretesen? Amit ebben az irányban tesznek.

azt is más dolgok iránt való érdekből tesszik: csak az elme benépesítésére gondolnak és az akaratot csak abban a mértékben növelik, amennyiben a szellemi munkához szükséges. Mit is mondtam, művelik? csak ingerlik ez az egész. Csak a jelenre gondolnak. Ma még egyrészt a tanár értelme, a pajtások gúnyolódása, a büntetések, másrészt a jutalmazások és dicséretek a mérséklés és serkentés eszközei. Holnap már csupán a jogi, vagy az orvos-doktori szigorlat távoli, kétes látóképe, amelyet végül még a leglustábbnak is sikerül elérnie. Az akarat nevelése a szerencsére van bízva, pedig nem az akaraterő teszi-e az egész embert? Nélküle az elme legtündöklőbb adományai nem meddők-e? Nem az akaraterő-e az az igazi eszköz, amellyel az ember minden szépet és nagyot alkotott?

Különös! Magában mindenki így gondolkodik, ahogyan most itt elmondtuk. Mindenki érzi azt az aránytalanságot az értelem túlzott művelése és az akarás gyöngesége között, S mégis, eddig nem jelent meg könyv az akarat helyes neve-

lésének eszközeiről. Az ember nem tudja, hogyan kellene megkezdeni azt a munkát, melynek tervét tanáraink még nagyjából sem rajzolták meg. Kérdezzünk meg a munkátlan tanulók közül kapóra tized; vallomásuk így foglalható össze: Azelőtt az iskolában a tanár minden napra, sőt minden órára kiszabta a munkát, amelyet el kellett végezni. A végrehajtandó parancs érthető, pontos volt: ennyi fejezetet kellett a történelemből, ennyi tételt a geometriából megtanulni, ilyen feladatot megfejteni, ennyi oldalt fordítani. Ezenkívül segítettek, bátorítottak vagy hibáztattak; a nemes vetélkedést szeretettel és ügyesen ápolták. Ma már egészen másképp van. Pontosan megállapított feladatról szó sincsen. Időnkkel kedvünk szerint rendelkezünk. Minthogy munkánk beosztásában sohasem volt saját akaratunk, s minthogy arra a módszerre, mely gyöngeségünknek megfelel: nem is tanítottak: épen úgy vagyunk, mint az az ember, akit egyszerre meztelenül a szabad vízbe dobnak, de akit előbb háromszoros parafa-övvel gondosan körülkötve tanítottak úszni. Elmerülünk.

annyi bizonyos. Sem dolgozni, sem akarni nem tudunk, mi több: azt sem tudjuk, hol tanuljuk meg a módját, mikép kell akaratunkat nevelni? Erre nézve nincs is megfelelő könyv. Belenyugszunk sorsunkba és iparkodunk elfeledni, hogy miről kellett lemondanunk. Ez pedig nagyon fájdalmas. De hát van kávéház, korcsma és vannak cimborák, akik mulatni is tudnak. Így múlik el az idő . . .

Megkísérlettük megírni azt a könyvet, amelynek hiányáról annyi ifjú panaszkodik.

MÁSODIK FEJEZET.

A cél.

Bár a tanítás tervei nem veszik figyelembe a gyermek és az ifjú akaratát, mégis érezzük, hogy érzékünket csakis tetterőnk adja meg és hogy a gyöngé emberre semmikép sem lehet építeni. Mint-hogy másrészt jól tudjuk, hogy végzett munkánk adja meg hozzávetőleges mértékét akaratunk hatalmának — mindent elkövetünk, hogy ebben a tekintetben érvényesüljünk. Túlbecsüljük tehát a munkát.

amelyet végezőnk. Könnyedén állítják, hogy reggel négy órakor kelünk föl. tudva azt, hogy állításunk ellenőrzésével senki sem akar minket megsérteni. De ha reggel nyolc órakor valaki meglepné a munkának ezt a «bajnokát») és azt ágyban találná, azzal mentené magát, hogy minden ilyen ritka látogatás összeesik egy rendkívüli véletlennel: egy előző napi színházbamenéssel vagy estéllyel s ez megmagyarázza, miért nincsen ma négy óra óta a munkánál. A vége pedig az, hogy ez a buzgó munkás megbukott a vizsgálatokon.

Nincs olyan tárgy, amelyről a tanulók között a hazugság oly általános volna, mint erről.

Egyébként nincs olyan ifjú, ki nem áltatná önmagát és nem ringatná magát fényes illúziókban a saját munkájára és munkabírására nézve. De mindez a hazugság mi egyéb, mint hódolás ama nagy igazság előtt, hogy az ember annyit ér, amekkora a tetteje?

Minden kételkedés, melyet mások akaratunkról nyilvánítanak, kegyetlenül sért minket.

Munkabíráásunkat kétségbe vonni nem annyi-e, mint bennünket gyöngének és gyávának tartani? Képtelennek tartani minket arra a kitartó törekvésre, amelynek hiányában le kell mondani arról, hogy az úgynevezett magasabb pályákra özönlő emberek legnagyobb részének szellemi szegénységén fölülemelkedni tudjunk? nem annyi-e, mint bennünket menthetetlenül a középszerűségek közé számítani?

A munka iránt így nyilvánuló tisztelet arra vall, hogy minden tanulóban megvan az energiára való törekvés. Könyvünk nem egyéb, mint elemzése azon eljárásoknak, melyeket az ingadozó akarattal bíró ifjú követhet, hogy magában a munkavágyat annyira megerősítse, hogy az erős, hevei és tartás elhatározással, végül megtörhetetlen szokássá alakuljon át.

Mindenekelőtt szellemi munkán értjük vagy a természet és mások munkájának tanulmányozását, vagy az önálló alkotást. Az alkotás munkája megkívánja előbb a tanulmányozást és magában foglalja valamennyi alakját a szellemi erő kifejtésnek. Az első esetben a munka eszköze a szoro-

san vett figyelem és a másodikban a szemlélődő elmélkedés vagy a gondolkodás összpontosítása. De mind a két esetben mégis figyelemről van szó. Dolgozni tehát annyi, mint figyelni. Baj, hogy a figyelem nem állandó, megállapodott és tartós állapot. Nem hasonlíthatjuk a folytonosan feszített íj húrjához. Inkább bizonyos ismételt erőfeszítésekben nyilvánul, melyek erősebbek vagy gyengébbek, kisebb vagy nagyobb gyorsasággal követik egymást. Erélyes és begyakorolt figyelem mellett ezek az ismételt erő kifejtések oly gyors egymásutánban következnek, hogy a folytonosság látszatát keltik s ez a látszólagos folytonosság eltarthat naponta egy pár óráig.

Az elérendő cél tehát az, hogy erős és kitartó figyelmező erőre tegyünk szert. És bizonyára egyik legszebb eredmény, amit az önuralomra való nevelés elérhet, az épen az erőfeszítésnek ez a naponként való bátor megisméltése, mely oly nehezére esik a tanulónak. Mert a heves, szilaj ifjú vér állandóan az állati életet akarja érvényre juttatni az ifjúban, szemben a szel-

lemi munkások legnagyobb részének látszólag hideg, színtelen és természetellenes értelmi életével.

De a heves és kitartó erőfeszítések még nem vezetnek célhoz, lehetnek azok fegyelmezetlenek és szétforgácsoltak. Egy cél felé kell őket irányítani. Ahhoz, hogy valamely gondolat, valamely benyomás bennünk meghonosodjék és természetünké váljék, maradandóság, vele való foglalkozás és vele való benső megbarátkozás szükséges. Szükséges, hogy ez a gondolat, ez a benyomás, lassan és kitartóan terjedő befolyás által érdekkörét minél inkább kiterjessze, értéke által tekintélyt szerezzen magának. Lássuk csak, hogyan jön létre a művészi alkotás? Az eszme, mely talán még az ifjúkorból származik, de életre való, kezdetben csak félénken, homályosan szunnyad a lángeszű férfiúban. Egy olvasmány, valamely esemény, vagy valamely más gondolatkörű szerzőnek szerencsésen odavetett kijelentése, aki észreveszi ugyan a gondolatot, de nem látja meg annak egész gazdagságát, gyakran életre kelti, értékének tudatára ébreszti a

eszmét s megmutatja jelentőségét. Ettől a naptól kezdve minden csak táplálja. Utazások, társalgás, különféle olvasmányok adják neki a tápláló anyagot, amelyet fölvesz, melytől megtelik és amelytől erőre kap. *Goethe* is harminc éven át viselte magában a *Faust* alapgondolatát. Ez alatt az idő alatt a gondolat kikelt, sarjadt, le-bocsájtá gyökereit mélyebbre és mélyebbre, a tapasztalatokból magába szívta az éltető nedvet, melyből e mestermű alakult.

Így van ez, különböző körülmények mellett, minden jelentősebb eszmével. Ha csak épen átvillan agyunkban, akkor semmit sem ér, mintha nem is lett volna. Ismételt, gyakori és szíves figyelemre kell azt méltatni; nem szabad magára hagynunk, mielőtt életképessé válnék, mielőtt szervező középponttá lenne, soká kell tudatunkban megtartani, reá gyakran visszagondolni; így kapja meg a szükséges életképességet, hogy annál a titokzatos, deleges erőnél fogva, amelyet képzeletárulásnak nevezünk, termékenyítő gondolatokat, hatalmas érzelmeket ragadjon magához s azokat magába fölvehesse. A gondolat és

az érzelem szervezésének e munkája lasan, nyugodtan és türelmes elmélkedés által megy végbe. Ez a kristályosodás azonos a vegytani műhelyek csodás jegek képződésével: valamely abszolút zavartalan folyadék belsejében milliányi tömecs lassú és szabályos lerakódása szükséges hozzá. Íme, ilyen értelemben minden fölfedezést az akarat művének lehet tekinteni! *Newton* a nehézkedés törvényének fölfedezését is a «folytonos rá gondolás»-nak köszöni. Ha még mindig kétségbe vonnók, hogy a lángész nem egyéb, mint »hosszú türelem«, hallgassuk meg *Darwin* vallomásait: «Elmélkedésem és olvasmányom tárgyául mindig azt választottam, ami gondolatamat közvetlenül olyan tárgyra irányította, amelyet már láttam, vagy amelyet valószínűleg még látni fogok . . . bizonyos vagyok benne, hogy a gondolkodásnak ez a fegyelmezettsége tett engem képessé arra, amit a tudományban elértem.» Fia még hozzáteszi: «Atyám képes volt valamely tárgyal sok éven át megfigyelni.»*

* *Vie et correspondance de Darwin*, trad. Varrigny, Paris Reinwald, 1888. 2. kötet 69. *éa* 135. 1.

De hát miért is hangsúlyozunk annyira egy kézzelfogható igazságot! Elég, ha összefoglaljuk az eddigieket. A szellemi munkás elérendő célja szándékos figyelem energiája; olyan energia, mely nem csupán az erő kifejtések erősségében és gyakoriságában nyilvánul, de még inkább és legfőképp abban áll, hogy valamennyi gondolatunkat egy és ugyanazon cél felé irányítjuk s akarlitunkat, erjzej ünjket,, gondolatainkat alárendeljük ennek a nagy és uralkodó eszmének, mely felé törekszünk. Ez oly eszmény, amelytől minket az emberi gyarlóság mindig elterel, de amelynek a legteljesebb mértékben való megvalósítására törekedni soha meg ne szűnjünk!

Mielőtt közelebbről megvizsgálónak annak a módját, hogyan kell a gyöngé, ingadozó hajlandóságot állandó akarattá átfórmálni, foglalkoznunk kell két olyan egymással ellentétes filozófiai elmélettel, amelyek egyformán káros hatásúak az önmegfékezés munkájára.

HARMADIK FEJEZET.

Az akarat nevelésére vonatkozó elcsüggesztő és téves elméletek megcáfolása.

I.

A cáfolás sohasem lehet egyéb, mint előkészítő munkálat, amelyet az írónak gondosan el kell végeznie, de aztán kizárólag magának tartania. Semmi sem oly hiábavaló, mint a puszta tagadás: meggyőzni a bírálókat nem tud; kell, hogy a meggyőződést mindenki maga építse föl.

De épen, mert könyvünk ilyen önállóan fölépített mű, mert egy egészségesebb, de főleg a pszichológiának legbiztosabb eredményeire épített elméletet nyújt: meg kell cáfolnunk két nagyon elterjedt elméletet, melynek gyakorlati eredménye épen annyira sajnálatos, mint amely hamis elméletileg.

Hamis és a legnagyobb mértékben káros a gyakorlatban az az elmélet, mely a jellemet változhatatlannak jelenti ki. *Kant* hirdette, *Schopenhauer* följújtotta ezt a hipotézist, *Spencer* pedig támogatta.

Kant szerint, jellemünket meg a *noumenon*-világban választottuk és ez a választás most már megmásíthatatlan.* Jellemünk és így akaratunk is, ha már egyszer alászállt a tér és idő világába, olyan marad, mint amilyen, anélkül, hogy bármily kis mértékben is változtatni tudnánk rajta.

Schopenhauer szintén azt állítja, hogy az emberek különböző jelleme öröklött és változhatatlan. Nem lehet megváltoztatni például azon indító okok nemét, amellyel az önző ember akaratára hatni tudunk. Nevelés által «megtéveszthetjük» ugyan az önzőt, vagy jobban mondva, megjavíthatjuk gondolatait, megértethetjük vele, hogy ha van a boldogulásnak csalhatatlan eszköze, hát az a munka s a becsületesség és nem a gazság. De mihelyt arról van szó, hogy lelkét mások bajai iránt

* *Noumenou* Kantnál határfogalom a megismerhető és megismerhetetlen világ közt. E hely tehát annyit jelent, hogy a megismerhetetlen s az emberi értelem számára hozzáférhetetlen világban állapodott már meg jellemünk. (A fordító jegyzete.)

érzővé tegyük, le kell mondanunk az eredményről: ez már valóban sokkal inkább lehetetlen, mint az ólomból aranyat csinálni. Bebizonyíthatjuk az önzőnek, hogy egy kis haszonról való lemondás által nagyobb eredményhez juthatna; a gonosznak bebizonyíthatjuk azt, hogy akkor, amidőn másnak bajt okoz, magára még nagyobbat zúdít. De ami az önzésnek és gonoszságnak okokkal való meggyőzését illeti, az lehetetlen; mint amennyire nem lehet bebizonyítani a macskának, hogy ne szeresse az egeret.*

Herbert Spencer, habár egészen más álláspontra helyezkedik is, megengedi, hogy az emberi jellem idővel külső okok kényszerítő hatása és az életviszonyok kényszere alatt átalakítható; de ehhez a munkához évszázadok szükségesek és így a gyakorlatra nézve ez az elmélet is elcsüggesztő, mert a tanulás idejére s így a hajlíthatóságra nem lehet számítani tíz századot, hanem csupán húsz esztendőt.

* *Fondement de la morale*, trad. Burdeau. Alcan. 172. 1.

Ha tehát a magam tökéletesítésére szánám is el magamat, nincs rá módomból. Hiába küzdenek jellemem, ez örökségem ellen, mely őseimről szállt reám és amely évezredek, talán milliányi éveknek agyamba szervesen elraktározott tapasztalatait képviseli. Mit tegyek az én gyöngye személyes akaratom ellen dolgozó ősök e rettenetes szövetségével szemben, hogyha ez örökség egy részétől meg akarnék szabadulni? A föllázadásnak még a kísérlete sem lenne tanácsos: a sikertelenség már előre bizonyos. De mégis megvigasztalódhatom, ha arra gondolok, hogy ötvenezer év múlva leszármazottjaim a szociális viszonyok és az átöröklés folytán századok előtt beigazított, tökéletesített gépekhez válnak majd hasonlókká és a liszt, amit e gépek őrlése létrehoz: önfeláldozás, önállóság stb.

Habár a jellem kérdésének ebből a szempontból való megvizsgálása tárgyunk keretén kívül esik, mi mégis jónak látjuk vizsgálni ezt a maga általánosságában és abban a vonatkozásban, amely leginkább kedvező ellenfeleink álláspontjára nézve.

Azok az elméletek, amelyeket itt kifej-

tettünk, épen a szellemi restség érdekes példáiként tűnnek föl; oly szellemi restség gyanánt, mely bizonyos tekintetben a legnagyobb szellemek kitörülhetetlen eredendő bűne s mely teljesen aláveti őket a szavak szuggesztív hatásának. Annyira megszoktuk már mindnyájan, hogy a szavakkal gondolkozzunk, hogy a szó elrejti előlünk a valéságot, amelynek pedig csak a jele. És mert ez a jel egységes: a szó kényszerít bennünket, hogy a dolgok reális egységében higyjünk így a jellem váltó zhatatlanságának kényelmes elméletét a *jellem* szó által ránk erőszakolt szuggesztiónak köszönhetjük. Pedig ki ne látná, hogy a *jellem csak bizonyos erők eredője?* (resultansa) És pedig olyan erőké, amelyek folytonos változásnak vannak alávetve. Jellemünk egysége Európa egységéhez hasonlít: a szövetségek játéka. Valamely állam föllendülése avagy hanyatlása szünetlenül módosítja az *eredőt*. Nos, így van ez a mi szenvedélyeinkre, érzéseinkre és gondolatainkra nézve is, amelyek folytonos fejlődésben vannak és amelyek egyébként aszerint, amint szövetséget köt-

nek vagy bontanak egymás közt, megmáshíthatják az intenzitását, sőt a természetét is az eredőnek. Feladatunk tehát az lesz, hogy a jellem alakíthatóságát bebizonyítsuk.

Ha már most megvizsgáljuk azokat az érveket, amelyek az elmélet javára esnek, Kantnál csupán *a priori* nézeteket találunk és ezek az *a priori* nézetek, amelyeket ő a szabadakarat lehetőségének bebizonyítására szükségeseeknek ítél, száraz gally módjára hullottak volna le a rendszer törzséről, ha Kant a fatalizmust és a determinizmust össze nem cserélte volna, amint azt alább látni fogjuk.

Schopenhauernél sok olyan *bizonyítékot* találunk, amely csak a tanultság fitogtatása s semmit sem mond, mert szereti tanultságát, tudományát mutogatni és szeret tekintélyeket idézni. Pedig a legcsekélyebb tárgybeli bizonyíték többet ér, mint a tekintélyek. Íme, mindössze ezeket a bizonyítékokat találjuk nála: 1. Ha a jellem tökéletesíthető volna, «észrevehetőleg több lenne az erény az emberiség korosabb felében, mint az ifjabbikban», ami

pedig nincs úgy. 2. Akit egyszer gonosz embernek ismertünk meg, elvesztette örökre a bizalmunkat, ami azt bizonyítja, hogy mindnyájan hiszünk a jellem változhatatlanságában.

vajjon azt, aki gondolkozik, miről győzik meg ezek az érvek? Avagy érvek-e ezek egyáltalán? Hát mennyiben bizonyítják ezek a különben általánosságban igaz állítások azt, hogy senki sem változtathatja meg a maga jellemét?'Csak azt bizonyítják (és ezt senki sem vonja kétségbe), hogy az élő emberek mérhetetlen nagy része sohasem törekedett komolyan, jellemének megváltoztatására. Csak arra mutatnak, hogy az élet csaknem minden dolgait a hajlamok intézik, az akarat közreműködése nélkül. Az emberek legnagyobb része külső befolyások hatása alatt áll; a divat, a vélemény után indulnak anélkül, hogy ellenállásra gondolnának, aminthogy eszünkbe sem jut, hogy a földet ne kövessük a nap körül való mozgásában. Kétségbe vonjuk-e, hogy a lustaság csaknem általános? Az emberek legnagyobb része a megélhetés módjának hajszolásában tölti

el életét: a kézművesek, a szegények, az asszonyok, a gyermekek, a világiak épen nem gondolkoznak: ezek «mozgatható bábuk»,* (marionettek) bizonytal bonyolult szerkezetű, öntudatos bábuk, de mozgásuknak titka az Önkéntelen kívánságok és idegen szuggesztiók körében van. Lassú kiválás útján a létért való küzdelem kényszerítő szükségének hatása alatt emelkedik ki legnagyobb részük az állatiasságból; mihelyt a külső körülmények szurdosása megszűnik, a visszaesésre hajlandó. És mindazok, akikben az ideál után való szomj és bizonyos lelki nemesség nem ébreszt belső indító erőt arra, hogy az állatiasságtói való minél teljesebb mentesség nehéz feladatát befejezzék, az elfajulás útjára tévednek, Nem csoda tehát, ha azt tapasztaljuk, hogy az erényes öregek száma nem haladja meg az erényes ifjak számát és méltán viseltetünk bizalmatlansággal a nyilvánvaló gazember iránt.

Az egyedül meggyőző érvelés az lenne, ha bebizonyítanák, hogy minden harc

* Port-Royal, *Logique*.

hiábavaló, hogy az önző sohasem volt képes nagy áldozatokra, habár óhajtotta is. Ilyen állítás figyelmet sem érdemel. Vanak gyávák, kik szembeszállnak a halállal, csak hogy pénzt szerezzenek! Nincs olyan szenvedély, mely ne tudná sakkban tartani a halálfélelmet! Pedig az önző legnagyobb kincse kétségtelenül az élet. Nem láttunk-e mégis olyan önzőt, aki egy múló lelkesedés hatása alatt mindenét a haza javára, vagy valamely nemes célra áldozta föl? És ha ez a múló állapot lehetséges volt, mivé lett ugyanakkor a híres *operari sequitur eáóe*? Az a jellem, amely ily gyökeresen megváltozik, ha csak egy félórára is, az a jellem nem lehet változhatatlan és remény lehet arra, hogy ez a változás gyakrabban és gyakrabban bekövetkezik nála.

De hát hol is találkozhatott Schopenhauer abszolút egységes, például az első gondolattól az utolsóig, az első érzéstől az utolsó érzésig, önző jellemeikkel? Az emberi természetnek ilyen egyszerűsítése valószínűleg sohasem volt meg a valóságban, s még egyszer mondjuk, az a hit, hogy a jellem egy egységes, a maga egészében

egynemű valami, csak a legfelületesebb megfigyelésen alapszik. A jellem több különemű erő eredője s ez az állítás, mely élő emberek megfigyelésén és nem absztrakción alapszik, elég arra, hogy Kant és Schopenhauer naiv elméletét halomra döntse. Ami pedig Spencert illeti, elég megjegyezni, hogy a jó hajlamok ép oly öröklékenyek és ép olyan erősen szervezettek, mint a rosszak és egy kis jó akarat- tal ép annyi öröklött erőt szerezhethet meg az ember maga mellett mint maga ellen. A kérdés mindenesetre csak többé vagy kevésbé kérdés és reméljük, hogy e könyv további folytatásában sikerül megoldani.

De hagyjuk egyelőre a változhatatlan jellem elméletét, minthogy úgy sem állhat meg. Áldjuk Schopenhauert, hogy azt bele oltotta Németországba. Két fegyverzett hadtesttel érne az föl, ha nálunk is nem volnának ennek az elcsüggesztő elméletnek hirdetői; különösen ha nem hirdeténe azt Taine, aki oly nagy szellemnél annyira érthetetlen rövidlátással nem tudta megkülönböztetni a fatalizmust a determinizmustól és aki a Cousin spiritualizmusa

ellen való visszahatás folytán annyira ment, hogy az életet az akarattól teljesen függetlennek, az erényt pedig terméknek tekintette, akár csak a cukrot. Gyermekies, naiv kép, mely kezdetlegességével sok időre elvonta az elméket a pszichológiai determinizmus tanulmányozásától és amely megbénította Ribot *Az akarat betegségeiről* írott könyvének hatását már megjelenésekor, sőt még évek múltán is. Annyi bizonyos, hogy legfőképp e finom dolgokban többet használ egy légió ellenfél, mint egy félremagyarázó, ügyetlen jóbarát.

II.

Hátra van még, hogy az utunkat megtisztítsuk attól a kevélyebb fellépésű elmélettől, mely az önuralom lehetőségét állítja ugyan, de a fölszabadítás e munkáját nagyon könnyűnek tekinti, s épen annyi, sőt több szárnyaszegett követőt teremtett, mint a fatalista elméletek. Ez a szabad akarat elmélete.

A szabad akarat, amelynek sorsát az erkölcsi szabadság sorsához akarták fűzni,

nemcsak hogy nem függ össze ezzel, de ennek épen az ellenlábasa. Mert hiszen az ifjaknak az önmegszabadítás hosszú, terhes, kitartást követelő munkáját, mint könnyűt, mint egyszerűen egy *fiat*-tól (*legyen!* szótól) függőt bemutatni, annyi, mint azokat már előre is szárnyaszegettekké tenni. Abban a pillanatban, midőn az ókor kimagasló, akaraterős férfainak nyolc évi szorgalmas tanulmányozása az ifjút lelkesedésbe ejtette: helyén van őt az igazi feladattal szembe állítani, semmiféle nehézséget előtte el nem titkolni, viszont rámutatni a biztos győzelemre, mely a kitartás nyomán jár.

Nem leszünk urai önmagunknak egyszerű *fiat* által, mint ahogy Franciaországból 1870 után sem lett a mai hatalmas Franciaország csak úgy *fiat* által. Hazánknak húsz évi szakadatlan, keserves erőkifejtésre volt szüksége, hogy ismét talpra álljon. Èp így a magunk fölemelése is kitartás dolga. Hogyan? Hány embert látunk, ükl harminc évig folytat nehéz mesterséget, csakhogy azután falun pihenhesse ki magát! És az önfegyelmezés nagy, s oly ne-

mes munkájára semmi időt se fordítanánk? E munkától függ a mi értékünk következőkép ettől függ, hogy mik leszünk ettől függ szerepünk az életben. Általa ébresztünk mindenki b n tiszteletet és becsülést magunk iránt. Általa nyílik meg számunkra minden jónak bő forrása, mert minden igazi, mély boldogság fegyelmeztett munkásságunkon alapszik és épen ezzel a munkával ne törődnek csaknem egyetlen felnőt ember sem! Ez a tettettett nemtörődömség, melyet e munka iránt tanúsítunk, nyilvánvalóan titkos fájdalmat ta kar, amelyet különben már mindnyájan ismerünk. Melyik az a tanuló, ki fájdalmasan ne érezte volna azt az aránytalanságul-, amely a jótetre való hajlandósága és akaratának gyöngesége közt van? Szabadok vagytok! mondák oktatóink. Pedig mennyi kétségbeeséssel éreztük e kijelentés hazug voltát. Senki sem tanít minket arra. hogy az akarat csak lassan hódol; senki sem gondol arra, hogy tanulmányozza, hogyan és mikép győzhető le. Senki sem gyakorolt bennünket ebben a küzdelemben, senki sem támogatótt, és azután, természetes visszahalás folytán,

lelkesedéssel fogadtuk el Taine és a fatalisták gyermekes doktrínáit, akik legalább megvigasztaltak minket és megtanítottak a harc hiábavalóságában való megnyugvásra. És megadással vezetettük félre magunkat, eltompítván magunkat, hogy ne érezzük a renyhességünket legyezgető doktrínák hazug voltát. Óh! igen, az akarat fatalista elméleteinek főoka a szabad akarat bölcseinek naiv és egyszersmind végzetes elmélete! Az erkölcsi szabadságnak, valamint a politikai szabadságnak és mint általában mindannak, aminek értéke van e földön, magasztos küzdelmek árán szerzett és féltékenyen őrzött eredménynek kell lennie. Ez az erősek, az ügyesek, a lankadatlanok jutalma. *Csak az szabad igazán, aki érdemes arra, hogy szabad legyen.* A szabadság nem jog, nem tény, hanem jutalom, a legmagasztosabb a boldogságban leggazdagabb jutalom: az élet minden viszontagságában az, ami a napvilág a természetre nézve. És aki ezt ki nem vívja: annak nem lesz része az élet igaz, mara-dandó örömeiben.

Sajnos! semmi sincs annyira homályba

burkolva, mint a szabadság életkérdése. Bain a *metafizika berozsdásodott lakatjára*-nak nevezi azt. Bizonyos, hogy szabadságon az önfegyelmezést értjük a nemesebb érzések és erkölcsi ideák biztosított fölényét az állatiasság kitöréseivel szemben. A biztos, csalhatatlan önfegyelmezésre azonban gondolni sem lehet: sokkal kevesebb század választ még el minket barlangokban bujkáló vad őseinktől, hogysem végképen meg tudnánk szabadulni az indulatosság, az önzés, a bűnös vágyak, a lustaság örökségétől, amelyet ők mi reánk hagytak. Azok a nagy szentek, akik emberi természetünknek az állatiasságunkkal folytatott szakadatlan harcából győztesekként kerültek ki, nem élvezték a tiszta, zavartalan győzelem örömeit.

De még egyszer megjegyezzük, hogy az a munka, amelynek körvonalait nagyjából megrajzoljuk, nem olyan nehéz, mint magújukat a szentség állapotába helyezni; mert más az, ha valaki restsége és szenvedélyei ellen küzd és más az önzésnek magunkból való tökéletes kiirtása.

De e korlátok közé szorítva is a küz-

delem hosszantartó és nehéz. Sem a tudatlanok, sem az elbizakodottak nem győzhetnek. Van valami taktika az eljárásban, amelyet ismerni kell és van benne hosszantartó munka; amellyel meg kell barátkozni. Kilépní a küzdőterre anélkül, hogy ismernők a pszichológia törvényeit, vagy anélkül, hogy követnők azok tanácsát, akik ismerik azokat, az épen annyi, mintha valaki a sakkjátszmában meg akarná verni gyakorlott ellenfelét, bár a figurák lépéseit sem ismeri.

V. De – mondják a képzelt szabad akarat védelmezői ha nem tudtok semmit sem teremteni, ha egy önkényes *fiat*-tól nem tudtok az okoknak és rugóknak olyan erőt adni, amely azokban természetsszerűleg nincsen meg: nincs szabad elhatározásotok. De igenis, van szabad elhatározásunk és nein is akarunk másfélére szert tenni: nem akarunk, mint önök teszik, az indító oknak egyszerű akaratnyilvánítással, rejtelmes, különös, a tudomány törvényeivel ellenkező cselekménnyel erőt adni; azt állítjuk, hogy ezt az erői a társulás törvényének értelmes alkalmazása által lehet megadni. Az emberi

természetnek csak úgy tudunk parancsolni, ha engedelmeskedünk neki. Szabad elhatározásunk egyedüli biztosítékai a pszichológia törvényei, amelyek egyszersmind az önfelszabadítás egyedül lehető eszközei is. A szabad elhatározást csak a determinizmus ölében találjuk föl.

Most pedig íme. elérkeztünk az igazi vitás ponthoz. Azt mondják nekünk: ha nem ismeritek el azt, hogy az akarat, *anélkül, hogy bármiféleképp vágyódnék reá*, egyedül szabad iniciatívájából biztosítani tudja egy erőtlen indító ok túlsúlyát erővel teljes rugókkal szemben, *már eleve föltételezték a vágyat*. A ti tanulótok, ha nincs meg benne a munkára való vágy, sohasem fog dolgozni. Visszatértetek tehát a predesztinációhoz, még pedig olyanhoz, amely még kegyetlenebb, mint a kálvinizmus predesztinációja, mert a pokokra kárhoztatott kálvinista nem tudja, hogy neki mi van szánva és a mennyországhoz való jussának reménye sohasem hagyja el. De a ti tanulótok, lelkiismeretének megvizsgálása után tudhatja, hogy nincs meg benne a vágy. a malaszt, s hogy ennek

folytán minden erőlködése hasztalan: mondjon le minden reményről!

Íme, lehetőleg világosan föltéve, ez a kérdés: vagy van vágyam a javulásra vagy nincs? — ha nincsen, minden törekvésem hiábavaló — már pedig a hajlandóság nem tőlem függ; hiszen a kegy, ahogy akarja, úgy osztogatja. Íme: itt vagyunk a fatalizmusnál, vagy inkább a predesztinációnál! Helyes; de ha ezt elfogadjuk, kevesebbet fogadtunk el, mint látszik. Jegyezzük meg, hogy a tökéletesedésre való vágy, *bármily gyöngé legyen is az*, már elegendő, mert gondoljuk meg, hogy a kultúra megfelelő eszközeit alkalmazva, ezt a vágyat fejleszthetjük, állandósíthatjuk és szilárd, marandó elhatározássá rögzíthetjük. De erre a vágyra bármily kis mértékben kívánatos is, szükségetek van! Ha nincs meg bennetek: nem boldogultok!

Megengedjük, sőt azt hisszük, hogy még maguk a *fiat* által lett szabadság követői is megengedik nekünk, hogy nem lehet építeni arra az elhatározásra, amely nem a javulásra való kívánságon alapul! Egy hosszú lélegzetű munkát kedvünk ellenére

elvégezni, nem *szeretni* azt, amit megvalósítani óhajtunk, annyi, mint a sikerről már előre is lemondani. Hogy sikerünk legyen, szükséges, hogy szeressük magát a célt* De, mondjuk ki még egyszer, a tanulónak vagy megvan ez a szeretete, ez a vágya, vagy nincsen. Ha nincs meg neki: végképpen veszve van. Igen, a vágy szükséges; ha nincsen önfelzabarádításra való vágy, nincsen szabadság! De ennek az eleve elrendelésnek fájdalmas következményei csak az emberek bizonyos kategóriáját érik, akiket maguk az abszolút szabadakarat védői is szerencsétlen kárhozottaknak tekintenek.

Valóban, a mi predesztináltjaink csapata megfelel azon szerencsétlenek csapatjának, akiket elért az erkölcsi téboly. El kell fogadnunk anélkül, hogy bizonyítani tudnók — és egyedül azért, mert még sohasem találkoztunk ellenkező esetekkel, — a következőt: Hogyha olyan embert kérdezünk meg, akit még nem ért utói e téboly, vajjon Pasteur-nek dicsőséges pályafutását többre becsüli-e egy elzüllött korhelyénél, ez az ember igennel felelne. Nyilvánvalóan

ez itt föltétel, a mi föltételünk. De hát ki vonná kétségbe?

Ismert-e valaki az ész fensége, a szépség, az erkölcsi nagyság iránt abszolút érzéketlen embereket? Ha van, avagy ha volt valaha ilyen durva lény., én mondom, hogy esete engem hidegen hagy. És ha az én föltételem az *emberséges* emberek nagy többségére nézve fennáll, — pedig fennáll. — nekem ez elég. Mert mihelyt valaki az emberi faj legvisszataszítóbb példányai gonosz elzüllésének egy Sokrates, egy Regulus. egy Paulai Szent Vince nagyságái fölébelyezi: ez a többre becsülés, bármily gyöngé legyen is, már elég. Mert többre becsülni annyi, mint *szeretni*, vágyakozni, hajlani feléje. Ezt a vágyat és hajlandóságot bármily múltékonynak is tartjuk, ápolhatjuk, erősíthetjük. Nőni fog, ha műveljük. és a pszichológia törvényeinek ügyes alkalmazása által át fog alakulni hathatós elhatározássá, így lesz egy magból, melyet egy hangya fölemészthet, erős tölgy, mely dacol a viharral.

Tehát a predesztináció ilyen értelmezése nem nyugtalaníthat, mert az örültek csa-

patán kívül, akiket maguk *a fiat* által lehetséges szabad akarat követői is fölálldoznak és néhány tucat javíthatatlan gonoszon kívül, mi mindnyájan a jó gyakorlására vagyunk predesztinálva. Az erkölcsnek nincsen arra szüksége, hogy sorsát olyan kétséges elmélethez kösse, amilyen a szabad akarat elmélete, amely ismételjük — nagyon elcsüggesztő. *Az erkölcsnek csupán szabadóágra van szüksége, ami egészen inda valami. És ez a szabadság csak a determinizmusban és csak általa lehetséges.* Hogy szabadságunkat biztosítsuk, elegendő, ha képzeletünk megváltósítható élettervet tud kialakítani. A pszichológia törvényeinek ismerete és alkalmazása, megkerülés és összeegyeztetés által, képessé tesz majd arra, hogy a választott terv érvényre jusson es szándékaink javára fölhasználj a munkatársul az időt, melynek legnagyobb ereje van a bennünk élő eszme fölszabadítására.

A szabadságról való fölfogásunk talán nem olyan csábító a mi restségünkre nézve, mint a szabad akarat elmélete. De az az előnye ez utóbbival szemben, hogy lelki és

erkölcsi természetünknek megfelel és hogy nem tesz nevetségessé bennünket a mi abszolút szabadságunknak fennhéjázó hangoztatása által, melynek minduntalan ellentmond a bennünk élő ellenségektől való tényleges függés. Ha még e nézeteltérés a szemlélődő pszichológusra nézve csak épen mulattató volna, csak félig lenne baj; de elkedvelenítő hatását el nem téveszti még a legjobb szándékúra sem. Sőt — és ez bizonyos, — az akaratszabadság teóriája elterelt — s ez pótolhatatlan veszteség — igen mély szellemeket az akarás föltételeinek tanulmányozásától.*

* Hogy ezt bebizonyítsuk, elegendő, ha rámutatunk, mily mély feledésbe merült a Cousin-iskolának az akaratra vonatkozó legjelentősebb pszichológiai munkája: *Tableau de Vactivité volontaire pour servir à la science de l'éducation, par Debs. Amiens, 1844. 196 l.*¹

Debs, ha jól tudjuk, 34 éves korában halt meg. Művében csodás éleselméjűségről tanúskodó lapok

¹ E mű megismerését Egger úrnak, a nancyi-Faculté des Lettres tanárának köszönhetem, akit a tudés világ a *Parole intérieure* című sikerült műve és legújabbán az Ítéloképességről írt mesteri tanulmánya alapján ismer.

Most, hogy megtisztítottuk az utat az akarat természetéről szóló divatos elméletektől: behatolhatunk tárgyunk mélyére és közelebbről tanulmányozhatjuk az akarat lélektanát.

vannak, ha tekintetbe vesszük keletkezésének idejét. Utalok a W. James által később újra fölvetett teória világos fejtegetésére.

Mit. nem hozhatott volna erre e tanulmányok terén Jouffroy-nak oly finom szelleme, ha nem térítette volna le őt útvjáról a szabad akaratról abban az időben divatban lévő haszontalan szószaporítás! Ez a végzetes elmélet egy félszázadon át, kerékkötője volt az akarat tanulmányozásának.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ AKARAT LÉLEKTANA.

ELSŐ FEJEZET.

A gondolatok jelentősége az akaratra nézve.

Ha szellemi életünk elemei egyszerűek volnának, semmi sem lenne könnyebb, mintha azon veszedelmek és segélyforrások tanulmányozása, amelyek az önfegyelmzés munkájában kínálkoznak. De ezek az elemek változatos kapcsolatjában fordulnak elő, s így a részletes analízis munkáját igen megnehezítik.

Könnyű azonban mégis észrevenni, hogy belső életünk összes alkotó elemei három csoportra vezethetők vissza; ezek: gondolataink, érzelmi állapotaink, cselekedeteink.

1.

Ez a szó: gondolat, különböző elemeket ölel föl. A legmélyebben járó megkülön-

böztetés, melyet a pszichológus gondolataink között tehet, mikor az értelem és akarat viszonyát vizsgálja, az, hogy vannak centripetal és centrifugal gondolatok. Egy sereg gondolat kívülről jő, mint Montaigne mondja, «szitában» vannak elhelyezve. Valóságos átutazó vendégek. Ezek nincsenek alávetve a földolgozás munkájának és ezekre nézve emlékezetünk nem más, mint átrakó-állomás. A legellentmondóbb gondolatok vannak egymás mellett és mindannyian viszünk olyan gondolat-halmazt elménkben, amelyek olvasmányok, társalgás, sőt ábrándozásaink révén kerültek oda: idegenek, amelyek szellemi renyhességünket használták föl arra, hogy belopják magukat bensőnkbe és pedig legtöbbje, valamely író, vagy mester tekintélyének fedezete mellett.

Ebben az arzenálban, hol jó és rossz együtt van, keres majd igazolást restségünk és érzékiségük. Az ilyenmű gondolatoknak korlátlan urai vagyunk; sorakoztathatjuk őket, gyakorlatokat végezhetünk velük. De amily mértékben teljes hatalmunkban bírjuk őket. ép annyira nem

bírnak minket ők. A legtöbbje csak épen szó. alig egyéb. És a szavaknak restségünk és érzékiségünk ellen való harca nem más, mint az agyag-edény és a vasfazék harca. Fouillée alapján hamis elvet védelmezett, midőn az eszme-erőkről beszélt. Nem vette észre, hogy a gondolat a maga hatóerejét csaknem mindig az igazi erőkkel való szövetségéből meríti, s ezek: az érzelmi állapotok. A tapasztalás minden pillanatban a gondolat csekély erejéről győzhet meg bennünket. Nagyon messze van a külső formális beleegyezés, a cselekvést létrehozó, cselekvésre serkentő belső erőtől. Mikor az értelemnek egyedül, külső segély nélkül kell küzdenie az érzéki -erők durva hordái ellen, mindig tehetetlenségre válik kárhóztatva. Egészséges állapotban az értelemnek ilyen elszigetelése lehetetlen: de a beteges állapot tisztán mutatja annak bizonyítékát, hogy a fontosabb cselekmények minden serkentő ereje az ingerlékenységből, a szenzibilitásból ered. Hogy az értelemnek magában véve ereje nem volna, nem állítjuk; de, hogy az állati ösztönök hatalmas, vaskos erejét megingatni, vagy

ezek áradatával szemben hatni képtelen, az előttünk bizonyosnak látszik. Ribot* megkapó példákkal mutatta ki, hogy ha az érzékenység erősen meg van bénítva, ha az *öröm*, mely az érzékenység nyomában támad, nem jelentkezik, ha a gondolat hideg, s érzelmi mozzanatoktól ment marad: az értelmes lény képtelen lesz még arra is, hogy kezét a névaláíráshoz megmozdítsa. Ki az közülünk, ki egy nyugtalan, álmatlan éjszaka után reggelre ébredve nem lett volna még ilyen állapotban? Mély tompultságba vagyunk merülve, értelmünk azonban elég világos, tudjuk, mi volna teendőnk. De sajnos, nagyon is érezzük, hogy a gondolatnak magában kevés az ereje. Midőn azonban egyszerre csak halljuk, hogy a cseléd beszélget künn valamely előre bejelentett látogatóval, akiről azonban megfeledkeztünk, — a zavar, hogy most hibánkon rajtaérnek — tehát egy érzés — sietve ugraszt ki ágyunkból. A Ribot* által említett esetekben élénken

* Maladies de le volonté, 38., 39., 43., 50., 116., 117 lap, Alcan.

meg van világítva az az ellentét, meh a gondolat és az érzés hatása között tényleg fennáll. Ama betegek egyike, akikről beszél, ki még a legcsekélyebb akaratszerű mozgásra is képtelen, bár elméje ép volt, elsőnek ugrott le η kocsiról, mikor ez egy asszonyt gázolt el az úton.

Sajnos, az a vélemény uralkodik, hogy a kóros (pathologikus) állapotok csupán kivételes állapotok, holott azok a valóság-nagyított képei. A fősvény is mindig kész nevetni Harpagon félszégein anélkül, hogy csak egy csöppet is magára ismerne benne. Ép úgy mi sem ismerünk magunkra a téboly által megzavart állapotok képében. Minden tapasztalatunk a gondolat tehetlenségéről győz meg minket. Ne is beszéljünk az alkoholistákról, kik nagyon jól *ismerik* iszákosságuk következményeit, de csak a gutaütés első rohamai alatt *érezik*, tehát akkor, amidőn már késő. Mit ér tehát, ha előre látjuk is a fenyegető jövő veszélyt, de azt nem érezzük át? Ha megvan a baj, azon sopánkodunk: «Óh! ha tudtam volna!» Pedig tudtuk, de nem azzal az érzelmes és átérzett tudással, mely

az akarat szempontjából egyedül jöhet számba.

E mélyre nem ható gondolatok felületés rétege alatt vannak azok a gondolatok, amelyek múltó, átvonuló érzelmekből segítséget meríthetnek. Például: több napot töltöttünk félig-meddig renyhélkedve; olvasunk, de a készülő könyv, mert az erőfeszítéstől lelünk, nem halad, bár kitűnő tanácsokkal szolgálunk magunknak. Egyszer csak egy barátunk sikeréről kapunk hírt és íme, már elfog a vetélkedés, s amit. a legemelkedettebb, a legerősebb elmélkedés nem tudott létrehozni, egy belső érzelmi hullám rögtön megteszi. Mindig élénk emlékemben van egy esemény, mely alkalmas arra, hogy csattantó bizonyossággal mutassa meg a gondolat és az érzelmi fölhevülés közt lévő különbséget. Egyszer napkelte előtt a havasok közt egy rohamos esésű lejtőn, nagy hőtömegben kellett átgázolnom, melynek alját sötétség fődte el. Elcsúsztam. Éberségemet egy percre sem vesztettem el. Kritikus helyzetem tudatában voltam és tisztán láttam a veszélyt. A halál gondolatával eszemben, sikerült

mégis meglassítani, majd száz méterrel lejjebb, megfékezni rohanásomat. Most már nyugodt voltam, lassan keltem át a hóto-
megen hegymászó-botomra támaszkodva és
midőn végre a sziklákon biztosságban,
mentve éreztem magamat (talán a kimerítő
erőfeszítés után beállott kimerülés foly-
tán) erős remegés fogott el. Szívem heve-
sen vert, testemet hideg verejték verte ki
és most, *cáakiá moot*, félelem, rettentő bor-
zalom fogott el. *A veszedelem tudása egy
pillanat alatt a veszedelem átérzésévé vált.*

Még mélyebben, mint ezek a kívülről
jövő, átmeneti érzelmi állapotok által föl-
vett gondolatok, fekszenek azok a gondo-
latok, melyek bár szintén külső eredetűek,
de a lelkünkben gyökerező alapérzésekkel
összhangzásban vannak és ezekkel oly szo-
ros szövetséget alkotnak, hogy azt sem
tudhatjuk, vajjon a gondolat vette-e ma-
gába az érzést vagy megfordítva. Ezen a
fokon összekeverednek belső eredetű, ben-
sőnkől fakadó gondolatokkal, amelyek a
mi saját jellemünknek, mélyebb ösztöneink-
nek igaz és világos megnyilvánulásai.

Egyéni érzésünk meleg színezést ad nekik; úgyszólván érzelmek ezek. Mint ahogyan a felületén már kihűlt láva bizonyos mélységben még évek múltán is izzó, úgy ezek a gondolatok is tudatossá való átalakulásukban is megtartják érzelmi eredetük melegét. Ezek a gondolatok egyszersmind valamely kiszabott irányban folytatott cselekvés serkentői és támogatói. Egyébként ezek a gondolatok jobban megvizsgálva nem is egészen, gondolatok, hanem csak világos és könnyen kezelhető helyettesei az érzelmeknek, azaz oly lelkiállapotoknak, melyek erősek ugyan, de lassúak, nehézkesek és nehezen kezelhetők. Nagyon különböznek azoktól a felületes gondolatoktól, amelyek a «szavak emberé»-t alkotják és amelyek gyakran nem egyebek, mint szavak, pusztá jelek, melyeknek tartalmuk nincs. Erejük, úgyszólván, gyökerek útján táplálkozik. E kölcsönzött erőt az érzelmek, szenvedélyek, egyszóval, a kedélyállapotok forrásából merítik. Midőn egy ilyen gondolat, amilyenről itt szó van, a befogadására kész lélekben megfogon, az endosmosis (átszivárgás) kettős és titok-

zatos jelensége állal amelyet később meg fogunk ismerni — a gondolat magába szívja azokat az érzelmeket, amelyek e gondolai megtermékenyítésére alkalmasak: ebből táplálkozik, ettől kap erőt. Másrészt a tiszta, gondolat átmegy az érzelmekbe és azoknak nem *erőt, hanem, irányt* ad. A gondolat az érzelmekre nézve ugyanaz, ami a delejzés a lágy vas számtalan áramára nézve; egyazon irányba tereli azokat, lerontja az ellenáramokat és abból, ami eddig összefüggés nélkül vajú halmozat volt, fegyelmezett és százszoros jerejü áramot alkot. így van aztán, hogy a politikában néha elegendő egy népszerű férfiú szerencsés jelszava, hogy a demokrácia minden erőit, melyek eddig fékezetlenek voltak, vagy éppen ellenkező irányban működtek, valamely kitűzött cél szolgálatába szegődtesse.

De magunkban véve, a gondolatok erőtlenségül állanak az ősi ösztönök erőszakosságai-val szemben. Kivel ne történt volna már az meg, hogy éjnek idején valami okatlan, lehetetlen félelem fogta el. Ágyban feküdt, hevesen dobogó szívvel, vértől lüktető

halántékkal és képtelen volt lecsöndesíteni e nevetséges érzést, bár az értelem teljes erejénél volt, és az öntudat tiszta maradt. Azoknak, akiknek nincs még hasonló tapasztalatuk, tanácslom, olvassák el faluhelyen, téli viharos éjszakán, éjfél után Hoffmann fantasztikus meséiből «A befalazott ajtó» címűt; meglátják bizonynyal, mily keveset nyom a latban az értelem, a világos gondola! a félelem érzelmével szemben. Nem is beszélve a hasonlókép erős vagy inkább ösztönszerű érzésekről, tisztán megállapíthatjuk a gondolat és az érzelmi állapotok ható erejének különbségét, ha a *szerezett*, az átvett érzelmeket tanulmányozzuk. Hasonlítsuk csak össze a kis városok nyárszolgátságának tisztán szajkó módjára eltanult és gyakorolt hitét egy szerzetes átértett hitével. Minthogy ez *érzi* a vallás igazságát, önmagát teljesen fel is áldozhatja neki, lemondhat érte mindarról, amit a világ élvez, szegénységet fogadhat, sanyargatásokat tűrhet és a legszigorúbb életmódot folytathatja. A polgárember, akiben a hit csupán külsőség, elmegy a misére, de a legrútabb önzéssel szemben

nincsen ellentállása. Bár gazdag, de irgalom nélkül kihasználja a szegény szolgálóleányt, akit rosszul táplál, s kitől kimerítő munkát követel. Vagy hasonlítsuk össze az utcai hős szocializmusát, aki le nem mondana egy élvezetről, vagy akár pusztán hiúságának egyetlen kielégítéséről, — egy Tolstoj *átértett* szocializmusával, aki elhalmozva minden földi jóval: előkelőséggel, gazdagsággal, szellemmel, orosz paraszt módjára él. így van aztán, hogy az a gondolat, hogy a halál elkerülhetetlen, a legtöbb embernél egészen elvont. És ez a gondolat, amely oly vigasztaló és megnyugtató és oly alkalmas arra, hogy nagyralátó érzelmeinket, a gőgöt és önzést mérsékelje, és szenvedéseink forrásait kiapasztassa, magunkviselőre mégis hatástalan marad. Hogy is ne volna ez így, ha még a halálra ítélték is csak az utolsó percben *érezik* át azt a maga egészében. «Ez a gondolat ugyan mindig benne volt a lelkében, de csak határozatlan, általános módon és ő nem tudta lelkét ráirányítani erre a gondolatra. így, mialatt borzongott az ijedtségtől és lángolt az arca arra a gon-

dolatra, hogy nemsokára meghal, öntudatlanul is a börtön rácsozatának vasait kezdi számlálgatni, csodálkozva látja, hogy az egyik el van törve és azt kérdi önmagától, miért nem javítják ki . . . csak épen az utolsó szomorú nap estéjén történt, hogy kétségbeesett helyzetének és a közel lévő rettenetes elmúlásnak gondolata a maga teljes borzalmasságában támadt föl benne; mindeddig csak nagyon határozatlanul látta azt a lehetőséget, hogy a halál ilyen közel van.

De fölösleges még más példákat is fölhalmozni. Saját tapasztalataiban kutatva, kiki találhat bőven jellemző eseteket, melyek teljesen meggyőzik őt következtetéseink igazságáról. Nem! a gondolat magában véve még nem erő. Akkor lenne erői ha egyedül volna a tudatban. De minthogy ellentétben áll az érzelmi állapotokkal, kénytelen az érzésektől venni azt az erőt, amelyre a küzdelemben szüksége van.

* Dickens, Olivier Twist. Hachette, 1883. III. fej.

II.

A gondolatoknak ez a tehetetlensége annál inkább elszomorító, mert ezek fölött teljes a hatalmunk. A tudatos állapotok társulásának determinizmusa ügyesen kihasználva, a szellemi életben csaknem abszolút szabadságot biztosít. Maguk a társulás törvényei engedik meg nekünk, hogy a kapcsolt állapotok láncát megtörhessük és középük új szemet iktathassunk s azután újra összeköthessük a láncot. Mialatt konkrét példát keresek, hogy ezt a theoretikus állítást «megvilágítsam», a véletlen, — hű segítője azoknak, akik valamely gondolatot hajszolnak, — máris szolgált vele. Egy hámor füttye hallatszik. Ez a hang, ez az előidézett állapot, akaratom ellenére eltépte a gondolatom fonalát és hirtelen tudatomba idézte a tenger képét, a korzikai hegyek vonalait, majd ama bámulatos panorámái, amely Bastia rakodópartjairól elénk tárul. Mert ennek a füttynek t. i. épen olyan hangja volt, mini annak a gőzhajónak, amelyet három éven át annyiszor hallottam. íme. itt van a

megoldás: az erősebb joga. Általános szabály, hogy az érzéki benyomás erősebb, mint a fölidézett állapot és ha a fölhangzott fütty megszakíthatja azon eszmék sorát, amelyekre gondolni *akarunk*, nem kell egyéb, mint öntudatosan alkalmaznunk ugyanezt az eljárást.

Ha akarjuk, létrehozhatunk magunkban érzéki benyomásokat s érzelmi állapotokat, hogy az erős eszmetársítástól szabaduljunk. Előidézhetünk magunkban oly érzelmi állapotokat, mely a társítás láncai erővel megszakítja. Különösen egy ilyen érzéki állapot van, amely nagyon kedvező és kényelmes: a mozgás és a mozgások között a beszédet alkotó mozgások. A szavakat hangosan is kimondjuk, vagy olvashatunk is. Sőt *úgy* is tehetünk, miként a szerzetesek cselekszenek a kísértésben, hogy megkorbácsoljuk magunkat, azaz erőszakkal kell megszakítani a kapcsolódási, amelyet meg akarunk szüntetni. Azt a gondolatot, amelynek biztosítani akarjuk a győzelmet annyira, hogy azután a gondolat új irányának kiindulási pontjává legyen, csak az erőszakkal tehetjük ilyen győzedelmessé.

Itt nagy segítségünkre van igyekezetünkben az emlékezet nagy törvénye. Minden visszaemlékezésnek gyakori és kitartó ismétlésre van szüksége, hogy mélyre véssődjék, Mindenekfölött azonban élénk, és hogy úgy mondjam, rokonszenves figyelemre van szüksége. Annak a gondolatláncolatnak, amelyet tudatunkból kivetettünk és amelyet magunktól távol tartunk, még az agyállománya is elvértelenedik, elsatnyul és senyvedésében maga után vonja még a kapcsolatos gondolatok eltűnését is. Gondolatainknak tehát urai vagyunk: ki-gyomlámlhatjuk a gazt, sőt mi több, még a talaj ama részének kihalását és elősegíthetjük, amelyben az megtermett.

Ellenben, ha a *meglévő* kapcsolatot fenn akarjuk tartani és azt kifejleszteni, gondunk, van arra, hogy azokat az állapotokat távol tartsuk magunktól, melyek tárgyunkhoz nem illenek és tudatunkba könnyen beférkőznének: keressük a csöndet, a nyugalmat, még a szemünket is behunyjuk, ha gondolatunk láncolata törékeny. Sőt segítségül hívunk alkalmas érzéki állapotokat: hangosan beszélünk, leírjuk gondo-

latainkat. Az írás mindenekfölött, csodás segítségünkre van hosszas elmélkedésünkben. Megrögzíti a gondolatot és az eszmék irányításához segítségül veszi a szemet és a kezét. Nálam a foglalkozás hozzájárult egy természetes hajlandóság erős kifejtéséhez, s most nem vagyok képes szótagolás nélkül, azaz úgy olvasni, hogy a szótagokat halkán magamban ne mondjam; a gondolat így három, sőt négy érzéki állapot láncolata által van támogatva.*

Épen azért, mert uralkodunk izmainkon s különösen azokon, melyek az érzékszervekkel s a beszédszervekkel állanak kapcsolatban, képesek vagyunk magunkat az

* Tudjuk, hogy egy szó képzete nagyon összetett és hogy négy elemből áll, t. i.: 1. a mozgás által keltett képzetből (a kiejtett szó), 2. a látás útján képzetből (a nyomtatott vagy írott szó), 3. a hallás által keltett képzet (hallott szó), 4. a grafikus mozgás által keltett képzetből (a leirt szó) A gondolat beszéd nélkül lehetetlen lévén, világos, hogy minden gondolatláncolat alatt képzetek által kapcsolt egy vagy több láncolat jő létre, amiről majd még szó lesz. Midőn írunk, a négy képzetláncolat a gondolat megerősítésére szolgálhat.

eszmétársulás rabsága alól fölszabadítani. Magától értetődik, hogy vannak különbségek, melyek az egyéni természettel függenek össze, s a pszichológiában most bizony elég gyakran követik el azt a hibát, hogy a saját esetüket általánosítják: napról-napra új típusokat fedeznek föl, melyeket eddig egymással összecseréltek.* Ezért csak magamra nézve állítom, hogy az egyetlen képzet, mely egészen hatalmamban van, s melyet mindenkor fölidézek, ha gondolataim menetét meg akarom változtatni: a mozgásnak egy képzete. Ura vagyok tehát gondolataimnak, mert uralkodom szavaimon. Bármint legyen is, magának az akarat nevelésének szempontjából ítélve, e fejezet tanulsága elég leverő. Teljes hatalmunk van gondolataink fölött, ámde gondolatainknak ereje a restség és az érzékiség ellen vívott harcban csaknem hatástalan. Lássuk, vajjon szerencsésebbek leszünk-e azon segélyforrások tanulmányozásánál, melyeket az érzelmi állapotok nyújtanak az önfegyelmzés munkájában.

* Ribot: Revue philos. Enquête sur le» idées générales 1891. Octobre, Alcan.

MÁSODIK FEJEZET.

A kedélyállapotok szerepe az akaratban.

1.

Az érzelmi állapotoknak akaratunkra való hatását nem lehet eléggé túlozni. Mindenné képesek, még arra is, hogy erőt adjanak a halállal és a szenvedéssel tétovázás nélkül szembeszállani. Azzal, hogy hatalmukat elismerjük, egy általános tapasztalati törvényt ismerünk el. De ezt az empirikus törvényt tudományos törvényé lehet átalakítani, azaz: egy magasabb törvényből leszarmasztatni, egy nyilvánvaló igazságból levezetett következménynek tekinteni.

Ha analízis által szétválasztjuk az egybeforrt elemeket, amelyek az érzelmet alkotják, úgy találjuk, hogy az Beethoven egy szép adagio-jához hasonló: egy alapmotívum vonul végig minden változaton, melyek majd fedik, majd kiemelik azt: ez az ezer alakban újra és újra születő tétel, mintegy sokféle, de mégis egységes lelke ennek a zenei alaknak s életet ad neki. Ennek a tételnek, mely csodás gazdaságá-

val az egész dallamot viszi, az érzésben megvan a maga megfelelője: az ösztön. Ez az ösztön adja meg az érzésnek a maga egységét. Benne jöhetnek létre a benyomások, az Öröm és a fájdalom, meg az emlékek nagyon gazdag változatai. De viszont ezeknek a másodrendű elemeknek o...âsL, bizonyos különleges árnyalatú szint Valamint. Descartes szerint a teremtmények csak Isten *folytonosan tartó teremtő* munkája által tartatnak fenn, úgy itt, örömeink, fájdalmaink, érzelmeink, emlékeink léte csak bizonyos állandó teremtő munka által van meg; ez pedig az ösztön eleven ereje, mely bennük csillog. Ha ez onnan eltűnnék: csak egy halom hideg, halott, szín és hatás nélkül szükölködő, tisztán absztrakt lélektani állapottal lenne dolgunk.

Az érzések e létalapja érteti meg velünk, hogy ez állapotnak miért van bennünk oly erős hatalma. Valóban, ezek az ösztönök. nem egyebek, mint a mi cselekvő képességünk, a mi élni vágyódásunk, mely a fájdalom által erősen fegyelmezve kénytelen volt alakulásában többször irányt változ-

tatni és amely alávetve annak a törvénynek, hogy: vagy elvész, vagy beomlik a csatornába, melyekben a már szervezett hajlamok vannak, – fejlődésében elárasztotta a megengedett és szabályozott csatornákat.

A fájdalom által így szabályozott tevékenység, mely azután összefüggő izommozgások sorozatában nyilvánul és cselekvést vagy cselekvés-csoportot alkot, kezdő formája az ösztönnek.

A cselekvés a fájdalom fegyelmezése nélkül minden irányba szétforgácsolódnék és elernyedne: a tapasztalás arra kényszerítette, hogy ösztönné alakuljon és ezek az ösztönök, látjuk, úgyszólván a mi középponti, eredeti, szellemi erőink, melyek izzó folyamukkal a szerzett eszmék, a külső eredetű, másodrendű benyomások felső rétegén át napvilágra törnek. Az a mi életerőnk, mely az alkalmassá vált izmokba ömölve a megszokott cselekvésben nyilvánul: és ez már maga érthetővé teszi az ösztönök mozgató erejét. Ezek egy mozgási csoportból vagy inkább egy csomó kezdetleges mozgásból állanak. Például: az az

izomanyag, melyet a harag, a szeretet, stb. hoz működésbe, a maga egészében minden esetben ugyanaz. Sőt az egész nemnél érezhetően ugyanaz. Az volt, a mi most, mar ama megszámlálhatatlan nemzedékben is, melynek létünket köszönhetjük. Erre a kissé már elmosódott alapra kísérli meg kiki a maga saját újításait ráhímezni, de maga az egész olyannyira összefüggő, hogy még az ölbeli csecsemő is megérti annak jelentőségét. Az ösztönök és az izommozgások bizonyos sorozata közötti ilyen összefüggés átöröklött tulajdonság. Több évezredes kötelék ez.

Érthető, hogy az olyan kötelékeknek, melyet egyik vagy másik gondolat az izommozgások között létrehozott, alig van erejük amaz átöröklött és automatikussá vált kapcsolatokhoz képest. Egyedüli reményességük, ha ebben az egyenlőtlen küzdelemben tönkremenni nem akarnak, mint könnyen belátható, az lesz, hogy kapcsolatot keresnek ilyen öröklött ösztönökkel s velük közösen működnek: ily módon meg lehet kockáztatni a küzdelmet ott, ahol különben az a törékeny kapocs, mely a gondo-

latot a mozgással összeköti, a támadás rázkódtatását nem bírná ki.

Az érzelem ereje a hatások nagy sokaságában nyilvánul. Egy élénk érzelem megzavarhatja a látszólag tőle egészen független lelkiállapotokat, minő pl. az érezhető tárgyak érzéki észrevétele. Igaz, hogy minden ilyen érzékelés, még az elemiek is, bizonyos jeleknek a tolmácsolása. Nem látom azt a narancsot, csak bizonyos jelekből ítélem, hogy annak narancsnak kell lennie. De ez a közvetítés a megszokás által pillanat alatt automatikusan végbemegy, tehát nehezen zavarható meg. Nos, az érzelem minden pillanatban elnyomhatja az igazi benyomást és egy más megtévesztő értelmezést csempészhet be, mely a tudatban amannak helyét foglalja el. Nem is beszélve a félelemről, mely éjjel a legtermészetesebb zajokat legkülönösebb módon magyarázza, nem tudjuk-e, hogy a gyűlölet még a legtisztább dolgokban is elvakít? Hogy számot adjunk magunknak erről az érdekes megtévesztésről, gondoljunk csak az anya önámítására gyermekei szépségét illetőleg. Vagy olvassunk csak el

újból, mily kedvesen gúnyolódik Molière a szerelem által ébresztett képzelődésen:

Tökélynek véli még a foltot, is,
S tud annak adni kedvező nevet . . .
Sápadt a szép? csak liliomfehér;
Koromszínű? a legszebb barna csak
Sovány? nyúlánk és könnyű termetű
Kövér? alakja méltóságteli stb. *

De nemcsak az érzéki észrevételt hamisíthatja meg az érzelem. Az erősebb érzelmek épen nem kímélik a gyengébbeket, így például — se tény fontosságát később különösen ki kell majd emelnünk — a hiúság, ez az érzés, mely a legtöbb embernél oly élénk, kiszoríthatja a tudatból a valóságos tapasztalatszülte érzelmeket. Azokat az érzelmeket, melyeket az illem és a jó modor kedvéért érezünk, lényegében az önszeretet sugallja. Ezek a jövevényérzések kényelmesen elhelyezkednek a tudatban és eltakarják a valódi érzéseket, mint a hogy falon megjelenő árnyék a hallucináló előtt annyira eltakarja a fal tapétájának rajzait, mintha tényleg valami alak lenne jelen.

* Misanthrope 11. f. .V. j. (Ford. Szász K.)

Ily természetű önsugalmazás folytán áldozza föl a tanuló a korának és állapotának megfelelő örömeket, föláldozza olyan képzelt gyönyörökért, a melyek számalmasak, mihelyt megfosztjuk őket a hiúság és a környezet sugallta érzelmek salakjától. Ezért van aztán, hogy az ízlésüknél és tehetetlenségüknél fogva felületes világfiak sohasem keresik bensejükben a valódi érzelmeket, hanem zajos, ostoba és meddő életükben vélik azokat föl találni. Szokásukká válik azt képzelní, hogy valóban érzik azokat az érzelmeket, melyeknek látszatát az ő világuk konvenciója megkívánja, s e szokás végül odavisz, hogy kivész belőlük minden képesség arra, hogy igazi érzésük legyen. E hódolás annak a fölfogásnak: «Mit mond a világ?» szeretetreméltó, csiszolt, de egyéniség nélkül való lényeket nevel: mechanikus ügyes játékbábukat, amelyeknek fonalai mások kezében vannak. Még amit a legborzasztóbb pillanatban éreznek is, csupa konvenció.

Minthogy a kedélyállapotok benyomásainkat s érzéseinket, tehát ily nehéz és

erős dolgokat, képesek meghamisítani: könnyű lesz nekik az olyan állhatatlan lelkiállapotot, minő az emlékképek megőrzése, megzavarni. És mert minden Ítélet, minden hit, a vizsgálódás elemeinek többé vagy kevésbé teljes és pontos mérlegelésével összekötött vizsgálódáson alapszik, világos, hogy az érzésnek itt csodás következményei lehetnek, igazságszeretetünket legtöbbször úgy alkalmazzuk, hogy meggyőzzük magunkat arról, hogy az. a mit szeretünk, igaz.»* Majdnem valamennyien azt képzeljük, hogy határozunk, hogy több út közül választunk! Elhatározásunk csaknem mindig bennünk fogantatik, de. sajnos, nem általunk. Tudatos akaratumknak abban semmi része sincsen: az ösztönök, végső győzelmük tudatában, bizonyos mértékig engedik az értelmet fontolgatni, azt az üres elégtételt engedik neki át, hogy magát királynak képzelheti. De a valóságban csak alkotmányos király, ki pompázik, ki szónokol, de nem uralkodik.

Valóban a kedélyállapotok erőszakos-

* Nicole. De la connaissance de soi. I. 6.

ságának oly alázatosan alávetett értelem az akarat részéről nem nyer valami nagy elégtételt. Ez utóbbi, nem... szeret végrehajtani azokat a száraz parancsokat, a melyeket tőle kap: érzelmi hatalmasság lévén, érzelemtől áthatott, szenvedélytől színes parancs kell neki. A pathologia bemutat egy jegyzőt, ki az akarásra teljesen képtelen volt, de elsőnek ugrott le a kocsiról, hogy az elgázolt asszonynak sürgős segítséget nyújtson.* Íme a különleges akaratnyilvánulás példája.

Mennyivel inkább kell a tartós és erős akaratot, ha nem is állandó, de legalább gyakran földézett érzelmekkel táplálni! «Az intenzív érzékenység eszköz és előíöltétel, — mondja Mill — mely lehetővé teszi, hogy hatalmasan uralkodjunk magunkon, de erre a célra ki kell képezni. Ha így elő ven készítve, nem csupán az első hevület hőseit szüli, hanem a magát megfélemező akarat hőseit. A történelem és a tapasztalás bizonyítja, hogy a legszenve-

* Ribot, *Maladies de la volonté*. Idézett helyen 48. és 52. l.

délyesebb jellemek kötelességérzetükben a legtöbb állhatatosságot és rendíthetetlenséget tanúsítják, ha szenvedélyük ebben az irányban vezetés alatt állott.»* Figyeljük csak meg gondosan magunkat és látni fogjuk, hogy a szokás által automatikussá vált cselekvéstől eltekintve, minden akaratnyilvánítást megelőz egy kedély-hullámszó, a cselekvésre serken lö érzelmi benyomás. A végrehajtandó munka gondolata, a mint láttuk, gyöngé arra, hogy minket az ágyból talpra állítson, míg a szégyen érzete, hogy ágyban lepnek meg, bár előző este a korai felkelést megígértük, — elég arra, hogy sebtében felöltözködjünk. Majd az igazságtalanság érzete ösztönöz bennünket tiltakozásra, mely máskor nehezünkre esik stb.

Egyébiránt bármily kevésbé észszerű legyen is az a nevelés, a melyet a gyermekeknek mai napság adunk, részben mégis az igazság homályos sejtelmén alapszik

* Mill, *Assujettissement des femmes*, 150. s. köv. 1. — Ribot, *Maladies de la volonté*, 117 118, 169. 1.

A jutalmazások és büntetések egész rendszere azon a hiten alapszik, hogy az akaratot csakis érzéki ingerek tudják mozgásba hozni. Azok a gyermekek tehát, kiknél érzékenység alig van, akarat tekintetében és ennél fogva minden más vonatkozásban is, alig nevelhetők. «Meg kell vallani, hogy a nevelésben semmi sem hasonlítható ahhoz a fáradsághoz, mely az olyan gyermekek nevelésével jár, a kiknél a jó értelemben vett érzékenység hiányzik . . . minden gondolatuk csupa szórakozottság . . . *mindenre figyelnek, de semmit sem jegyeznek meg.*»*

Ha a társadalmat és annak akaratát úgy tekintjük, mint nagyítását annak, ami az egyéneken végbemeget, — világosan fogjuk látni, hogy az eszmék ayüágojLcsak indirekt módon mozgatják, csak annyiban, amennyiben az érzelmekre támaszkodnak. «Egy eszme felmerülése — jegyzi meg Michelet — nem első megjelenési formájában jelentős, hanem végleges kialakulásában, midőn a szeretet hatalmas

* Fénelon, Éducation des fi 11 es. IV. fejt.

melegében megfogánva, a szív ereje által megtermékenyítve, kikel.»¹ Spencer jogosan állítja, hogy az érzelmek »vezetik a világot»² Stuart Mill ezzel szemben azzal az ellenvetéssel él, hogy «a Föld mozgását nem az emberi indulatok és szenvedélyek fedezték föl».³ Bizonyára nem. De ez a fölfedezés olyan hatalmas érzelmeket választott ki a maga előnyére, melyek nélkül hatástalan maradt volna az emberi életre. Egy Pascal, egy Spinoza lelkében fogant meg az eszme. De legkivált ez utóbbi lelkében olyan nagy volt az az érzés, hogy a Föld a világűrben milyen jelentéktelen, – következésképpen a mi semmiségünknek az érzete oly mély volt nála, hogy munkáival senki sem foglalkozhatik behatóan anélkül, hogy ne érezne valamit abból a nyugalomból, mely megszállja azt, aki az örökkévaló dolgokkal foglalkozik. E fölfedezés csak épen az elmélkedő tudósoknál válasz-

¹ Les Femmes de la Résolution, 1854., 321. 1.

² Spencer, Pourquoi je me sépare d'Aug. Comte.

³ Aug. Comte et le Positivisme, 100 s. köv. 1. Trad. Clemenceau. Alcan.

tott ki gyakorlati hatásokat, mert csupán ezeknél adott alkalmat e mély érzelmek keletkezésére. Egy nemzet, egy politikai tömeg akarata nem egyéb, mint érzelmi állapotok eredője (érdekek, közös félelem, közös rokonérzés) és a tiszta eszméknek csak kevés befolyásuk van a népnek vezetésében.

Elég különben, ha e pontra felhívjuk az olvasók figyelmét. A történelemben számos példát találnak az eszmék gyöngeségéről és az indulatok erősségéről.

Kimutathatjuk például a hazafias érzésben, mely mindnyájunkat lelkesít, mennyi része van a kedélyhullámzástól ment eszmének s mennyi a szenvedélyeknek, gyűlöletnek, aggodásnak és reménynek. Ami az egyéni példákat illeti, még a legfelületesebb pillantás is az «emberi színjátékra», tucatjával fogja szolgáltatni azokat. Azokon a példakon kívül, amelyeket e könyv első fejezetében idéztünk, találkoznak majd olyan ájtatoskodó nőkkel, akik lelkipurdalást éreznek, ha egy istentiszteletről elmaradnak, de akik könnyű szerrel hurcolják meg «barátnőik» jó hírnevét; látni fognak

olyan politikusokat, akik kérkednek emberbaráti érzelmeikkel, de akik visszaborzadtak annak még a gondolatától is, hogy meglátogassanak egy undorító pincelakást, hogy érintkezzenek a szegény emberrel, aki gyakran piszkos, de mindig durvakezű! Lesznek olyan pillanataik, mikor mintegy megbénítva szemlélik saját belső nyugtalanságukat, melyet az érzékiség idézettelő s csodálkoznak azokon az erkölcstelen gondolatokon, melyeket a tudatban, — amely máskor pedig a maga ura — a test egy bizonyos pontján kiválasztott magvadász okozott. Az eszme e tehetetlenségével szembeállítják majd nemcsak a lét, hanem minden önzés abszolút feláldozását melyet a lélekben a mély vallásos érzés tud ébreszteni. Át lesznek hatva a *Krisztus követése* mondásától: *qui amat non laborat*; annak aki szeret, valóban, minden könnyű, és kellemes kötelességet teljesítenie. Látni fogják, hogy az anyai érzés milyen könnyen teszi túl magát a becsület, a hazaszeretet eszméin, csak a gyermek éljen, becsületlenül éljen, de éljen! Ezzel szemben látni fogják, mint Kornélia izzó hazaszeretete bizonyítja,

hogy még a leghatalmasabb érzésekkel is szembe tudunk állítani másodrendű, mesterségesen, de sikeresen fölkelített érzéseket. Ez oly példa, mely becses nekünk, inert bizonyítja annak lehetőségét, hogy még a legerősebb ösztönszerű érzéseket is kiirthatjuk. Ilyen, habár nagyjából való vizsgálódás után senki sem tagadhatja, hogy a kedélyállapot az akarat fölött teljesen uralkodik.

II.

Természetünk érzelmi oldalának a lelki életben való ilyen nagy túlsúlya mellett; sajnos, az érzelmeinken való hatalmunk igen csekély. És ami még súlyosabb, erről a tények megvizsgálása nemcsak meggyőző, de azt is bizonyítja, hogy ennek okvetlenül így kell lennie. Ez a tehetetlenség, valóban, magának az érzelem természetének a következménye. Más helyen kimutattuk,* hogy a külvilágra ható minden cselekvés izmainkat

* Revue philosophique. 1890 május. Sensation, plaisir et douleur.

használja eszközül: ha nincs izom, nincs külső cselekvés. De minden kívülről jött impulzusnak, — bármily módon jött is a/ létre. — hatása az, hogy feleletet vált ki attól a lénytől, amely azt felfogja, még pedig izombeli feleletet. Azonban a külső behatások rendkívül változatosak: rendkívül változatosak lesznek ennek folytán az izombeli alkalmazkodások. De az izombeli cselekvés minden alakjánál erő kifejtésre van szükség. Ez erő kifejtés tekintetében a természet bölcsen gondoskodott. Amint valamely benyomás éri az érzéket, a szív *nyomban* hevesebben ver, a lélekezés gyorsul, az anyagcsere összessége mintha ostorcsapást kapott volna, Ez a közvetlen élettani inger az, amiből tulajdonképen a belső izgalom támad. Ez az izgalom annál erősebb, minél erősebb volt az inger és ha ez az inger hiányzik, hiányzik az izgalom is. Ez az inger azonban automatikus, sőt csaknem teljesen hozzáférhetetlen akaratunk számára és ez önfegyelmzésünkre nézve nagyon sajnálatos.

Közvetlenül nem tudjuk megállítani, még mérsékelni sem szívünk verését. Nem rövi-

díthetjük meg az ijedelem rohamát azzal, hogy megakadályozzuk a belső szervek ilyen megbénulását. Az érzékiség izgalmai alkalmával nem vagyunk képesek a magvadás kiválasztását és fölhalmozódását befolyásolni. Senki sincs jobban áthatva attól a gondolattól, mint mi, hogy az önfegyelmezett emberek ritkák, hogy a szabadság oly kitartó erőfeszítések jutalma, minőt kevesen mernek megkísérteni. Az következik ebből, hogy csaknem minden timber a determinizmus törvényének rabszolgája, hogy őket a hiúság és könnyen hevülő izgalom vezérli, hogy ennél fogva nagy többségükben, mint Nicole mondja, csak «mozgatható bábok», akiket sajnálni kell. Bármily aljasságot is tapasztaljunk részük-ről, az egyetlen filozófushoz méltó magatartás a felülemelkedő nyugalom s lelki béke. Hogy Alceste, aki hisz a szabad akaratban, haragszik — ámbár következmények nélkül — az természetes: de nekünk inkább a Philinte mosolygó nyugodtsága tetszik:

«... Habár lépten-nyomon látom, hogyan log el téged a harag, mégsem mutakozom olyan-

nak, mint te. Lelkemet a csaló, az igazságtalan, az önző ember látása ép oly kevéssé sérti, akár a vérszomjas keselyűk, a gonosz majmok, s a dühös farkasok látása.»

Íme, elméletileg ilyennek kell lennie a gondolkodó viselkedésének. Ha bosszút áll, annak a legnagyobb lelki nyugalommal kell megtörténnie. És szigorúan véve! az okos egyáltalán nem bosszúálló. Csak arra törekszik, hogy a nyugalma ellen török megbüntetése által a jövőre biztosítsa magát; még pedig úgy, hogy azután senki el ne feledje, hogy jobb őt békében hagyni. E nagy, lenéző nyugalom helyett mit látunk? Önzésünkön ejtett seb, bennünket ért kíméletlenség fiziológikus izgalmat kelt akaratunk ellenére. A szív rendetlenül, idegesen ver; mintha megbomlott volna. Összehúzódsai közül sok van, amely tökéletlen, görcsös, fájdalmas. A vér heves lükettetéssel ömlik az agyba, e finom szervben vérbőséget okoz és erőszakos gondolatok áradatát, a bosszúállás gondolatát, abszurd, túlzott, kivihetetlen eszméket hoz létre. Filozófiánk tehetetlenül áll szemben ezzel az állati kitöréssel, amelyet visszautását,

kárhozzát. Miért e tehetetlenség? Ez onnan van, mert az indulatnak föltétlen szülőoka a belső szervi zavar, amelyre akaratumk hatni nem tud. És mert nem tudjuk fékezni ezt a szervi zavart, nem tudjuk megakadályozni annak nyilvánulását, olyan lelki jelenségekbe való átalakulását sem, melyek öntudatumkat lenyűgözik.

Kell-e még több példa? Nem bírjuk-e az érzékiségben a lelki zavar szervi okának egy biztos próbáját? A múltó elmezavar» gondolatumk önkéntelen csapongása nem ér-e véget, mihelyt az ok megszűnt? Szükséges-e visszatérnünk a félelem főntebb boncolgatott példájára? Nem egészen világos-e, hogy tehetetleneknek kell lennünk az érzésekkel szemben, mert igazi okuk az élettani ok, mely nincs hatalmunkban. Legyen megengedve egy személyes vonatkozású példa, mely megmutatja a gondolat és az érzékenység közt lévő egyenlőtlen harcot. Az imént tudtomra adják, hogy íiam, aki még reggel elment hazulról, nem érkezett el barátaihoz, akiknél most lennie kellene. Szívem nyomban hevesebben ver. De megnyugtatom magam és csakhamar

elfogadható magyarázatát tudom adni kimaradásának. Azonban a környezet mód-
fölvött való aggodalma és valakinek belém
sugallt ama gondolata, hogy a gyermek a
házam közelében elhaladó gyors és nagy
hegyi folyam partján játszhatott, végre is
zavarba ejt. Habár éreztem, mily nevetsé-
ges lehetetlenség ez a szerencsétlen föltevés,
a fiziologikus izgalom, amelyről föntebb
szó volt, a szélsőségig fokozódott: a szí-
vem dobogott, hogy majd megrepedt, fej-
bőröm hajjal benőtt része hevesen fájt,
mintha minden hajamszála égnek meredt
volna, kezeim remegtek és a legörültebb
gondolatok futottak át agyamon. Minden
erőlködésem hiábavaló volt, hogy elűzzem
a rémképeket, amelyeket magam is bolond-
ságoknak tartottam. Félórai keresés után
megkerült a gyermek, de szívem még min-
dig hevesen dobogott. És különös, mintha
ez az izgalom, amelyet alaptalannak tudtam,
s amely kimenetelében haszontalannak
mutatkozott, nem akart volna hatás nélkül
elmúlni, arra ösztönzött, — a harag és a
heves nyugtalanság lényege meglehetősen
azonos, — hogy összeszidjam a szegény

cselédleányt, aki pedig erről nem tehetett. Azonban lefegyverzett az a gondolat, hogy a szegény leánynak fájdalmat okozok és végre is bevártam, hogy magától üljön el a vihar, ami megint bizonyos ideig tartott. Bárki tehet hasonló megfigyeléseket önmagán és mindenki arra a lesújtó eredményre jut, hogy közvetlenül tehetetlenek vagyunk érzéseinkkel szemben.

III.

Íme, zsákutcába kerültünk. Az önfegyelmelés munkája így nyilvánvalóan lehetetlen. E könyv címe tehát hazug. Az önevelés gondolata csupán csalétek. Mert egyrészt csak a gondolatomra tudok hatni. A determinizmus okos alkalmazása szabaddá tesz engem és lehetővé teszi nekem, hogy a gondolatok társulását kijátszam. Maga a gondolat azonban tehetetlen. Csak nevetségesen csekély ereje van ama durvább hatalmakkal szemben, amelyek ellen küzdenünk kell.

Másrészt, ha az érzelmek mindenhatók bennünk; ha tetszésük szerint uralkodnak

a benyomásokon, emlékeken, ítéleten, okoskodáson; sőt ha az erős érzések megsemmisítik, elűzik a gyöngéket, szóval, ha csaknem korlátlan egyeduralmat gyakorolnak: úgy mindvégig zsarnokok lesznek, és nem fogadják el a józan ész parancsait, sem az akarat vezérszavát.

A cselekvés eszközeiben csak ott dúskálunk, hol ez eszközök hasznavehetetlenek. Az az alkotmányos szervezet, amely a mi szellemi életünket szabályozza, a legfőbb hatalmat egy rakoncátlan, fegyelmezhetetlen csőcseléknek biztosítja; az értelmes hatalmak csak névleg hatalmak; a szavuk csak tanácskozó, de nem döntő.

Nem marad más hátra, mint kétségbeesésünkben eldobni lándzsánkat és pajzsunkat, és elhagyni a küzdőteret, lemondással belenyugodni vereségünkbe és a fatalizmushoz menekülni, amely legalább vigasztalást nyújt minden megalázásunkért, restségünkért, gyávaságunkért.

IV.

Szerencsére a helyzet nem oly kétségbejítő, mint ahogy hinnők. Az erőt, mellyel az értelem nem rendelkezik, megadhatja neki egy lényeges tényező, amelyet eddig figyelmen kívül hagytunk. Arra, amire most képtelen, — a nagy fölszabadító hatalom: *az idő*, képessé fogja tenni. A közvetlen szabadságot, amely hiányzik, hadicsellel, közvetett, indirekt eszközökkel pótolhatjuk.

V.

Mielőtt azonban kifejténők azt a módszert, amellyel a magunk fölszabadítására rendelkezünk, jó, ha egyetlen segélyforrásunkat sem hanyagoljuk el és megvizsgáljuk, vajjon nem lehetne-e valamely eredményt elérni — minthogy befolyásunk a kedélyállapot *lényegére* semmi, vagy oly csekély, mintha semmi sem volna, — ha megkísértjük, tudnánk-e hatni a nem lényeges részre, az anyagira, mely az izgalmat létrehozza.

A lényeges fiziológiai anyagra, mely

magában foglalja az akaratunktól nem *függő* szerveknek legnagyobb részét, főképpen a szívet, szellemi eszközökkel nem tudunk közvetlenül hatni. Az erre való hatás eszközei külsőlegesen és a gyógyító eljárás körébe tartoznak. A hirtelen haragot egy kevés digitális bevételével azonnal lecsillapíthatjuk, mert ez úgy hat, hogy a szív verését szabályozza.

Bizonyos gyógyszerekkel véget vethetünk a legerősebb nemi fölhevülésnek is. A restséget, a fizikai és szellemi tompultságot fekete kávéval legyőzhetjük. Csak-hogy ez gyorsítja a szív verését, görcsössé teszi mozgását, és sok embert a harag iránt fogékonyá tesz. Ideges emberek nagy részénél a kávé légzési nehézséget, a tagok rángatózását és reszketést idéz elő: aggodalmasokká, ok nélkül nyugtalanokká és oktalanul félénkké teszi őket.

Ez eszközeinket tehát hamar előszámláltuk, és mindent összefoglalva, az érzések lényegére való közvetlen ráhatásuk alig érdemli meg, hogy tovább időzzünk náluk.

Nem áll ez azonban mindarra nézve, ami az érzés anyagában izombeli dolgokon

alapszik. Az érzelem külső nyilvánítása reánk tartozik, mert hiszen tőlünk függ, hogy végrehajtsuk-e a nekünk tetsző mozgásokat vagy sem. Az érzés és annak külső nyilvánulása között állandó kapcsolat van. Már pedig a pszichológiában általános az a törvény, hogy ha bármely két elem közt gyakori a kapcsolat, egyik a másikat fölébreszteni törekszik.

E törvény alapján ajánlják a legmélyebb tudású gyakorlati pszichológusok, akik az érzés nevelésével foglalkoznak, Loyola Ignác ép úgy, mint Pascal, a külső vallásos cselekvényeket, mint amelyek kiválóan alkalmasak arra, hogy a lelket a megfelelő hangulatba helyezték. Tudjuk, hogy hipnotikus álomban a testtartás, mely bizonyos izgalomnak megfelel, képes fölidézni magát az izgalmat. «Bárminő szenvedélyt akar kifejezésre juttatni a páciens valamely állás által midőn az e szenvedélyhez szükséges izmok működésben vannak, a szenvedély maga hirtelen kitör és az egész szervezet felel reá»* Dugald-Stewart említi Bürke azon állítását,

* Vesd össze: Braid, Neurypxiology.

hogy a haragot annál jobban érezte magában föllobbanni, minél inkább utánozta e szenvedély külső jeleit. Nem tapasztalható-e mintuntalan, hogy kutyák, gyermekek, sőt felnőttek is, játszás közben évődven egymással, végül egészen komolyan összevesznek? vajjon a nevetés, könnyek nem ragadósak-e? Nem vette-e észre a nép, hogy egy bolond százat csinál? Egy szomorú, rosszkedvű családtag nemde kedvrontó, sőt valésággal csapás a családra nézve? A kínai szertartást, mely oly alkalmas arra, hogy a felsőbbség iránt magasztos eszméket ébresszen, nem nagy előrelátással állapította-e meg Konfucius. aki miként Loyola, tudta, hogy a mozdulatok a megfelelő érzéseket törekszenek fölébreszteni? vajjon a katolikus pompa a maga mélységesen pszichologikus szertartásaival nem különösen alkalmas-e arra, hogy még a kevésbé hívő lelkekre is mély benyomást gyakoroljon? Nem hiszem, hogy keresztény ember elfojthatná lelkében a tisztelet mély érzelmét abban a percben, amidőn az énekszó egyszerre elhallgat s a legnagyobb csöndben a hívők

egyszerre leborulnak. Nem igaz-e, a gondolatok ugyanezen sorrendje folytán, hogy egy csapongó, vidám kedvű barátunk látogatása még a legnagyobb lehangoltságunkban is fölvidít? Szükségtelen egyébként több példát fölhalmozni; ha keresünk, könnyen találhatunk.

Sajnos, amiket így előidézünk, azok már *meglévő* érzések. Tehát fölébresztjük, élénkítjük, de nem teremtjük azokat. Az így megújított érzések elég gyöngék maradnak; az eljárást, amely kívülről beleié hat, becses segítőeszköznél egyébnek alig tekinthetjük. Inkább arra való, hogy az érzést a tudat teljes világosságában megtartsa, ugyanaz, ami amint láttuk – a mozgás és legfőképp az írás a gondolatra nézve; tudniillik egy becses segítőeszköz ahhoz, hogy a figyelmet megingató szórakozottságot megakadályozzuk és homloktérben tarthassuk az öntudatos jelenségek láncolatát, amely könnyen törik és amely a maga helyére könnyen új jelenségeket enged be. De úgy számítani, hogy a lélekben így egy érzést támasztunk, mely ott még nincs kikelőben, vagy amely leg-

alább csirájában nincs meg, annyi, mint nem tudni, hogy az érzelmek lényeges eleme kisiklott hatalmunkból.

Épen így megtilthatjuk azt, hogy az izgalom, mely forrong bennünk, külsőleg mutatkozzék. A haragnak, hogy jelentkezék, *szüksége* van összeszorított ökölre, összeszorított fogakra, az arc izmainak összehúzódására, lihegő lélegzésre: quos ego! Megparancsolhatom izmaimnak, hogy elernyedjenek, ajkaimnak, hogy mosolyogjanak; a lélegzési görcsöket mérsékelhetem. De ha első, még gyöngye jeleit a kezdődő izgalomnak nem próbáltam meg elfojtani, ha engedtem, hogy megnőjjenek, erőfeszítéseim hasztalanok lehetnek, kiváltkép, ha az akarat belülről nem küld segítségül más érzéseket, milyen az önméltóság érzése, a botránytól való félelem stb. Ugyanezt a megfigyelést tehetjük az érzéki izgalomra nézve. Ha a lélek a vágnak bűntársa, lia a belső ellentállás gyöngül: úgy az izmoknak a vágy segítő társainak — ellentállása nem soká tart.

De általában hiába való az ellenséget megtámadni, ellene védőműveket emelni,

ha a körülzároló csapatok érzik, hogy vezetőik puhulnak, alkudozni készek. Hogy az izmok képesek legyenek a szenvedélynek az engedelmisséget megtagadni, ahhoz az kell, hogy az összes hozzátartozó belső hatalmak támogassák. Ebből az következik, hogy *kívülről* csak kevés a hatásunk a belsőre. Közvetlen hatásunk ahhoz, hogy a lélekben egy érzést földidézzünk, vagy állandóvá tegyünk, elfojtsunk és főleg megsemmisítsünk, bizony nagyon gyöngé. Amit ezek a külső eszközök nyújthatnak nekünk, csak *támogatás* lehet: kétségen kívül becses támogatás, de csak akkor használható, ha már van erős belső akció.

VI.

Ha tehát elzárva, csak a jelenben napról-napra, előrelátás nélkül élnénk, minden küzdés hiábavaló volna. Tehetetlen szemlélői lennénk a képzetek, érzelmek és szenvedélyek harcának. A harc érdekes lenne, de az értelem annak már előre is elcsüggedt szemlélője volna. Legföljebb az lehetne a mulatsága, hogy — miként a

lóversenyen fogadunk — a harc kimenetelét találgatná: sőt végre ebben a jóslásban bizonyos csalhatatlanságra is tehetne szert. Egyébként a legtöbb embernél csakis ez a szerepe van, mert csaknem mindnyáját épen saját előrelátása vezeti félre. Mint-hogy előre látják azt, ami történni fog és meri pontosan az történik, amire vágyódnak, magukat szabadoknak hiszik. Αζ értelem, tehetetlensége miatt való szégyenében, szívesen áztatja magát abban az illúzióban, hogy ő mindenható. De a valóságban az ösztönök minden dolgot nála nélkül végeznek el; és az értelemnek nincsen több befolyása a *harc* kimenetelére. mint amennyi a légköri nedvességre a meteorológusnak, aki tudja, hogy holnap esni fog az eső.

De nem szükséges, hogy ez a szabály, amely azokra, kik nem törekszenek szabadságukat kivívni, valóban ráillik, mindig szabály legyen. Végre is sikerülhet nekünk, hogy a saját házunkban a törvényt mi szabjuk meg. A szabadságot, amely megtagadatik tőlünk a jelenben, megszerezhetjük a jövőben. Az idő a mi nagy fölszabadítónk.

Ő az a mindenható hatalom, mely felszabadítja az értelmet, mely azt a lehetőséget nyújtja neki, hogy magát a szenvedélyek és az állatiasság zsarnoksága alól kivonja. Mert mindenrangú érzelmi állapot brutális, vak erő és azoknak az embereknek, akik nem látnak, legyenek bár Herkulesek, az a szerepük, hogy azok által vezetessenek, akik tisztán látnak. Az értelem, ügyesen szert tévén a hatalomra, a kitarással való szövetsége által, azaz türelmes, nyugodt, de ernyedetlen taktikával lassankint megszerzi magának a diktátorságot: azt a diktátorságot, amelyet egyedül csak a kényúr kényelemszeretete és az alattvalók időleges fölkelései mérsékelnek.

Most tehát ennek a felszabadításnak, melyet az idő valósíthat meg, természetét és hatásait kell tanulmányoznunk. Azután pedig azokat a gyakorlati eszközöket, amelyekkel felszabadulhatunk.

HARMADIK FEJEZET.

Az értelem uralmának lehetősége.

I.

A magunk legyőzésének munkájában a legfőbb fontosságú az, hogy a képzetek és a cselekvések úgy egyesüljenek, hogy szokás keletkezzék belőlük. Azaz: valahányszor a képzet a lélekben fölmerül, a cselekvés a reflex pontosságával és erejével következzen be. Ámde arra az elszomorító bizonyosságra jutottunk, hogy csak az érzés tudja végrehajtani szinte automaticæ a cselekedeteket. Egy képzetnek, például a munka képzetének, egyesülése a cselekvésbe való áttétellel nem megy végbe «hideg úton».

Az össze forrasztásnak — hogy erős és nehezen törhető legyen — a kedély-állapotok melege által kell megtörténnie.

Így érheti el a legnagyobb keménységet. Mi egyéb a nevelés, mint erős érzelmek megteremtése, melyek képesek a gondolkodást és a cselekvést szokássá tenni? Azaz: a nevelés a gyermek lelkében a kép-

zeteknek képzetekkel, a képzeteknek érzelmekkel s a képzeteknek cselekvésekkel egybekötött rendszerének a szervezése. Kezdetben a gyermeket a félelem, az önzés, a tetszeni vágyás hajtják, hogy figyelmét fegyelmezze, a lárházásra való hajlamát, fölösleges gesztusait elnyomja; tisztalkodjék, dolgozzék; más szavakkal: erős természetes érzéseket használunk, ügyesen alkalmazva, hogy megtörjük a kapcsolatot bizonyos hajlamok és azok természetszerű nyilvánulása közt és hogy bizonyos képzetek és cselekvések között, melyek eddig összekapcsolva nem voltak, összeforradást hozzunk létre.

Vallásos fölbulzadások a mély hit korszakában és helyein, egész tömegét alkotják a legnagyobb energiának, mert már magukban véve erős elementáris érzésekből állanak és összefüggő kötegbe vannak csoportosítva. A közvéleménytől való félelem, a papi jelleggel fölruházott személyek tekintélye iránt való tisztelet, a nevelés fölhalmozott emlékei, az örök büntetéstől való félelem, a mennyország reménye, egy mindenütt jelenvaló, mindent látó, min-

dent halló és még a legtitkosabb gondolatokat is kitaláló ítélő Isten képzete — mindez egységes érzelmi állapotba van egybeolvasztva, amely azonban a tudatban egyszerű gyanánt jelenik meg. Ennek az oly erős érzelemnek izzó lángjában jó létre az eszméknek és cselekvéseknek végleges egybeforradása. Így van aztán, hogy a fenséges vallásos természeteknél a bántalom nem támaszthat haragot, a lemondás náluk oly annyira kész és őszinte; a szűziesség sem kerül többé küzdelmükbe, mert az érzéki izgalmak, amelyek az erkölcsileg alantasabb lények agyvelejét lángra lobbantják, náluk megvannak semmisítve, gyöngítve, tisztítva. A győzelem szép példája, melyet az erős ösztönökkel szemben pusztán a magasabb érzelmek elmentállása vívott ki.

Renan monda: «Érzem, hogy életemet mindig az a hit kormányozza, amely hitem nincs meg többé: a hitnek megvan az a sajátsága, hogy bár eltűnt, de még mindig tud hatni». Ez nemcsak a hitnek különös sajátsága. Minden igaz érzelm, mely a cselekvéseket sokáig fűzte bizonyos esz-

mékhez, eltűnhet: de megmarad utána ez a kötelék épen úgy, mint ahogyan a logikában a szillogizmusból a középrész eltűnhetik, de a levont következmény mégis fõnáll.

Hasonló kapcsolatokat, amelyeket oly könnyen köt az érzelem, a képzet is köthet, föltéve, hogy a kedély-állapotok segítségét megnyeri. Semmi sem gyakoribb: a nevelés alkalmával, amelyet a családban vagy az iskolában kapunk, szüleink, tanítóink oly kapcsolatokat hozhatnak létre, amilyeneket akarnak. Ép így a vallás is.

De az *önnevelés munkájában* ez már nincs így. A feladat itt már sokkal Összetettebb; szellemi életünk természetének és segélyforrásainak mélyebb ismeretét kívánja. Az iskolából való kilépés után az ifjak, akiket eddig szüleik vagy tanítóik vezérelték, akikre az iskola rendje mindennapos rendszeres munkát szabott, most előkészület nélkül, magukra hagyva a nagyvárosban, felügyelet, — gyakran tanács nélkül és legfõképp világosan meghatározott feladat nélkül maradnak; mert a vizsgálatra készülni nem annyi, mint az idõ beosztását

napról-napra megállapítani. Semmi büntéstől sem kell félni többé: egyedül (s ez mily messze eső, mily kevésbé hathatós!) az év végén rettegett kudarctól.

És mindezekhez a vizsgálaton csaknem munka nélkül átment tanulók nagy száma minden őszinte félelmet eloszlat: az utolsó hónapban is hozzá lehet fogni.

Ilyen hálátlan föltételek mellett szükséges lesz biztosítani az eszme uralmát és találni számára támasztékot a tanulóknál már meglévő érzelmekben. Ez taktika dolga, de előre is szemügyre kell vennünk segélyforrásainkat, egyet sem hagyva ki és nagyon közelről kell megvizsgálnunk azt a kérdést, hogyan kell létrehozni a szükséges kapcsolatot bizonyos eszmék és bizonyos életmód között.

II.

Legelőször is vizsgáljuk meg a gondolatoknak és az önfegyelmzés munkájára nézve kedvező kedélyállapotoknak egymáshoz való viszonyát.

Az a kevés számú bölcselő, aki az értelem és érzelem viszonyával foglalkozott

az ismeretnek két fajtát szokta megkülönböztetni: a tisztán értelmi ismeretet és a *szív által** való ismeretet. Egy alapvető igazságnak nem szabatos kifejezése ez. Minden ismeret értelembeli. De mihelyt az ismeretet kedélyhullámozás kíséri, az már két elemnek, az értelmi és érzelmi elemeknek benső egyesülése és minthogy az érzelem bizonyos mértékben erősebb és hatalmasabb, mint a képzet, az érzelem az öntudat teljes világosságába lép, félhomályba szorítva a vele társult képzetet. Fönnebb példákat láttunk arra, hogy vannak hideg képzetek, melyek erős kedélymozgalmakat váltanak ki, úgy hogy a képzet föl sem merülhet többé a tudatban anélkül, hogy a kedélymozgalom emlékét nyomban maga után ne vonná, azt az emléket, amely végeredményében nem egyéb, mint keletkezésében levő kedélymozgalom. Ezért van az, hogy most, egy élénk tapasztalásom ** óta, elég, ha elképzelem, hogy

* V. ö. különösen Clay: l'Alternative, trad. Burdeau 229. 1. Ale an.

** Lásd fönnebb. 38. es 39. 1.

valamely meredekről csúszom lefelé és azonnal a szédülés érzése fog el. Íme, egy képzet és előttem előzőleg ismeretlen kedélyállapot között egy csapásra sajnosan automatikussá lett kapcsolat. Ilyen kapcsolatokat lehet-e mesterséges úton létrehozni? Ha a válasz tagadó lenne, úgy az akarat minden nevelésének is vége volna. De épen most láttuk, hogy minden nevelés ennek a lehetőségén alapszik. És amit szüleink és mestereink megtehetnek, azt a szabad tanuló, aki csak önmagától függ, nem teheti-e meg ép úgy a saját kezdeményezésére? Ha nem tehetné: akkor az önnevelés munkája lehetetlen volna.

Hogy az ilyen társításokat nehéz létrehozni, az bizonyos. Hogy időbe és kitarításba kerülnek, az is bizonyos. De hogy mégis lehetségesek, ez az, amit még bizonyosabbnak hiszünk. Ám ez a lehetőség a mi fölszabadulásunk. Ezt állítani annyi, mint azt állítani, hogy szabadok vagyunk. Helyes, mondjuk ezt egyszerűen ki. Igenis, szabadok vagyunk. Mindegyikünk képes, ha úgy akarja pl. egy kellemetlen munka képzetéhez oly érzelmeket kapcsolni, me-

lyek által ez a munka később könnyűvé lesz. Azért mondunk *érzelmeket*, mert általában a szellemi munkásoknál ez a társulás számos érzelmi állapot közbenjöttével megy végbe. Sőt ritkán eredménye egyetlen kísérletnek, mint a fõnt említett példában. Úgy haladunk, mint a rajzoló, egymásra következő kréta vonásokkal; minden befejezett társítás a tudatban egy odavetett vázlatot hagy hátra; a megszo-
kás törvényénél fogva, amely már az elsõ kísérletnél hatni kezd, azok, amelyek a teljes erõ pillanataiban mennek végbe, bizonyos mértékben határozott vonásokat adnak hozzá s ezek már befejezik a vázlatot, amely azután türelmes javítás által még csak tökéletesedik.

Ez a lassú kidolgozás szükséges, mer! a gondolatbeli csöndes munka az emberi természettel annyira ellenkező, a felajzott és hosszas figyelem az ifjúra nézve oly annyira kínos, hogy semmiesetre sem fölösleges azon ellenszenv ellen küzdeni, amelyet e mozdulatlan állapot és legkivált a figyelemnek egy gondolatra való irányítása ébreszt és egy erõs összetartó kötegbe

egyesíteni az összes érzelmi erőket, amelyek alkalmasak arra, hogy az akaratot az emberi elernyedtség és restség végzetei hatalmával szemben az ellentállásában gyámolítsák.

Így, hogy ha megvizsgáljuk, mi táplálja a tetterőt az erőfeszítéseknek abban a hosszú és unalmas sorozatában, amelyet egy hosszúlélekzetű könyv megszerkesztése megkíván, amelynek egészen átadjuk magunkat. — akkor egyugyanazon cél felé irányított érzelmek hatalmas egyesülésére találunk. Ezek: mindenekelőtt a saját erőnk érzete, amelyet a munka a fölbuzdulás ilyen magas fokán nyújt; a fölfedezés örömei, mellyel a hosszas elmélkedés jutalmaz; a fölény érzete, amelyet az ily magasztos cél követése ébreszt; a testi erő és jóllét érzete, amelyet a kiszabott és egészben előnyösen, jól felhasznált munkásság kelt. Ez erős rugókhöz számítsuk még hozzá azok tiszteletének tudatát, akik, bár nem dolgoznak, de teljes rokonszenvvel kísérik munkánkat, vagy azokét, kik nem minden féltékenység nélkül kísérek minket; azt a gyönyört, hogy szellemi látóköriünk mindegyre szé-

lesebb lesz Tegyük még hozzá a becsvágy és dicsőségvágy kielégítését, azt az örömet, hogy kedveseinket boldogoknak látjuk és végezetül a magasztosabb rugókat: az emberszeretetet, azokat a szolgálato-
kat, amelyeket annyi ifjúnak tehetünk, akik tévelyegnek anélkül, hogy ismernék, anélkül, hogy valaki nekik valaha megmutatta volna azt az utat, amely a tudományok tudományához, az önmagunk fölött való uralkodáshoz vezet, Egoisztikus érzelmek a jelenben és a jövőben, altruisztikus és személytelen érzelmek megnyitják nekünk az ösztönök, izgalmak, szenvedélyek gazdag tárházát, amit hasznunkra fordíthatunk. Az eddigi összefüggéstelen erőket egymás mellé tehetjük, hogy az eddig közömbös rideg célt vonzóvá és kedvessé tegyük. Reá pazaroljuk a bennünk lobogó lelkesedést, mint ahogy a szenvedélyes szerető álmaival és vágyaival föl-
ékesíti a szeretett leányt: azzal a különbséggel, hogy míg ennél a képzelem megvalósítása öntudatlan, addig nálunk az tudatos, szándékos és csak idővel látszik olyan-
nak, mintha öntudatlan volna.

Hogyan? A fősvény föl tudja áldozni egészségét, örömeit, sőt becsületét is a pénznek, mi pedig oly nemes célt, mini amilyen a szellemi munka, nem tudnánk annyira szeretni, hogy mindennap néhány órára ismételten áldozatul ne hoznók neki restségünket! Íme, ez a kalmár minden reggel öt órakor kel föl és vevőinek esti kilenc óráig rendelkezésére áll, abban a reményben, hogy majdan falura vonul vissza és a legteljesebb kényelmet élvezheti. Bizony, ifjaink is tölthetnének öt órát munkaasztaluk mellett, hogy most és a jövőben biztosítsák maguknak azokat az örömöket, melyeket a magas szellemi kultúra nyújt! Ha a foglalkozás kellemetlen volna is — bár az, ha szívvel-lélekkel történik, sohasem lehet kellemetlen — legyünk arról meggyőződve, hogy a képzettársítás törvényei révén a megszokás az erőkifejtést annyira enyhíti, hogy azt csakhamar kellemesnek találjuk.

Valóban az a képességünk, hogy képzettársítás által vonzóvá tegyük azt, ami előbb nem volt az, nagyon messzire terjed. Először is az akaratunkra nézve kedvező

érzelmeket szaporíthatjuk, sőt annyira szaporíthatjuk, hogy egészen átalakulnak. Ki ismerné föl a rajongónak érzelmében, aki szalézi Szt. Ferenc szerint «lelkét Istenbe csepegteti s átömleszti, a gyönyörrel teljes szerelemnek s annak a félelemnek egyesülését, melyet az őseMBER érzett, mikor védtelenül kitéve a természet erőinek azok mérhetetlen hatalmát és a maga nyomorúságát látta? Ép így még az élet rövidségének az érzete is «érzete az óra elsuhanásának, az észrevehetetlen elmúlásnak, mely megőrjít, ha rágondolunk, a siető apró percek végtelen sorának, melyek raegőrlik az ember testét és életét».* segítségünkre lehet abban, hogy minden aljas szórakozást megvessünk.

Bizonyos, hogy oly érzelmeket, amelyek a tudatban nincsenek meg, sem fölébreszteni, sem létrehozni nem tudunk. De nem hiszem, hogy az alapérzelmek hiányozhatnak bárkinek kedélyében is.

Semmi esetre sem fordíthatjuk figyelmünket olyan emberek felé, akik kivételek

* Guy de Maupassant, Fort comme la Mort.

s merőben különböznek embertársaiktól. Ezt a tanulmányt normális ifjak számára írjuk és nem írunk kézikönyvet a szörnyszülöttekről. De hát egyébiránt úgy sincsenek ilyen szörnyszülöttek. Hol láttunk például olyan embereket, akiknek a kegyetlenség főjellemvonásuk és akik soha semmiféle körülmények között részvétet ne éreztek volna, akár szülőik, akár önmaguk iránt? Azért mondjuk, hogy soha, mert ha ezek a mozzanatok nagyon ritkák is, azért áll az, hogy ilyen mozzanatok vannak és lehetnek. Igen ám, de tudjuk egyfelől azt, hogy a bonyolultabb és magasztosabb érzelmek összetételek, melyek társulás által keletkeztek, sok egyszerűbb érzelemből,* másrészt nyilvánvaló, hogy az éber és hosszas figyelem, amellyel a lélek valamely öntudatos állapot felé fordul, iparkodik azt a tudat teljes világosságába helyezni s így lehetővé teszi, hogy kapcsolatos állapotokat ébresszen, hogy szervi középponttá legyen. Ezért állítjuk

* V. ö. *Psychologie*. Spencer trad. Ribot. I. fejt. Sentiments Alcan.

(és kiki megteheti magán a próbát), hog tudjuk erősíteni, bátorítani azokat a félónk, alázatos kedélyállapotokat, amelyek eddig alig lélekzettek, amelyeket erős szomszédok szorongattak, elnyomtak és amelyek szerényen tengődtek, mint azok a csillagok, amelyek nem kevésbé ragyognak fényes nappal, habár a tudatlanok nem is sejtik jelenlétüket. A figyelem, amely hatalmunkban van, pótolja a teremtő erőt, amellyel nem rendelkezünk.

Hogyan magyarázható meg egyébként a regények sikere és mindenekfölött honnan van az, hogy mindenki megérti azokat? Onnan van, hogy mindegyike egy csoport olyan érzelmet ébreszt, melyeket a köznapi életben nem gyakorolhatunk. Olyan, mint — háború híján — a hadgyakorlat. És ha a közönség nagy része követni tudja a nagy mesterek regényeit, nem azt bizonyítja-e ez, hogy az olvasók nagy részénél az érzelmek csak szunnyadnak s csak alkalomra várnak, hogy az öntudat világításában megjelenjenek? Különös volna, ha azt, amire a regényíró képes, mi — figyelmünknek és képzeletünk-

nek gazdái — nem volnánk képesek megtenni. De képesek is vagyunk reá. Képes vagyok pl. arra, hogy magamban erős haragot indítsak föl, vagy meghatottságot, vagy lelkesedést, szóval azt az érzelmet, melyre szükségem van, hogy a kívánt célt elérjem.

Nem látjuk-e, hogy a tudományos fölfedezések a szó szoros értelmében egészen új érzelmeket teremtenek? Van-e valami, ami hidegebbnek látszik, mint a Cartésius-féle mechanizmus? És vajjon ez az elvont elmélet Spinoza izzó lelkében nem rendezte-e egy új rendszerbe az eddig benne szétszórt érzelmeket, csoportosítva azokat egy nagyon erős érzelem körül, amelyet benne semmiségünk érzete keltett; nem lett-e létrehozója a legcsudálatosabb és legszenvedélyesebb metafizikai regénynek, mellyel bírunk? Mondhatjuk-e, hogy a humanisztikus érzelmek az emberrel veleszületnek? Nem tudatos eredmény-e ez, nem egy új összehasonlíthatatlan erejű szintézis-e ez? És nem nyilvánvaló-e, hogy Millnek igaza van, amidőn azt írja, hogy «a humanitás kultusza úgy hatalmába ejt-

heti az emberi életet, oly erővel kiszínezheti minden gondolatát, érzelmét, cselekvését, amilyenről a vallás csak halvány képzetet, csak bizonyos előízt adhat?»*

Egyébként nem az-e voltakép az értelem szerepe, hogy az érzelmi elemek anarchiájából egyesülést hozzon létre azáltal, hogy azoknak világos kifejezést ad? Mert minden lelkiállapot, minden vágy magára hagyva nagyon ingadozó, vak, eszerint hatástalan. Valamennyi érzelemnek, még az ösztönszerűeknek is, milyen a harag és a félelem, melyek önkéntelenül is nyilvánulnak külsőleg, szüksége van az értelem együttműködésére. A lélekben nemtetszést, fájdalmat keltenek és az értelem az, amely e nemtetszésnek határozott jelleget ad. A szellem feladata keresni az eszközöket, melyekkel a vágy kielégítést nyerhet. Ha vihar lep meg bennünket a Mont-Blancon, ha szenvedünk a hideg miatt, rettegjük a borzalmas halált, az értelem fogja majd megmondani, hogy a hófalba barlangot

* Stuart Mill, Utilitarisme, ford. Le Monnier. III. fejt. Alcan.

vájjunk, hol bevárhatjuk a veszély végét. Ha Robinson Crusoe módjára ki lennénk vetve egy elhagyott szigetre, mit érnének fájdalmas vágyaink, ha az értelem nem segítene azokat kielégíteni? Ha nyomorban vagyok és ki akarok abból menekülni: megint csak az értelem az, mely viselkedésemnek világos, határozott irányt mutat.

Ha tehát azt akarjuk, hogy valamely vágy vagy kedélyállapot nagyon élénk, erős legyen, elég, ha a törekvés tárgyát világossá tesszük, úgyhogy minden szeretetre-méltó, csábító vagy legalább hasznos tulajdonsága erősen kitűnjék.

Látjuk tehát, hogy pusztán azzal a ténynyel, hogy értelmesek vagyunk s képesek vagyunk előre látni (elvégre tudni nem más, mint előrelátni): valamennyi általunk megvizsgált s hatalmunkban álló eszközt fölhasználhatjuk, hogy az összeforrott érzelmeket erősebbeké tegyük. Közvetlenül kívülről csak kevés hatalmunk van a kedélyállapotok fölött; de hatalmunk óriási kiterjedésűvé lehet a társítás (associatio) törvényének okos alkalmazása által.

Meg fogjuk látni, hogy ennek a hata-

lomnak oly segítséget adhatunk, amely erejét megkétszerezi, még pedig az által, hogy oly környezetbe helyezzük, mely bizonyos érzelmek fejlődésére kedvező: család, barátok, ismerősök, olvasmányok, példaképek stb. közé. Ezt a közvetett hatást egyébként az V. könyvben még behatóbban is megvizsgáljuk.

Az előző fejtegetések alkalmasak arra, hogy biztatólag hassanak. Ha az eszmének ahhoz, hogy a cselekvéssel összeforradjon, a kedélyállapot melegére van szüksége akkor ezt a meleget (s ez senki előtt sem kétséges többé) létrehozhatjuk, természetesen nem egy puszta *legyen* szóval, hanem a társítás törvényeinek jól megfontolt alkalmazásával. Most már nem látszik lehetetlennek, hogy az értelem uralkodjék.

De meg kell vizsgálnunk közelebbről is a képzet viszonyát a kedélymozgalmakhoz. Az érzelem terjedelmes, nehézkes, lassan felébreszthető állapot s így *a priori* előre látható, amit a tapasztalás megerősít, hogy t. i. az érzelem aránylag ritkán jelenlevő lelki állapot. Megjelenésének és eltűnésének ritmusa igen lassú. A kedélymozgal-

mak bizonyos tekintetben olyanok, mint. az ár és apály. A kettő közötti időben a lélek mintegy a tenger szélcsendjéhez hasonló. A kedélymozgalmaknak ez a periodikus természete lehetővé teszi, hogy az értelem számára biztosítsuk a szabadság diadalát. Természettől fogva a gondolat is ilyen folytonos mozgalomnak van alávetve. Az ifjú azonban, aki az élet erős fegyelme, valamint a szülők és tanítók nevelése által már jól ki van képezve, nagy hatalomra tett szert gondolatainak irányzásában.

Öntudatában nagyon soká meg tud tartani bármely képzetet. A kedélyállapotok állhatatlanságával szemben egy képzet lép föl a maga tartósságával és maradandóságával. Jelen marad az érzelem növekedő árja idején, hogy annak mozgását kihasználja; apály idején pedig arra használhatja ideiglenes uralmát, hogy az ellenség ellen védőműveket készítsen elő és erősítse szövetségeseit.

Amint az érzelem tudatossá lesz (itt természetesen csak oly érzelmekről van szó, melyek a célunkat előmozdítják), meg kell ragadnunk az alkalmat, hogy hajón-

kat előbbre vigyük; «meg kell ragadnunk a kedvező mozgásokat, mint az isten hívó szózatát, hogy szilárd elhatározásokra jusunk.»* Bármilyen legyen is az az érzelem, mely a lelket megszállja, használjuk föl haladék nélkül célunkra.

Egy barátunk sikeréről értesülünk, ez a mi ingadozó akaratunkat, mint ostorcsapás éri: munkára hamar! Gyorsan, esünk túl bátran azon s feladaton, amely már néhány nap óta kínozott bennünket, mert képtelenek voltunk a munkát, mely lelkiismeretfurdalást is okozott, előről kezdeni. Siessünk megszabadulni a lidércnyomástól és elfogódástól. Ha olvasmányunk folytán ma elfog minket a munka nagyságának és szentségének az érzete: gyorsan, kézbe a tollat! Vagy ami még egyszerűbb: ha eltölt minket a testi és szellemi erőnek az az érzete, mely a munkát kellemessé teszi, gyorsan csak megint lássunk a dologhoz! Ezeket az alkalmas pillanatokot föl kell használni, hogy szokásunkká válják a munka, hogy megízlel-

* Leibniz, Nouveaux Essais, II. 35. §.

jük a teremtő munka férfias örömeit, az önuralom büszkeségét s kellemes utóíze még soká emlékezetünkben maradjon.

Az érzelem, amint medrébe ismét visszatér, áldott, jótékony iszapot hagyott hátra: a munka erős megszokását, a munkaközben élvezett gyönyör és az erős elhatározások emlékezetét.

Ha az érzelem eltűnt, a diktátori hatalom ismét a tudatban maradó uralkodó gondolaté. A gondolatok azonban, mint Schopenhauer mondja, «víztartók, *réservoir*-ok. amelyekben az erkölcsiség forrásából, mely nem mindig folyik, egybeömlött érzület el van téve, hogy akkor, mikor az alkalmazás pillanata elérkezik, levezető csatornákon át oda folyjon.»* Más szóval a képzet és a mozgások között az érzelem hatása alatt létrejött kapcsolat tartós. Sőt ha a képzet a megfelelő érzelemmel gyakran jelent meg együtt, akkor a társítás törvényeinél fogva, a képzet azt, bár gyöngén, de annyira mégis fölébresztheti, hogy a cselekvés elvégzésére elég ösztönzést adjon.

* *Fondement de la morale*. Alcan, 125. l.

III.

Miután az értelemnek a kedvező kedély-állapotokhoz való viszonyát tanulmányoztuk, az *van hátra, hogy az értelemnek aa önfegyelmzés munkájára nézve károó kedély állapotokhoz való viázonját megállapítáuk.* Láttuk, hogy a kedélyállapotaink, vágyaink, szenvedélyeink fölött való hatalmunk bizony gyöngé, ha ugyan még egyáltalán figyelembe is jöhet. Eszközeink csak közvetettek. Csak izmaink és gondolataink folyása fölött van hatalmunk. Az izgalmak külső megnyilatkozásait visszaszoríthatjuk, természetes beszédüket, kifejezésüket elnyomhatjuk. Az udvari ember, a társaság embere — ez utóbbi oly udvari ember, ki még jobban fél egy zsarnoki hatalomtól: a közvéleménytől — mindketten nagymértékben megszerzik azt a képességet, hogy gyűlöletüknek, haragjuknak, fölháborodásuknak, megvetésüknek kifejezését elnyomják.

Másrészt a vágy, az ösztön teljesen el van különítve a külvilágtól. Csak izomműködés által csillapodik le: a harag szit-

kok és tettelegességek által nyer kielégítést; a szerelem ölelések, csókok, cirógatások által. Ámde izmaink nagy mértékben a mi akaratunktól függenek: és mert mindnyájan meg tudjuk akadályozni, hogy tagjaink valamely szenvedélynek szolgáljanak, világos, hogy erőt vehetünk rajtuk, s kedélyhullámzásainkat magukba temethetjük.

Minthogy minden ösztön az erő megmaradásának törvénye szerint arra igyekszik, hogy fölhasználtsék, az így külsőleg megfékezett ösztön visszaszoríttatik a belsőbe és mintegy kényszerítve van arra, hogy az agyvelőt lángra lobbantsa és hogy ott a gondolatok fékevesztett keringését idézze elő, ami azután viszont kapcsolatos érzelmeket kelt föl. Ebben az értelemben mondja Pascal, hogy «minél több a szellem valakiben, annál nagyobbak a szenvedélyek».

De ne feledjük el, hogy gondolataink irányítása tőlünk függ; megakadályozhatjuk, hogy a tűzvész tovább harapódzzék. Majd bizonyos határt szabhatunk a tűznek, ha érezzük, hogy azt eloltani lehetetlen; és például, haragunkat kiönthetjük szavakban,

bosszútervekben. Biztosak lehetünk abban, hogy megfékezhetjük magunkat, mihelyt ez a kitörés elegendően lecsillapította az oktalan és vad ingerültséget, mely akaratunkat okos visszavonulásra kényszeríti. Mintegy megvárjuk, hogy az ellenfél előbb kimerüljön, csak azután gondolunk a támadásra.

Ezután nyomban megindíthatjuk a cselekvést. Mert amint láttuk, a kissé összetett ösztönnek, minthogy vak, szüksége van mindig az értelemre. Hogy, úgy mondjuk, egy eszmétől függ. Olyan ez, mint mikor a cethal, amelynek látása gyöngye, szaglása nincs, vezetőjével szövetségre lép, mely őt a zsákmány felé irányítja és mely nélkül a tengeri rabló-hal vadul, esztelenül kószalna. Minden szenvedélynek, minden vágy-nak első tette tehát az, hogy megvesztegeti az értelmet és helyeslését igyekszik megnyerni. Nincs olyan rest, aki ne tudna fényes bizonyítékot mondani a semmittevés védelmére és akinek nem volna csattanó válasza azok számára, akik őt munkára ösztökélik. Nem igazi kényúr az, aki nincs áthatva attól a felsőbbbségtől, mely őt azok

főlé helyezi, akiket kizsákmányol és aki a szabadságnak sokszoros hátrányait közelebbről nem vizsgálta meg. Az ilyen álokoskodás által törvényesített szenvedély borzasztóvá válik. Ezért kell ezt a gondolatot, vagy azt a gondolatcsoportot, mely a kedélyállapotnak «vezető» gyanánt szolgál, szemmel kísérnünk, hogy elérhessük. Ezeket az álokoskodásokat kell szétszednünk, megsemmisítenünk. Azokat a csalóka képzeteket kell eloszlatnunk, amelyekkel a szenvedély a maga tárgyát körülveszi. így azután, ha felismerjük a hazugságot, ha fölfedezzük a jelen csalóka Ígéretein át jövő csalódásait, ha előre látjuk hiúságunk, egészségünk, szerencsénk, méltóságunk szomorú sorsát, azzal a vággyal szemben, amely különben elnyomta volna a hátráltatására alkalmas tekinteteket, más vágyak, más kedélyállapotok keletkeznek, amelyek amazoknak gátat vetnek, s ha nem is győzik le egészen, legföljebb csak dicstelen és kétséges győzelemhez engedik jutni. Az öntudat nyugodt uralma helyébe ültetjük a háborút, a viszályt. így azután az önmagával elégedett restséggel szemben a tu-

datban oly ellenfeleket fegyverezhetünk föl, amelyek a küzdelemben megedződnek és amelyek végre is mindig gyakoribb és mindig döntőbb győzelmeket aratnak.

Eszünkbe jut itt a Chérubin kedves alakja a «*Figaró házasságában*»: α Nem tudom, mi lelt engem, — kiáltja, — egy idő óta föl van zaklatva keblem, szívem egy asszony pusztá látására földobog. E szavak: szerelem és gyönyör, megremegtetnek és megzavarnak. Gyötör a vágy, hogy ezt mondjam valakinek: szeretlek! s ez oly égetővé vált, hogy ezt mondom magamban, a parkban járkálva ezt a szót mondom úrnődnek, neked, a fáknak, a szellőnek . . .

Tegnap találkoztam Marceline-nel.....
Suzanne (nevet): Ha! ha! Ha! ha! —
Chérubin: Miért ne? ő is asszony! ő is leány! Asszony! ó! mily bájos e szó!» —
 De hacsak egy pillanatra is észére térhetett volna Chérubin, ha Marceline-t közelebből megnézte volna, ha rútságáról, vénségéről és együgyűségéről meggyőződhetett volna, vágyát nagy csalódás érte volna. És ki mérte volna e csapást reá? A figyelmes megvizsgálás, a valóság. Az erős szen-

vedély megakadályozza az ítélőképesség fölébredését; de ha a szenvedély tárgyának *önkéntes lekicsinyítés* lehetséges, a szenvedélyt a pusztulás veszedelme fenyegeti. Még az álokoskodás bizonyítékaival külsőleg jól fölfegyverkezett rest is bizonyos pillanatokban kedvet érez a munkához, midőn a munka öröme okozta felsőbbségnek bizonyítéka a tétlen étellel szemben világossá válik: és ezek a pillanatok azután kizárják azt, hogy a lelkifurdalástól mentes tétlen életet éljünk.

Ami akkor lehetséges, amidőn álokoskodásokkal valóságokat kell szembe állítani, az lehetséges még oly esetekben is, amelyek súlyosabbaknak látszanak: midőn arról van szó, hogy tudatos hazugságokat kell álokoskodásokkal szembeállítani, vagy, ami még több, amidőn az önfegyelmzés munkájával ellenkező igazsággal szemben a hasznos hazugságok egész szövevényét kell sorakoztatnunk.

Világos, hogy a tudatos hazugság a viselkedésre csak akkor van befolyással, ha hiszünk benne. Ha ez a hazugság csupán üres alakiság, csak,épen szajkó-fecsegés,

úgy nem lesz hasznunk belőle. De itt talán nevetve fognak félbeszakítani! Hát hogyan! hazugságokkal áltathatnék magunkat? Még pedig hazudni önmagunknak tudatosan, megfontolva és még fel is ülni a hazugságnak? Oktalanság. Igen, látszatra nézve oktalanság, de teljesen megérti az, aki már elmélkedett a megszabadulás rendkívüli hatalmáról, melyet nekünk a figyelem és az emlékezés törvényei adnak.

Valóban, nem az-e az emlékezet legáltalánosabb törvénye, hogy minden emlék, melyet időről-időre nem újítunk föl, világozottságából veszít, homályossá válik, mindjobban és jobban elmosódik, majd eltűnik az állandóan használatban levő emlékezetből?* Ám figyelmünknek nagy mértékben urai vagyunk. Halálra ítéltünk tehát valamely emléket egyszerűen úgy, hogy nem méltatjuk új figyelemre; ellenben erős intenzitással domboríthatjuk ki tudatunkban, ha ismételt éles figyelmet fordítunk rá.

* Azért tesszük hozzá: állandóan használatban levő, mert azt a kérdést, vajjon ez emlék egyáltalán végkép eltűnik-e, nem akarjuk érinteni.

Valamennyi szellemi munkás képes arra, hogy csak azt tartsa meg emlékezetében, amit megtartani akar. Mindaz, amire nem térünk vissza újból, amire nem akarunk többé gondolni, eltűnik végképen. (Eltekintve bizonyára a kivételek csekély számától.)

Leibniz helyesen ismerte föl, hogy e törvény mily befolyással lehet reánk, midőn hosszú idő után oly meggyőződést akarunk magunknak alkotni, amellyel eddig nem bírtunk. *Elhitetjük* magunkkal azt, amit akarunk, — mondja — még pedig úgy, ha a figyelmünket a kellemetlen tárgyról elfordítjuk, s egy másik, nekünk tetszővel foglalkozunk: ennek azután az a következménye, hogy a kedves dolog okait jobban szemügyre vesszük s azt végre valószínűbbnek hisszük.»

Végeredményében valamely meggyőződés szükségképen a lélekben meglévő okokban gyökerezik. De ezeket az indítékokat összegyűjteni annyi, mint bizonyos mértékben vizsgálatot tartani. És ezt a vizsgálatot tetszésünk szerint, kétféle módon is megteveszthetjük. Először is módunkban áll azt

nagyon hézagosan vezetni, amennyiben, bizonyos fontos tekinteteket figyelemre nem méltatunk. Minden vizsgálat bizonyos szellemi működést föltételez, de restségünk oly természetes, hogy mi sem könnyebb, mint a vizsgálást nagyon is korán abbahagyni. Ezt pedig még szívesebben meg tesszük, ha attól kell tartanunk, hogy nekünk nem tetsző okokra fogunk bukkanni. Azután pedig, ha vizsgálat félbe van szakítva, módunkban áll, hogy az indítékok értékének mérlegelésekor vágyaink túlsúlyban legyenek, és hogy a súlymértékek meghamisítása által a nekünk kellemesek javára billenjen a mérleg. Az ifjú, aki egy fiatal leányt szeret és előre eltökélte, hogy feleségül veszi, szüleire, egészségi állapotára, vagyonának eredetére nézve vonakodni fog fölvilágosítást szerezni. Felvilágosítják, hogy eredete kétes. Mit bánja ő! Hát azt a fiatal leányt őseinek hibáiért felelősségre kell vonni? Ellenben, ha szabadulni akar az őt fenyelező viszonytól, és attól az ígértől, amelyet a meggondolatlanság és a tapasztalatlanság csalt ki belőle, a családi feddhetlenség kérdésében szigorú lesz és ke-

gyetlen lesz egészen a legtávolabbi ősökig visszamenőleg.

Nagyon igaz, hogy az indítékokat nem lehet súlymértékkel lemérni. Aminthogy egy számjegy, melyet egy vagy két másik számjegy elé helyezünk, tízszerre, százszorta nagyobb értékű lesz: az ehhez, vagy ahhoz az érzelemhez társult indíték is nagyon különböző jelentőséget vesz föl. És mert e társításoknak nagy mértékben urai vagyunk, azoknak a gondolatoknak, amelyeket többre becsülünk, nekünk tetsző értéket és jelentőséget adhatunk.

Sőt ezt a belső erőt minden külső kedvező befolyás által támogathatjuk. Nemcsak egyedül a jelen áll rendelkezésünkre, hanem a visszaemlékezés által a múlt is: sőt az észbeli segélyforrások ügyes alkalmazása által a jövőnek is urai leszünk. Módunkban áll olvasmányainkat oly módon megválasztani, hogy azokat a könyveket, amelyek érzéki hajlamainkat csiklandozzák, a restségre nézve annyira kedvező csapongó, érzelő ábrándozásra alkalmassá tesznek, olvasmányaink sorából kirekesztjük. Mindenekfölött azonban, akár egy csapásra,

akár nagy megfontolással szakíthatunk az olyan cimborákkal, akik szellemi életük, jellemük, életmódjuk által erősítik bennünk rossz hajlandóságainkat, elterelnek, magukkal ragadnak minket, és akik. lustaságukat tetszetős mentségekkel tudják elfogadhatóvá tenni. Nincs mindnyájunknak Mentorkunk, hogy a veszély pillanatában a tengerbe ugorhatnánk; de van egyszerű módja annak, hogy a kárhozat szigetétől ne kelljen félnünk, és ez az, hogy nem kell kikötni rajta.

Íme, a rendelkezésünkre álló eszközök teljessége, amelyekkel az értelem iránt ellenséges erők ellen küzdhetünk. Megakadályozhatjuk ezeket az erőket abban, hogy természetes hangjukon megszólaljanak; okos hadicsellel élve tönkretelhetjük a tévedéseket, az álokoskodásokat. amelyeken vágyaink csüngenek, és minden káros igazságot hitelétől megfoszthatunk. E tevélegyes eszközökhöz tegyük még hozzá a külső eszközök okos alkalmazását, a szenvedélyeinket táplálni alkalmas környezetnek és e szenvedélyekre nézve kedvező föltételeknek a távoltartását.

IV.

Ám a taktikai műveletnek ez összessége inkább csak a háborúra való előkészület, semmint maga a tulajdonképen való háború. És ezt az előkészületet hirtelen megakaszthatja valamely szenvedély, amely minden törekvésünk ellenére, vagy még gyakrabban, figyelmetlenségünket és akaratunk szunnyadását fölhasználva, nagyra növekedett. De ha a vihar zúg, ha az érzékiség például betölti a tudatot, ne feledjük, hogy mindaz, amivel a szenvedély táplálkozik, nem egyéb gondolatoknál, és hogy ezeket a gondolatokat, amelyeket a szenvedély a *maga képére* szeret átformálni, a *magunk képére* is megkísérelhetjük átalakítani. Ám ha a küzdelem valóban egyenlőtlen is, ha a tűzvész mind jobban és jobban tovaharapózik is, nem szükséges, hogy a mi «finom, tiszta, magasabb akaratunk», «lelkünk csúcspontja»* megadja magát. És minthogy a kedélyállapotok

* Saint François de Sales, Introduction à la vie dévote. IV. rész.

eme dagálya nem egységes, nem hirtelen támadt erő, hanem inkább olyan nehézkes megosztott erők összessége, amelyek az ő zajgó áradatukkal elrejtik az ellenséges, de legyőzött erőket, rajtunk tehát a sor, hogy figyelmünkkel, rokonérzésünkkel támogatni iparkodjunk ezeket a szerencsétlen szövetséges társakat.

Talán sikerülni fog nekünk azokat megint sorakoztatni, és velük győzedelmesen a támadásra térni, vagy legalább is rendben visszavonulni: így majd annál könnyebben, gyorsabban és biztosabban szedjük magunkat össze. Az érzékiség egy kitörésében például egy pillanatra se tévesszük szem elől a le veretesünkkel járó szégyent; lelünkben felidézhetjük, és talán fenntarthatjuk a kielégítést követő levertség tiszta képét, és egy szép, egészséges, sikeres munkanap elvesztését. Épen így a restség egy rohamában, mely még a legjobb munkásokat is meglepi, ha nem is sikerül egészen leigázni tespedtségünket, sem legyőzni a nehézkes «vadállat» kitöréseit, gondolatban mégis fölidézhetjük a munka örömét, a teljes önfegyelmezést stb. Bizonyosak lehe-

tünk abban, hogy a válság kevésbé lesz hosszú és annál könnyebben szedjük magunkat össze. Sőt gyakran le kell mondanunk a közvetlen küzdelemről és például érzéki ingerünket úgy kell lecsillapítanunk, hogy fölkelünk, sétára indulunk, látogatóba megyünk stb., szóval, a megrögzött eszmét el kell üzni, el kell pusztítani, meg kell zavarni, vagy legalább is arra kell kényszeríteni, hogy az öntudatban helyét az így mesterségesen bevitt más állapotokkal megossa. Epen így játszhatjuk ki a lustaságot is, hogy például egy i tleírást olvasunk, rajzolunk, kicsit zenélünk, és ha majd a szellem felébredt, fölhasználják ezt az ébredést arra, hogy az imént egy perc előtt fásultság vagy tompultság miatt félbenhagyott munkához visszatérjünk.

Végre is, ha az akarat le van győzve, aminek pedig gyakran kell bekövetkeznie, épen nem szabad elvesztenünk bátorságunkat. Elegendő, ha csak egy keveset jutunk is előre, mint az az úszó, aki rohanó árba került; sőt arra, hogy kétségbe ne essünk, már az a tudat is elég, hogy nem oly gyor-

san ragadtatunk tova, mintha átengedtük volna magunkat a víz sodrának. Mindent meghoz az idő. — Ez teremti meg a szokásokat és megadja nekik a természetes ösztönök erejét és energiáját. Bámulatos annak az ereje, aki nem esik soha kétségbe. Az Alpesek közt, a gránitban, találunk szakadékokat, amelyek száz méter mélységűek; ezeket a csodás árkokat a homokkal telített vizeknek a nyaranta tartó szakadatlan alámosása vájja ki: a vég nélkül ismételt még oly csekély cselekmény is végre oly eredményeket hoz létre, amelyek az okokkal nincsenek arányban. Igaz, nem rendelkezünk századok százaival, miként a természet, de nem is kell gránitsziklákat kivájnunk. Nálunk csak arról van szó, hogy a rossz szokásokat vessük le, és lassan-lassan jókat vegyünk föl. Célunk, hogy az érzékiséget és a restséget észszerű határok közé szorítsuk; ne reméljük azonban, hogy azokat végképen körülzárhatnák.

Sőt vereségeink hasznunkra is válhatnak, mert hiszen tökéletesedésünkre szolgáló segélyforrásaink számosak! Valóban, az a kedvetlenség, az a keserű undorodás, az a

testi fáradtság, az a szellemi üresség, melyet a kielégített érzékiség visszahagy, igen hasznos annak, aki ismételve évődik rajta. hogy annak teljes keserűségét érezze, és hogy annak emlékét eszébe vesse.

Néhány napi teljes restség csakhamar az «elviselhetetlenség» érzetét kelti föl bennünk, és nyomon kíséri az önmagunktól való megundorodás, mely annyira becses a mi haladásunkra nézve. Jó, ha időről-időre ilyen világos és lehetőleg tanulságos tapasztalatokat teszünk azért, hogy összehasonlítás által az erény és a munka olyan-
nak tűnjék föl, mint amilyen a valóban: a zavartalan boldogságnak forrása gyanánt és a legnemesebb, a legerősebb érzelmeknek serkentőjeként; ezek ébresztenek erőnk tudatára és tesznek büszkévé arra, hogy magunkat tartésan edzett és kitűnően előkészített munkásnak érezhetjük, aki embertársainak és hazájának nagy szolgálatokat tehet. A fölszabadulás e küzdelmében tehát vannak olyan vereségek, amelyek győzelmekkel érnek föl.

De ideje, hogy az általánosságban tartott elmélkedéseket abbanhagyjuk. Most már

kétségtelen, hogy bizonyos akaratot a cselekmények bizonyos sorozatával egy erősen összeékelte rendszerbe foglalhatjuk, és megfordítva, hogy a még legerősebb káros kapcsolatokat is széttörhetjük. Ebből az következik, hogy akaratunk nevelése önmagunk által lehetséges.

Most még csak az van hátra, hogy a társítások *mikéntjét* közelebbről tanulmányozzuk, azaz: azokat e célirányos eljárásokat, amelyek által önmagunknak teljes birtokába juthatunk.

A legjobbak és leghatásosabbak mindezek között a szubjektív eredetűek és azok, amelyeket szubjektív módon kezelhetünk. Ezek tisztán szellemi eljárások.

A többi eljárásokat külsőknek, objektíveknek nevezzük. Ezek ama segélyforrások okos alkalmazásában állanak, melyek annak, aki velük bánni tud, a külvilágot a legszelebb értelemben rendelkezésére állítják.

HARMADIK KÖNYV.

I.

BELSŐ ESZKÖZÖK.

A belső eszközök, amelyek bizonyos kedélyállapotok fölkeltésére, erősítésére vagy lerontására biztosan hatnak és amelyeknek a külső eszközök használatba vételét szükségképen meg kell előzniök. magukban foglalják:

I. a szemlélődő elmélkedést,

II. a cselekvést.

Függelékül hozzáadjuk a testi egészség tudományából mindazt, ami összefügg az erőkifejtésnek azzal a sajátos módjával, melyet itt tanulmány tárgyává tettünk: a szellemi munkával.

ELSŐ FEJEZET

A szemlélődő elmélkedés.

1.

Azért beszélünk szemlélődő elmélkedésről, hogy ezt a szellemi munkát hasonló

működésektől megkülönböztessük. Ez elnevezés alatt természetesen, korántsem az ábrándozást értjük, különösen nem az érzelgős álmodozást, amely, mint látni fogjuk, egyike azoknak az ellenségeknek, amelyeket minden erőnkkel le kell küzdenünk, mikor önmagunk fegyelmezésével foglalkozunk. Míg az ábrándozásban a figyelem szunnyad, s engedi, hogy a gondolatok és érzelmek szövedéke a tudatban játszva vonuljon tova, a képzettársulás a véletlen kénye kedvéhez fűződjék, s néha a legmegfelelőbb módon összeszövődjék: addig a szemlélődő elmélkedés semmit sem bíz a véletlenre.

Mindenesetre abban különbözik a tanulástól, amely becses ismeretek gyűjtésére irányul, hogy a lelket nem »bebútorozni» hanem hajlékonyá tenni »kovácsolni» akarja. A tanulásnak valóban az a célja hogy ismereteket gyűjtsünk, a szemlélődő elmélkedés egészen másra való. Célunk itt az, hogy a lélekben fölébresszük a gyűlölet, vagy a szeretet érzelmét. Tanulás

közben az igazsággal való foglalkozás tölt el minket; a szemlélődő elmélkedés alkalmával az igazsággal nem sokat törődünk. Többre becsüljük a hasznos hazugságot az ártalmas igazságnál: egész kutatásunkat *kizárólag a hasznossági ok* irányítja.

Hogy erre a munkára sikeresen vállalkozhassunk, szükséges, hogy a pszichológiát egészen alaposan tanulmányoztuk legyen. Szükséges, hogy emberi természetünknek még a legparányibb részeit is apróra ismerjük. Különösen értelmi működéseink, s akarásunk okait kell jól ismer-nünk. Szükséges, hogy e jelenségeknek egymáshoz való vonatkozásait, kölcsönös egymásra hatásukat, társulásukat, változásukat jól megvizsgáltuk legyen. Azon-kívül ismernünk kell még a fizikai, szel-lemi, s erkölcsi környezet befolyását lelki életünkre.

Mindez pedig azt kívánja, hogy nagy gyakorlatunk legyen a megfigyelésben, még pedig abban az éles és finomult meg-figyelésben, melyet a hasznosság szem-pontja vezet.

Ismételjük: feladatunk abban áll, hogy

kitartással keressük azokat az indítékokat, amelyek bennünk a szeretet vagy a gyűlölet kitörését fölbreszteni képesek, hogy képzeteket képzetekkel, érzelmeket más érzelmekkel, képzeteket — érzelmekkel tár- sítunk, összekapcsoljunk, vagy hogy reánk nézve károsoknak tartott kapcsolatokat fölbontsunk. Feladatunk az, hogy kihasználjuk a figyelem és az emlékezés minden érvényét, arra a célra, hogy kitörölhessük, vagy bevészessük tudatunkba mindazt, amit onnan kitörülni, vagy amit oda bevésni hasznosnak ítélünk. Kell, hogy a kedvező képzeteket és érzelmeket «lelkünkbe átszűr- jük», és hogy azt, ami elvont gondolat, élénk és élő érzelemmé alakítsuk át. Ez a szemlélődő elmélkedés véget ér, mihelyt a lélekben hatalmas kedélyhullámokat vagy erőteljes visszahatást keltett. Míg a tanulás tudásra irányul, emez cselekvésre serkent.

Ha figyeembe vesszük, hogy az emberben főddolog a cselekvés, hogy csak annyit érünk, amennyi jót tudunk cselekedni; ha másrészt visszaemlékezünk, hogy cseleke- deteinket csaknem egyedül, sőt csakis egyedül kedélyállapotok hívják életre: be

fogjuk látni, mily végtelenül fontos annak a finom mechanizmusnak a tanulmányozása. melynek segítségével a célunkat szolgáló kedélymozgalmakat létrehozhatjuk, s ki-terjeszthetjük.

II.

A kémiában ismeretes jelenség az, hogy ha egy telített oldatba, mely többféle anyagot tartalmaz, egy kristályt merítünk, a kristályéhoz hasonló természetű molekulák az oldat mélyéből, titokzatos vonzóerőtől indítatva, lassan-lassan a kristályra rakodnak. A kristály lassanként növekedik, és ha ez a zavartalan állapot heteken, hónapokon át tart, csodálatos kristályokat kapunk, melyek úgy terjedelmüknél, mint szépségüknél fogva, öröme és büszkeségére szolgálnak a vegyi konyhának. De ha minduntalan megzavarjuk a munkát, a folyadékot megmozgatjuk, úgy a lerakódás szabálytalanul folyik, a kristály pedig rosszul sikerül és kicsiny lesz. Épen így van a pszichológiában is. Ha valamely lelki állapotot a tudat előterében tartunk, egy

nem kevésbé titokzatos rokonságnál fogva mint amilyen a vegyrokonság, a szellemi jelenségek az előbbi köré csoportosulnak. Ha ez az állapot sokáig megmarad, maga körül tekintélyes erőtozmeget csoportosíthat a tudatban, csaknem abszolút uralmat biztosíthat magának, és mindent elnémíthat, ami nem egyező vele. Ha ez a «kristályosodás» nem szakadozva, lassan s megzavarás nélkül ment végbe, igen szilárd jelleget vehet föl. Az így megszerzett tömegben van valami, ami hatalmas, megnyugtató, és ami a bevégzettség benyomását kelti föl. És jegyezzük meg, hogy talán egy képzet sincs olyan, amely, – ha mi is úgy akarjuk, ne tudna bennünk ilyen tekintélyes «család-közösséget» (clan) teremteni. A vallásos eszmék, az anyai szeretet, sőt az aljas, szégyenletes érzelmek, minők: a pénzsóvár kapzsiság, bennünk egészen a korlátlan uralomig fokozódhatnak.

De ritka az olyan ember, és még ritkább az olyan ifjú, aki meg tudja teremteni lelkében azt a mogalmat, mely az ilyen lassú «kristályosodása-hoz szükséges.

A tanuló élete túlságosan könnyű és változatos, de legkivált Parisban és a nagy vidéki városokban. Külső ingerek minden fajának áradata ostromolja tudatának küszöbét: az egyik képzetet követi a másik, harmadik; egy érzelem után örült egymásutánban húsz, harminc különböző érzelem kergeti egymást. Vegyük még ez áradathoz a benyomások ezreit, amelyek érzékszerveit ostromolják; a lóversenyeket, olvasmányokat, újságokat, társas összejöveteleket. A tudatunkon át való ilyen rohanást találóan csak a rohanó vízár folyásához hasonlíthatjuk, mely a medrében torlaszul szolgáló köveket pokoli zúgás közepett ragadja örületesen magával.

Bizony kevesen vannak, akik egy percre magukba szállnak, s megkísérlik, hogy a kínálkozó pillanatban a jövőbe pillantsanak. De mikor olyan jól esik tovaragadtatni a benyomások e vad áradatától! Ez nem kíván erőfeszítést! Csak épen elkábitani és elragadni engedjük magunkat! Mint ahogy Channing megjegyzi, a legtöbb ember annyira nem ismeri önmagát, mint ahogy mi nem ismerjük a legsötétebb Afrika

országait.* Önszántukból sohasem fordították el tekintetüket a külvilágról, hogy magukba tekintsenek: vagy inkább, amily teljes mértékben kitárják lelküket a külső dolgok befogadására, annyira nincs bátorságuk ahhoz, hogy e külső eredetű áradat hatása alatt leszálljanak saját lényük szilárd, rendíthetetlen mélyére. Az a vége, hogy áttengődnek az életen a külső körülményektől ide-oda lökdösve, oly kevéssé önállóak, oly kevéssé urai önmaguknak, mint azok a falevelek, amelyeket az őszi szél forgatagban tova kerget. A haszon, amit tapasztalataikból szereznek, semmi. A tekintetet ilyen sokfelé szétszórni annyi, mint semmit sem látni. Csak azok szereznek bő tapasztalatokat, akik a benyomások áradatának mélyére hatolnak le anélkül, hogy elragadná őket az ár, és akikben megvan a szükséges hidegvér ahhoz, hogy a gyorsan elvonuló körülményeket, érzelmeket, képzeteket helyesen megválasztva kiragadják, s azután magukban föl is dolgozzák. Tisztán áll végre előttünk az igazi cél,

* De l'éducation personnelle.

s ez nem egyéb, mint akaratunknak, de kiváltképen a munkára való akaratunknak erősítése. Vizsgálat alá kell venni az összes külső körülményeket, minden benyomást, képzetet és érzelmet, s a kedvező hatalmakat arra kényszeríteni, hogy veszteg maradvá hatásukat teljes mértékben kifejtsék, az ellenséges erőket pedig egy tekintetre nem méltatva tovább kell engednünk. A siker titka abban áll, hogy mindent fölhasználjunk, ami céljainkra fölhasználható.

III.

A pszichológus munkája tehát az eddigi vizsgálódások által világosan meg van szabva. Főbb vonásokban a következő az:

1. Midőn valamely kedvező érzelem a tudatba lép, meg kell akadályozni, hogy gyorsan tova tűnjön; reá kell irányítani a figyelmet, s kényszeríteni, hogy fölébreszsze azokat a képzeteket és érzelmeket, amelyeket fölébreszteni képes. Más szavakkal: kényszeríteni kell arra, hogy gyümölcsöz-zék, hogy teremjen annyit, amennyit csak teremhet.

2. Ha valamely érzelmünk hiányzik, vagy nem akar bennünk felébredni: meg kell vizsgálnunk, mily képzetekkel vagy mily képzetcsoporttal van összefüggésben, azután a figyelmet ezekre a képzetekre kell irányítani, s ezeket a tudatban állhatatosan megtartani és bevárni, míg a képzettársulás természetes folyamata következtében az érdelem fölébredj

3. Ha szándékunkra nézve kedvezőtlen érzelem tör be tudatunkba, figyelmünket meg kell akadályozni abban, hogy feléje forduljon és arra kell törekedni, hogy gondolataink ne foglalkozzanak vele s így úgyszólván táplálék hiányában erőtlenül elpusztuljon.

4. Ha valamely káros érzelem nagyra nőtt és a figyelmet erővel lefoglalja anélkül, hogy meg tudnók ebben akadályozni, kérelhetetlen kritika alá kell vonni mindazon képzeteket, amelyekről ez az érzelem függ, sőt, magát az érzelem tárgyát is.

5. Az élet külső körülményeit élesen szemügyre kell vennünk, még a legkisebb részletekre is ki kell terjeszkednünk, hogy minden segélyforrást észszerűen fölhasz-

náljunk és hogy minden veszélyt kikerüljünk.

Ez, hogy úgy mondjuk, az általános terv, melyet munkánkban alapul kell vennünk.

IV.

Van azonban néhány pont, amelynél meg kell állapodnunk. Mihelyt a tanuló át lesz hatva annak szükségességétől, hogy «önmagától menekülnie» nem szabad; és mihelyt kellően megértette, hogy a szóra-kozottság épen olyan gyöngeség, mint a végtagok reszketése: legott talál rá módot, hogy gondolatait összpontosítsa. Nem fogja többé elméjét szétforgácsolni, miként többi pajtásai. Nem fog többé tíz újságot olvasni egy délután, idejét nem fogja kártyajátékra pazarolni, nem fog többé hiábavalóságokon szenvedélyesen vitatkozni és nem fogja magát mindenféle módon elkábíttatni. Becsület-beli dolognak fogja tartani, hogy megtalálja önmagát és ne dobja magát védte-lenül az áradatba, amely magával ragadja a többit.

A leghatásosabb eszköz azonban, hogy

önmagának ura legyen, az lesz, ha lelkében erős hajlandóságokat vagy heves ellenszenvet ébreszt. Egyszerű és benső elmélkedések által arra fog törekedni, hogy megkedveltesse magával a munkát és meggyűlöltesse a restségben elpuhult, hiába-való, üres életet. Ezekre az elmélkedésekre a saját tapasztalatai fognak neki minden percben alkalmat adni. Nem fogja engedni, hogy azokat elméjéből más képzetek kiszorítsák. Gondja lesz rá, hogy azokban *gyönyörködjék*. Kényszeríteni fogja ezeket a képzeteket, hogy egész teljességükben kifejlődjenek s tért foglaljanak. Ahelyett, hogy csak szavakkal gondolkozzék, mint a többi közönséges ember, *kézzelfogatólag* és *minden oldalról* behatóan meg akar majd látni mindent, amiről elmélkedik. Valamit általánosságban, mintegy futólag, venni szemügyre, csak a lusta elmék szokása. A gondolkodó elmék ellenben a szemlélődés különböző pontjait csepről-csepre szűrik át gondolatukba és «gyűjtik annak mézét».*

* G. Sand. Lettre à *Flaubert*.

Mindenki tudja például és váltig ismétli, mennyi mindenféle örömet szerez a munka. Föl is sorolják: mindenekelőtt az önszeretet nyer fényes elégtételt; mily boldog öröm képességeinek edződését érezni, szülőinek boldogságát előmozdítani, magának boldog öregséget biztosítani, stb. De a mi tanulónk nem fog megelégedni ezek föl-sorolásával, ami végre is nem egyéb, mint szó. A szavak rövid, kényelmes jelek, amelyek a gondolkodás számára magukat a dolgokat helyettesítik, melyek rendesen összetettebbek s annál több gondolkozó erő kifejtését kívánják, minél több részletből alakultak.

A középszerű elmék ezért gondolkoznak szavakkal, tehát elvont és élettelen dolgokkal, s ezért nincs ezeknek a belvilágban semmi visszhangjuk. Ki ne látná különben, *hogyan* a szavak gyorsan következnek egymás után, s így az általuk felidézett képek tömegéből egy sem kel életre s egy sem lesz világossá? E felületes földidézés eredménye a szellem meddő kifáradása és bizonyos eltompultság, amelyet ez éretlen képek rajzása idéz elő. E baj orvossága:

tisztán látni, részletről részletre! Ne mondják például: szüleim meg lesznek velem elégedve! Hanem idézzék föl atyjuknak képét; képzeljék el őt, amint örül minden egyes sikernek; képzeljék el, amint a család barátainak szerencsekívánatait fogadja; képzeljék csak el anyjuk boldogságát, mennyire örül a szünidőnek, mikor fiával, akire büszke, karöltve sétálhat; jelenjenek meg gondolatban az estebéden, amelyen önökről van szó: élvezni fogják még a kis húgocskájuk ártatlan hiúságát is, mellyel bátyjára büszkélkedik. Más szavakkal: bizonyos részleteknek, mozdulatoknak, szavaknak élethű felidézése által törekedjenek mélyen átérezni szeretteik boldogságát, akik a legnagyobb áldozatra készek, akik nem egy örömről mondanak le, hogy az önök ifjúságát minél boldogabbá tegyék és akik az élet legnagyobb terhét is átveszik, csakhogy az az önök vállait ne nyomja.

Épen így kell minden legapróbb részleteiben felidézni az öregség örömeit, mint egy munkás élet koronáját. Szavunknak és mindannak súlyát, amit írunk, a világ tisz-

teletét, az élet dolgaiban való szellemi részvételt, mely még akkor is megmarad, ha az anyagi élvezetek meg vannak tagadva tőlünk, stb. Így «élvezni» kell a függetlenségnek azt az érzetét, amelyet a munka ad; az erő, a hatalom érzetét, amelyet a munka nyújt és kifejt; az ezernyi boldogságot, amelyet az a tetterőseknek megszerez, vagy amelynek édességét megkétszerezi.

Ha gyakran elméltünk mindezekről, ha e gondolatok illata gyakran áthatott bennünket: lehetetlen, hogy csöndes, de amelletts maradandó lelkesedés ne sarkallaná akaratumkat. Ismétlem, hogy ha valamely izgalom heve jelentkezik, törhetetlenül azon kell lennünk, hogy az teljesen kifejlődjék és hogy teljes erejéhez jusson. Még ha valamely, a tudatban hirtelenül felébresztett érzelemről volna is szó, melyet bizonyos külső esemény, például egy tudés tiszteletére rendezett ünnepség megtartása, keltett, azonnal törekednünk kell, hogy ez érzelem kifejlődjék és megerősődjék.

Fölösleges mondani, hogy amidőn a

mérlegelés végeredményében ellenszenvet ébreszt azon élet iránt, amelyet kerülni óhajtunk, még ilyen esetekben is, élénk és tartós képet kell magunknak alkotni a legapróbb részletekről. A dologtalan élet rútságait jól meg kell hányni-vetni, mondhatni: kérődzni kell rajta. Ha egy borszemet lenyelünk monda egy régi író meg sem érezzük. De ha megrágjuk és nyelvünkkel jól megforgatjuk: csípni fogja a szánkat, maró ize pedig elviselhetetlen lesz és tüszentésre ingerel, sőt könnyezésre indítja a szemet. Így kell tehát eljárni a rest érzéki életre nézve is, hogy bennünk az undor és a szégyenérzet föl-támadjon. Ez az undor ne csak magára a bajra szorítkozzék, de még arra is kiterjedjen, amitől az a baj származik és arra is ami abból származik». Ne tegyünk úgy, mint az az ingyenc, akinek az orvosok megtiltották a dinnyeevést, mert ettől régi baja mindannyiszor megújult. «Nem eszi, mert orvosa halállal fenyegette, ha dinnyét eszik, de gyötri magát e tilalommal, mindig róla beszél . . . legalább a dinnye illatát akarja érezni és nagyon boldognak

tekinti azt, akinek abból ennie szabad.»* És így nemcsak a tétlen életet, azt a nyomorult állapotot keli megvetnünk, amelyben a dologtalan, üres szellem önmagát emészti föl, kicsinyes és nevetséges előítéletek áldozata lesz, de még a restek életmódjának irigylésétől is tartózkodnunk kell, sőt attól is, hogy arról még csak beszéljünk is.

Gyűlölni kell azokat a cimborákat is, a kik a semmittevésre csábítanak, azokat a szórakozásokat is, amelyek arra vezetnek minket. Szóval: nemcsak magától a betegségtől kell irtózni, hanem a dinnyétől is, mely visszaesést okoz.

Amint tehát látjuk, az a nagy titok, hogyan kell magunkban valamely érzelmet nagyra növelni, abban áll, hogy soká és gyakran kell a tudatba visszaidézni azokat a képzeteket, amelyekről ez az érzelem függ. Azaz: e képzeteket ki kell domborítani, élénkíteni és élesen körül kell határolni. Ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges, hogy az élő és jellemző részletekbe

* *La Vie dévote.* (Bevezetés.)

határozottan belássuk. Egyébként ez a módszer alkalmas arra, hogy az érzelem kifejlődjék azon vonzás által, melyet a hasonló érzelmekre gyakorol és azok a gazdag elmélkedések, melyek egymást keltik föl.

Hogy e munkát megkönnyítsük, hasznosak lesznek az olyan olvasmányok, melyeknek kitűzött célja az, hogy az ilyen sajátos érzelem keletkezését elősegítsék. Azok a példák, a melyeket majd e könyv gyakorlati részében e végből fejtegetünk, nagy segítségére lehetnek mindazoknak, akiknek az efféle szemlélődés nem szokásuk. Mindama könnyek, melyek a tanulás jótéteményeit vagy örömeit és a tétlen élet rútságait mutatják be, mint segítő eszközök kitűnően beválnak. Némely emlékiratok olvasása,, milyenek Mill-éi, Darwin levelei stb. jó hatással lehetnek.

Ha az elmélkedés jól van irányítva, ha szert tudunk tenni úgy kívül, mint belül nyugalomra, csöndre, mely alkalmas arra, hogy a lelki gerjedelmek a tudat legmélyére hatolhassanak: az elhatározás biztosítva van. De még akkor is, ha elhatáro-

zásra jutni nem tudnánk, ne higyjük azt, hogy mind e törekvések haladásunkra uézve haszontalanok. Amint Mill is megjegyzi: «Midőn az ember ebben a kivétele? állapotban van, törekvései és képességei adják meg azt a zsinórmértéket, amellyel összehasonlítja és következőkép megítéli más pillanatok érzelmeit és cselekedeteit. A szokásos hajlamok is e nemes buzgalomból származó mozzanatok szerint irányulnak és alakulnak, bármily futólagosak is legyenek ezek.»* Csakugyan olyanok vagyunk, mint az a hangszer, amely, mint mondják, az igazi művész kezében mindig jobb és jobb lesz. Amint ilyen szemmel nézzük egész életünk folyását, lehetetlen, hogy a jelen más jelentőséggel ne hasson reánk nézve, mintha csak napról-napra éltünk volna bele a világba; lehetetlen, hogy egész gondolkodásunk és cselekvésünk ne kapna erős ösztönzést, ha képzeletben átéltük mindazon örömeket, amelyeket a munka nyújt és az «akaratgyöngye» életnek minden keserűségét. Sajnos, ha nem térünk vissza gyakran

* *Assujettissement des femmes.*

a vázlatos rajzra, hogy kiegészítsük a körvonalakat és hogy megerősítsük a vonásokat, a külső hatások áradata újra átvonul a tudaton és csakhamar eltörül benne minden nyomot. «A kedvező ingerek, ha nem ismétljük meg azokat, nem érlelik meg a cselekvést annyira, hogy aratásunk is legyen.

V.

Fontos, hogy ne siessünk visszasülyedni a *külső* benyomások zűrzavarába. Magunkba kell szállnunk, időt kell adni a munkakedvnek, hogy lendületre kapjon, a tétlen élet iránt való ellenszenvnek, hogy elérje célját, azaz, hogy erős elhatározást hozzon létre. A határozottan, tisztán kifejezett elhatározásra a magunk újjáalakításának munkájában abszolút szükség van. Bizonyos tekintetben kétféle olyan elhatározás van, amelyet elmélkedés hoz létre. Vannak általános nagy elhatározások, melyek egész életünkre kiterjednek, s amelyek az életet határozottan egy pólus felé irányítják. Ezek az elhatározások rendszeren az életnek több lehetsé-

séges útja fölött való hoszú töprengés után jönnek létre. Még általánosabban szólva, ezek kínos küzdelmek fölött döntenek. Ezek a nagy lélekben rendszeren hirtelen fordulatot jelentenek, nagy válságot, mely a család befolyása a külső körülmények hatása ellenére jön létre, mely külső közülmények oly gyakran terelik, az ifjút a közönséges taposott útra, melyen annyian járnak.

A gyöngé lellekre, a birkatermészetűekre nézve ez az elhatározás nem egyéb, mint a legyőzöttek szégyenletes és gyáva békéje: ez már a középszerűség győzelme bennük, végleges lemondás a küzdelem minden kísérletéről, belenyugvás a köznapi ember életsorsába és lemondás arról, hogy azon ideál sugallatát kövessék, mely magasztosabb, mint amilyet lelkük rossz tulajdonságai befogadhatnának. E két világos eseten kívül, amelyek visszavonhatatlan elhatározásokban végződnek, a gyöngeség minden fokát megtaláljuk az ifjagnál, akik újra és újra magukba szállnak, akik egy magasztosabb élet hívó szavát magukban elhallgattatni nem bírják, de akik akarat hiányában, megint csak visszaesnek

abba az életmódba, amelyet pedig megvetnek. Föllázadt, elkeseredett rabszolgák ezek, kik jogvesztésükbe nem nyugodnak bele, mint a fennebb említettek s akik egy munkás élet boldogságát átérzik ugyan, de dolgozni nem tudnak; s akik a tétlen élet átkai alatt szenvednek bár, de nem tesznek semmit. Persze olyan rabszolgák ezek, akiket a lélektan törvényeinek ismerete fölszabadíthat ha megváltásuk miatt nagyon hamar kétségbe nem esnek és ha azt nem nyomban kívánják.

Ha ezek az elhatározások oly nagy fontossággal bírnak, ez azért van, mert ezek bizonyos mértékben következtetések. Ezek nem egyebek, mint pontos és szoros formába való átültetései számos vágyakozásnak, kísérletnek, elmélkedésnek, olvasmányoknak, érzelemnek, hajlamnak.

Például az életmód általános irányításánál a világegyetem céljára vonatkozó két nagy felfogás közül kell választanunk. Vagy elfogadjuk a szkeptikusokkal, hogy a világ úgy, amint van, mondjuk, egy szerencsés kockavetés eredménye, mely többé nem fog ismétlődni: hogy az élet. a tudat csu-

pán véletlen folytán jött létre e földön. Vagy elfogadjuk az ellentétes elméletet: elhisszük, hogy a világegyetem a fejlődés útján van mindig magasabb és magasabb tökéletesedés felé.

A szkeptikus tételnek csupán egy bizonyítéka van: hogy semmit sem tudunk, hogy be vagyunk zárva «ebbe a zugába a természetnek», «ebbe a szűk börtönbe», és hogy nagy önhittség lenne, ha az a semmit, amit ismerünk, általános értékű törvénnyé akarnók emelni. Az ezzel ellentétes fölfogás az igaz; úgyszólván ez uralkodik. Mi csupán a mi világunkat ismerjük, de ez a világ rendezve van és pedig régóta, mert az élet föltételezi a természet törvényeinek változhatatlan állandóságát.

Ha például a gabona látható tulajdonságai mellett ma ott volna az a tulajdonsága, hogy élvezhető, holnap azonban máimás, ettől különböző tulajdonságai volnának, holnapután pedig már az volna a tulajdonsága, hogy mérges, — nem szervezkedhetnék semmiféle élet a földön. Élek, tehát a természet törvényei állandóak.

A silur-korszakból ered az élet, s így néhány millió éve már, hogy a természet törvényei ugyanazok. Erre céloztunk akkor, amidőn azt mondtuk, hogy a «moralista» tétel az uralkodó.

Másrészt az a hosszú fejlődés, mely annyi ezer év óta tart, gondolkozó lényeket hozott létre, s ezek az elgondolkozó lények viszont erkölcsös lényeket. Hogy is lehet azt föltételezni, hogy a dolgok menete nem a gondolat és erkölcs felé törekszik? A természetrajz és az emberiség története azt tanítja, hogy a »*struggle for life*» minden borzalmi egy magasabb rendű emberiség alakulására vezettek.

Másrészt a gondolat rendet és állhatatosságot foglal magában, épúgy, mint maga az élet. A chaos elképzelhetetlen, gondolkozni annyi, mint szervezni, osztályozni. S vajjon a gondolat, a tudat nem az egyedüli valóság-e, amit ismerünk? Ha pedig a szkeptikus elméletei fogadjuk el, mi egyéb ez, mint annak kijelentése, hogy az egyedüli, általunk ismert valóság pusztá chimaera? S ezt kijelenteni, ennek nem sok értelme van *reánk nézve*. Ezek olyan

mondatok, melyek üres szavakból állnak. melyek mögött semmi sincs.

Elméletileg tehát a bizonyítékok nagyon erősek a moralisztikus elmélet javára. Gyakorlatilag döntők. A szkeptikus elmélet a személyes önzés jogosságának elismerésére s az ügyesség egyedüli megbecsülésére vezet., ha az erény egy kis dicséretet kap, ez azért van, mert megfontolt ügyességnek tartják.

Ez elmélkedésekhez tegyük még hozzá, hogy a választás nem tetszésünktől függ. Az kötelező. Mert nem választani is annyi, mint választani. A restek és a gjönyörhajhászok életét választani annyi, mint tényleg azt a hipotézist vallani, hogy aü emberi életnek, csak mint a gyönyörök eszközének van értéke. Nos, ez pedig olyan elmélet, mely amellet, hogy egyszerű és naiv, nem kevésbé, sőt főkép metafizikai Némely emberek sokkal metafizikusabbak mint ők gondolják; metafizikusok anélkül hogy tudnák.

Lehetetlen tehát, hogy a két nagy metafizikai elmélet között ne válasszunk. Ezt a választást hosszú tanulás és elmélkedés

előzheti meg. Majd egyszerre, egy szép napon, valamelyik érv jobban kidomborodik, a moralisztikus elmélet szépsége és nagysága megkapja a lelket és határozunk. Határozottan a morális tételt fogadjuk el, mert egyedül csak ez adja meg okát földi életünknek, mert egyedül csak ez ad értelmet a jóra való törekvéseinknek, az igazságtalanság és az erkölcstelenség ellen való küzdelmeinknek. Mihelyt választottunk, a szkeptikus érveket egy pillanatra sem engedjük a lélekbe hatolni; megvetéssel üzzük ki onnan azokat, mert a bölcselkedés örömenél magasztosabb kötelesség vár ránk, a cselekvés kötelessége, és pedig a becsületes cselekvés kötelessége. Féltékenyen őrizzük morális hitünket, mely életelvvé válik és létünknek zamatot, emelkedettséget, frissiséget ad, amit sohasem fognak megismerni a dilettánsok, akiknél a gondolat tehetetlen arra, hogy határozott kedélyállapotokat és erős, férfias tevékenységet hozzon létre.

Az életnek ez ünnepélyes elhatározás után már megvan a maga határozott iránya. Cselekedeteink nem ingadoznak többé

a külső események szerint. Nem leszünk többé engedelmes eszközök nálunk erélyesebb emberek kezeiben. Sőt vihartól verdesve is meg tudunk maradni kiszabott utunkon. Érettek vagyunk magasabb feladatokra. Ez az elhatározás olyan, mint az ércpénzen a veret. A kopás eltörülhet ugyan néhány vonást, de az ércbe vert arc főbb vonalait mindig föl lehet ismerni.

Ezt, a morális elhatározást a munkás embernél még más elhatározásnak is ki-sérnie kell. Mint a bűn és az erény közt ingadozó Herkulesnek, neki is a munkás életet kell választani és elvetni a henye életet.

Ennyit az általános elhatározásokról, amelyekre csak épen egyszer kell magunkat elszánni az életben. Ez ünnepélyes elhatározás valósággal egy ideál választása, egy átérezett igazságnak a megerősítése . . . De ha e cél ki is van tűzve, azt nem érhetjük el azonnal és csakis úgy jutunk a célhoz, ha annak eszközeit is *akarjuk*. A leginkább alkalmas eszközöket megmutatja nekünk a figyelmes tanulmányozás. Ezeket az eszközöket akarnunk kell és

minden akarás elhatározást foglal magában. Ezek a részleges elhatározások azonban különösen könnyűekké válnak, ha a főelhatározás jól és kellően volt megválasztva. Ezek úgy következnek belőle, mint ahogy a következmények folynak a főtételből. Ha azonban valamely különös elhatározás nehezünkre esik, például annak az elhatározása, hogy bizonyos meghatározott szöveget Aristotelesből lefordítsunk, gondolhatunk azokra az okokra, amelyek alkalmasak arra, hogy nekünk e feladathoz kedvet adjanak: ha a szöveg magában véve ellenszenves, nem tagadhatjuk, hogy az az erőkifejtés, amely szükséges arra, hogy egy oldal értelmét kihámozzuk, amely talán sohasem is volt benne, bizony erős szellemi gimnasztika; s az elmének az a mélyrehatolása, amelyet ez a lépésről-lépésre haladó küzdelem minden egyes szó, minden egyes mondat ellen, — és a logikus összefüggésre való törekvés — megkíván, fölfoghatóvá teszi előttünk nyomban, ha nyolc nap múlva egy ilyen munka után harc-edzett képességünket Descartes elmélkedésének egy lapjára, vagy Stuart Mill egy

fejezetére fordítjuk. Úgy vagyunk vele, mint azok a római katonák, akik a gyakorlatot a háborúban megkívánt teher kétszeresével végezték. Ritkán esik meg, hogy a fölhatározás jelenléte mellett az akarat fölkeltésére nem volnának elegendők bizonyos egyszerű, bizalmas megfontolások, melyek a részleges elhatározásra vonatkoznak.

A fönnebbiek mutatják, hogy a tanítók a siker mily fontos eszközét engedik ki kezükből, ha minden tanulmánycsoport előtt nem sorolják föl azokat az általános és részleges előnyöket, melyeket a tanulók tanulmányokból meríthetnek. Mondhatom, hogy a latint éveken át kedvetlenül tanultam: senki sem mutatta meg nekem hasznosságát. Másrészt tanulókat, kik szintén ily ellenszenvet éreztek iránta, megmen tettem ettől azáltal, hogy olvasmányul adtam nekik s kiegészítettem *Fouillée* kitűnő tanulmányát a klasszikus tanulmányok szükségességéről.

VI.

Mindamellett némely olvasó lelkében bizonyára fölmerül egy ellenvetés. Bizonyosan gyakran hallották ismételni, hogy a cselekvés és a hosszabb szemlélődés között ellentét van, hogy a gondolkodók rendszerint oly kevésbé alkalmasak a gyakorlati életre, hogy már a hosszabb szemlélődő elmélkedésnek a cselekvésre vonatkozó hasznosságában épen nem hisznek. Összetévesztik ugyanis a kapkodókat a tett embereivel, akik igazán méltók e névre. A kapkodó ellentéte a tett emberének. A kapkodónak szüksége van arra, hogy tegyen valamit: működését napról-napra való gyakori összefüggéstelen cselekedetek jellemzik. De minthogy az életben, a politikában stb. minden siker csakis az egy cél felé irányított erő kifejtése folytonossága által érhető el: így ez a zümmögő tevékenység nagy zajt csap ugyan, de munkáról, legkivált jó munkáról szó sem lehet. A célirányos, önmagában biztos tevékenység magában foglalja a mély gondolkodást. És minden nagy ember,

ki, mint IV. Henrik és Napoleon, tevékeny volt, a cselekvés előtt hosszasan elmélkedett, még pedig vagy ő maga vagy minisztere útján (Sully). Aki nem gondolkodik, akinek nem lebeg mindig szeme előtt a követendő általános cél, aki *nem* keresi állhatatosan a legjobb eszközöket a részleges célok elérésére: szükségképen a körülmények játékszere lesz; az előre nem látott esetek megzavarják és minden pillanatban arra kényszerítik, hogy egyet fordítson a kormány rúdján, aminek vége az lesz, hogy elveszti a kitűzött általános irányt. A cselekvésnek mindig követnie kell a szemlélődő elmélkedést, mint látni fogjuk: ez egymagában azonban semmi esetre sem elég, habár minden termékeny cselekvő életnek ez a szükséges föltétele.

Szükséges föltétele, mondjuk, mert valamennyien idegenebbek vagyunk önmagunknak, mintsem gondolnók. Méltán elszomrodhatunk, midőn látjuk, hogy ezer ember között nem akad egy is, aki önálló egyéniség volna: csaknem valamennyit úgy életmódjukban, mint apróbb cselekedeteik összességében, mint a bábukat, olyan erők

összessége mozgatja, melyek sokkal hatalmasabbak, mint az ő erejük. Életük nem önállóbb annál a darab fáénál, amelyet a rohanó folyamárba hajítok, amely tovaragadtatik anélkül, hogy tudná miért és hogyan? Hogy egy ismert képet elevenítsünk föl, mozognak, mint valami szélkakas. és bár mozgásuknak tudatában vannak, nem ismerik a szelet, amely mozgatja őket. A nevelés, a beszéd oly erős szuggesztiói. a barátok és a világ véleményének oly rendkívül hatalmas nyomása, a közmondások látszólagos meggyőző igazsága és végre a természetes hajlamok vezetik legnagyobb részüket közöttünk, és bizony ritkák azok. akik, bár annyi váratlan áramlat által hányatva, útjukat határozottan a már eleve kiválasztott kikötő felé irányítják, és előre látóan, gyakran megállanak. megállapítsák, hol tartanak s haladásuk vonalát kiigazítsák.

Még azokra nézve is, akik önuralmukat meg merik kísérteni, mennyire kiszabott az az idő, amelyben önmagukkal rendelkezhetnek! Huszonhét éves korig gondolkozás nélkül üzetünk sorsunk felé és ami-

dön életünknek irányt akarnánk adni, be vagyunk mér illesztve egy kerék-szerkezetbe, amely magával visz minket. Az élet egy harmadát az alvás veszi igénybe. A kiszabott foglalkozások, öltözködés, evés, emésztés, a társaság követelményei, a hivatal kötelességei, gyöngékedések, betegségek, bizony kevés időt engednek egy magasabb életre! Haladunk, haladunk; a napok egymásután múlnak és megöregszünk, mire földi életünkben tisztán kezdünk látni. Innen van a katolikus egyház csodás ereje, mely tudja, hová vezeti az embereket, és amely a gyónás és a lelkiismeret irányítása által a gyakorlati lélektan legmélyebb igazságainak ismeretéhez jut, a játékbábok nagy csapatának széles utat nyit, támogatja a gyöngéket, mikor ingadoznak és világosan egységes irány felé tereli a tömeget, mely nélküle lesülyedt volna vagy ott maradt volna erkölcsi tekintetben az állat színvonalán.

Bizony, csaknem valamennyien hihetetlen mértékben alá vagyunk vetve kívülről jövő hatásoknak! Legelőbb is a családban nyert nevelés ilyen. A filozófus családok ugyanis

ritkák! Ritkák ennél fogva az olyan gyermekek is, akik észszerű nevelést kapnak. Sőt azok, akik ilyen nevelésben részesülnek, bizonyos tekintetben az ostobaság légkörében úsznak. A környezet, a cselédek, a barátok, akik végre is a közfelfogás befolyása alatt élnek, csakhamar megtömik a gyermek elméjét a társaságban divatos tormákkal. Még ha a család ez előítéletekkel szemben légáthatlan falakat tudna is építtetni, a gyermek kap majd tanítókat, akik közül kevesen gondolkodnak, barátokat, akik a közszellemtől vannak áthatva. Azonban a gyermek társai között él s a legjobban nevelt gyermeknek is a hozzá hasonlóknak nyelvén kell majd beszélnie. De mindenki tudja, hogy a nyelv népies eredetű. A tömeg a beszédet a maga képére teremtette. Belé lehelte közepszerűségét gyűlöletét minden iránt, ami valóban magasztos, belé lehelte esetlen naiv ítéletét, mely a látszathoz tovább nem hat. Ezért találunk a köznyelvben nagy számmal olyan kifejezéseket, képzettársításokat, melyek a szerencsét, a hatalmat, a haditetteket dicsőítik, s olyanokat, melyek a jóságot,

az önzetlenséget, az egyszerű életet, a szellemi munkát megvetik.

És mindnyájan nagyon alá vagyunk vetve a köznyelv e hatásának. Szükség van bizonyítékra? Mondják csak ki előttünk ezt a szót: «nagyiség». Százat teszek egy ellen, hogy e szó a hatalom, a pompa képzetét kelti fel s nem az erkölcsi nagyságét. Mindenki előtt Caesar fog lebegni, senki előtt sem Epictet. Boldogságból van szó. Íme, a lélekben fölmerülnek a gazdagságra, a hatalomra, dicsőségre vonatkozó képzetek! Tegyen, mint én tettem, kísérletet tizenöt olyan szóval, amelyek legjellemzőbben fejezik ki mindazt, ami az életnek értéket ad, ami a gondolkodó előtt az életet érdemessé teszi arra, hogy végig éljük. Adja elő, hogy lélektani szempontból kutatja, milyen képek kísérik a szót. hogy így senki se sejtse e gyakorlat erkölcsi horderejét — s nagyon fog épülni. Arra a következtetésre jut majd, hogy a köznyelv az ember befolyásolására legerősebb eszköz, mellyel az ostoba, közönséges tudatlanság rendelkezik — a jelentékeny szellemek nagy kárára.

Nos, ez általános ostobaságra diákunk minden társának egész halom részjegye van. amelyeket ő a mindennapi költségekhez mérten aprópénzre vált föl. A közmondások élő és velős formában tartalmazzák a népek bölcsességét, azaz: az olyan emberek megfigyeléseit, akik a helyes megfigyelésnek még elemi szabályait sem ismerik és akiknek sejtelmük sincs arról, miben is állhat valamely bizonyító kísérlet. Ezek a minduntalan ismételt közmondások végre is bizonyos tekintélyre tesznek szert, amelyet kétségbevonni a jóízlés ellen való véték lenne. Ha olyan ifjúról van szó, aki minden élvezetet, mely e névre igazán méltó, ostobán feláldoz annak a hiúságnak, hogy valamely durva, szélsőyes asszonyszemélyt csapszékről csapszékbe vihet: «Hadd tombolja ki magát az ifjúság. Fiatalság bolondság!» mondja majd néhány komoly tekintély, akik szabad fölfogással akarnak hivatkozni; még szerencse, ha nem biztatja folytatásra az ifjút, sajnálkozva, hogy rá nézve a bolondságoknak ez az ideje már elmúlt.

Nos, van bátorságunk hozzá, hogy meg-

mondjuk: ilyen szentesített szólásmódok az ifjúnak mérhetetlenül sokat ártanak, megakadályozzák abban, hogy elmélkedjék, hogy az igazságot meglássa. Pedig Európa és Amerika valamennyi országában a gimnázium vagy a liceum elhagyása után minden igazi felügyelet, minden erkölcsi védelem nélkül ki vagyunk vetve valamely nagyvárosba; sohasem intettek óvatosságra az oktalan előítéleteknek azzal a végzetes légkörével szemben, amelyet diákok közt magunkba szívunk s így dicstelen és haszontalan viselkedésünk könnyen megmagyarázható. A zajongó diákoknak ez a csapata, melyet a rendes gondolkodású ember megvet, a valóságba átment megtestesülése azoknak a kritika nélküi való eszméknek, melyek a «rendes ember» agyát nyomják.

Ez a hatás oly erős, hogy azok, akiknek ettől végre érett korukban menekülniük sikerül, valóban irigylésre méltók. Az akarat gyöngeségével és az alacsony hajlamok erejével igyeksenek sokan ily közmondásokkal eljátszott ifjúságukat és még érett korukban is folytatódó léhaságukat

igazolni. A nevelés, a példa, a nyelv, a környezet által fölhalmozott és a hajlamok által így elősegített tévedések a lelket úgy szállják meg, mint valami sűrű köd, mely a dolgokat eredeti formájukból kivetkőzteti. E köd eloszlatására csak egy mód adván: gyakran menekülünk az elmélkedő magányba, a környezet közönséges hatásait helyettesítjük lelkünkben egy nagy. szellem hatásával és engedjük, hogy ezek, a jótékony befolyások nyugalommal egészen a lélek mélyére leszállhassanak. A lélek mélyére való lehatolásra oly kedvező magányt könnyű elérnie a tanulónak: soha később nem élvez majd ilyen teljes szabadságot és valóban szomorú, hogy a teljes függetlenség e korszakában oly kevésé vagyunk urai önmagunknak.

Ám, az mégis csak igaz marad, hogy ez önmagunkban való elmélyedések alkalmazásával akár saját erőnkől, akár pedig gondolkodó fők elmélkedései által tévedéseinket lassankint eloszlathatjuk. A helyett, hogy a dolgokat mások becslése szerint ítélnők meg, megszokjuk azokat önmagunkban véve megtekinteni. Mindenekelőtt

levetkőzzük azt a szokást, hogy élvezetein-
 ket és benyomásainkat mások véleménye
 után ítéljük meg. Látni fogjuk, hogy a
 közönséges ember, aki alacsony élvezetek
 kel elégszik meg, mert a magasabb élvez-
 zetekre képtelen, mint uházza föl amazo-
 kat nemcsak hazug látszattal és pazarolja
 rájuk a nyelv minden dicsérő szólásait, de
 még megvetéssel és gúnyal is illeti a
 magasabb élvezeteket és lerántja mind-
 azt, ami tiszteletet érdemel. A bölcselő,
 aki gondolkozik és nem úszik az árral:
 neki csak üresfejű álmodozó,- különc-
 ködő; bolond. Aki elmélkedik, az már
 hajszállhasogató, aki a csillagokba néz
 s beleesik a kútba. Valamennyi tömjé-
 nező jelző és dicsőítő dal a bűnnek szól,
 minden súlyos szó az erénynek; amely
 kecses, előkelő az egyik, olyan szigorú,
 merev, pedáns a másik. Maga Molière,
 nagy lángeszével sem lett volna képes el-
 érni, hogy a bűnön mulassunk. Célimène,
 ez a jéság és őszinteség nélkül való tet-
 szelgő nem nevetséges, de az a becsületes
 ember, akinek minden szava, minden moz-
 dulata fenkölt egyenességre vall, igenis

nevetséges. Alcestenek megvan az az adománya, hogy komikus tud lenni. És nagy az ámulat mind a két nembeli tanulók közt, amidőn megtudják, hogy Alceste előkelő ifjú; ily hatalmasan ragadja magával ez a szó: erény a köznyelvben foglalt szuggerenziókat; s ez a köznyelv, ismételjük, lerakódóhelye mindannak, ami közönséges, alacsony. Müller Miksa a műveli angol ember által használt szavak számát háromnégyezerre becsüli, a nagy mesterek által használtakét tizenöt-húszezerre; igen ám, de éppen azon szók jegyzékében, amelyek a társalgásban csak ritkán használatnak és amelyek a köznapi ember és a bölcs úti-podgyásza közt a különbséget teszik, vannak meg mindazok a szavak, amelyek azt jelentik, ami nagy, nemes, magasztos.

Sajnos, azzal az elmélkedéssel, melyet a nyelvben a gondolatok fenköltése okoz, úgy vagyunk, mint a hegyekkel: a köznapi ember tesz ugyan rövidebb kirándulásokat egy-egy csúcs felé, de a síkságon iakik. íme, ezért helyezkednek a képzet-csoportok szembe mindazzal, ami emelkedett. «Gyermekkorunk óta bizonyos dolgo-

kat mint jókat, másokat mint rosszakat hallottunk emlegetni. Azok, akik nekünk ezekről beszéltek, belénk oltották saját hangulatuk képzetét s így megszoktuk, hogy azokat ép úgy tekintsük és hozzájuk ugyanazokat a hangulatokat és érzelmeket fűzzük».* «nem ítéljük meg többé a valódi értékük szerint, de azon ár szerint, amellyel az emberek véleménye fölruházta».

Ismételjük: a tanuló ifjú csak a figyelmes elmélkedésben találja meg az orvosságot és látni fog saját szemével. Kell, hogy — miként a többiek — belevesse magát az életbe: különben nem lenne tapasztalata és nem tanulná meg kikerülni a veszélyt. Ha azonban megtette tapasztalatait a mindennapi életben, térjen vissza önmagához és elemezze gondosan benyomásait: ettől kezdve nem fog már csalódni a dolgoknak értéke, nagysága tekintetében, de legkivált azok hozzávaló viszonyának megítélésében; lenyirbálja azokról mindazt, ami idegen eredetű. Csakhamar le fogja vonni az átlagos diákéletből a következtetést.

* Nicole, Danger des entretiens . . .

melvnek foglalata ez: a maradandó élvezetek, a magasztos és tiszta gyönyörök föl-áldozása a *hiúságnak*. Azért a hiúsáért, hogy függetlennek lássék, hogy a csapszékeket lármával, zajjal töltheti el, hogy ihatik, mint valami korhely, hogy elhenceghessen vele, reggel két óraker járhat haza, hogy magát oly nők társaságában fitogtathatja, akiket másnap mások karján láthat, olyanok karján, akik ép oly kevéssé rátartásak, mint ó, s hajlandók magukat velük szintén mutogatni.

A nevelőintézet szigorúsága, a szülők aggodalmas felügyelete után világos, hogy ez a viselkedés a függetlenségnek csattanés bizonyítása. De hát minek is azt fitogtatni, mikor függetlenségének valódi érzete az, ami igazi nagy örömet okoz? Ami azon fölül van, az már csak hiúság. Nagyon tévesen ítélik meg ennek a lármás életnek igazi értékét! Ami pedig a hiúságot illeti, könnyű azt okosan kielégíteni! Az az öröm, hogy tanáraink becsülnek, hogy kitűnően tesszük le vizsgálatainkat, hogy hogy szülőink óhajtásait teljesíthetjük, hogy kisvárosokban nagy embernek tartanak

mennyivel fölülmúlja a mulatni vágyó tanuló hiú elégtételét, amely olyan, mint a legostobább zsákhordóé, vagy boltoslegényé, aki bérét kikapta.

A tanuló ifjú tehát mélyedjen el önmagába és vegye beható vizsgálat alá mindazon szórakozásokat, amelyek csak fáradtságok és kiábrándulások a hiúság csalóka köpenyében. Boncolgassa egyenként az előítéleteket, az álokoskodásokat, amelyek a szellemi munka útjában csak úgy hemzsegek; nyissa tágra a szeméi és vegye *szemügyre részletesen* néhány eltöltött napját és elveit, amelyek őt vezetik. Ezeket az elmélkedéseket támogassa jól megválasztott olvasmányokkal és mellőzze mindazt, ami akaratát nem támogatja. Egy új világot fog így fölfedezni. Nem lesz többé arra kárhoytatva, hogy a dolgoknak csak az árnyékát vizsgálja, mint a lelán-colt foglyok Plato barlangjában; látni fogja szemtől-szembe az igazság tiszta fényét.

Ily módon a benyomásoknak egy üdvös férfias légkörét teremti meg magának, egyéniség lesz, értelmes ember, aki ura önmagának. Nem engedi többé, hogy egé-

szen ellentétes irányokba hajtsák olyan ingerek, amelyek akár vak ösztönei, akár a nyelv, akár a cimborák, a világ vagy a környezet részéről jönnek.

Világos tehát, hogy a világi élet kellő közepében is a legmélyebb magányba vonulhatunk vissza és ott élhetünk gondolatban. Ez a magány, amelyet kívánunk. abban áll, hogy nem engedünk helyet lelkünkben a kicsinyes elfoglaltságoknak, kicsinyes szórakozásoknak. hogy kényszerítjük magunkat arra, hogy csak olyan tárgyakat és képzeteket fogadjunk be, melyek képesek a lélekben a kívánt érzelmeket fölébreszteni. Ez a munka nem kívánja azért még okvetetlenül, hogy a kartausiak kolostorába vonuljunk vissza, sőt leljesen összeegyeztethető a szokásos foglalkozással: elég, ha sétánk közben, vagy otthon vissza, tudunk vonulni bensőnkbe és figyelmünket hosszabb vagy rövidebb ideig minden nap, vagy minden héten csupán azokra az indító okokra tudjuk irányítani, amelyek az ellenszenv, vagy a szeretet érzelmét fölébreszteni képesek.

VII.

És ekkor a mi ifjú emberünk nemcsak a közönséges hatások jobbágyságából és a szenvedély okozta tévedésektől fog megszabadulhatni; nemcsak életének iránya alkalmazkodik jobban az igazsághoz, de komoly veszedelmektől is menekül. Az önfegyelmzés tényleg magában foglalja az önuralmat a külső világ ezer behatásával szemben, de magában foglalja még legfőképen az értelem uralkodását az érzékenység vak ereje fölött. Ha egy figyelmes tekintetet vetünk a gyermekek, a legtöbb asszony és a legtöbb férfiú magaviseletére, megütközünk, látva azt a törekvést, amely valamennyiben megvan: hogy az első pillanat hatása alatt cselekedjenek és látva teljes, képtelenségüket arra, hogy magukviseletét még kevésbé távolfekvő célokhoz is tudnák alkalmazni. A bennük meglévő kedélymozgalmak hajtják őket minden pillanatban ilyen vagy olyan cselekedet végrehajtására. Tudatukban a hiúság egy hullámát követi a haragé, majd egy érzelmi felgerjedése stb. és ha a meg-

szokott vagy kényszerű cselekedeteket leszámítjuk, ami marad, legkivált társaságban, az azon az alapelven nyugszik, „hogyan olyan emberekben, keltsenek maguk iránt jó jfcáliíméjy t, akiknek Ítéloképessége xend; ejrint jLfeni. Y a i nia A hajlandóság pedig, hogy az ember önmagát tartsa gyermekes módon minden jó mintaképének, oly erős, hogy a világ egyedül azokat az izgékony, sürgő-forgó embereket, a kapkodókat tartja a tett embereinek, kik nem nyughatnak a helyükön. Aki magányába vonul, hogy elmélkedjék és gondolkozzék, a gáncsot hívja ki maga ellen. Pedig mindazt, ami nagy és maradandó van a világon, az elmélkedők, a gondolkodók hozzák létre. Az emberiség igazán termékeny munkáját csöndben, sietség és zaj nélkül azok az álmodozók végezték, akikről az imént beszéltünk, és akik a csillagok elé néznek s az alatt a kútba esnek. A többieknek, a lármásoknak a politikusoknak, a hódítóknak a kapkodóknak, akik ostobaságaikkal megtöltik a világtörténelmet, bizonyos távolságból tekintve csak nagyon jelentéktelen szerepük

van az emberiség haladásában, ha majd ez a történelem. — azaz: amit ma annak tekintenek és ami nem egyéb, mint egy sereg adoma a jó, művelt közönség kíváncsiságának kielégítésére szánva, —helyet ad a gondolkodók által a gondolkodók számára írott történelemnek, csodálkozva fogják látni, mily kevésbé módosították a művelődés széles folyását az u. n. «hőstetteket» véghez vitt nagy férfiak. A történelem igazi hősei, milyenek a nagy fölfedezők a tudományban, a művészetben, az irodalomban, a filozófiában az iparban majd ekkor fogják elfoglalni az őket joggal megillető első helyet. Egy szegény gondolkodó, mint például *Ampere*, aki sohasem értett a pénzszerzéshez, akit cselédje a könnyezésig kikacagott, fölfedezéseivel jobban szolgálta a társadalmat, sőt a modern haditudományt, mint egy *Bismarck* és egy *Moltke* együttvéve. Egy *Georges Ville* többet tett és fog tenni a földművelés fejlesztésére, mint ötven földművesminiszter összesen.

Hogyan kívánhatjuk tehát, hogy a tanuló ifjú, ellentálljon az általános fölfogás-

nak. mely dicsérettel halmozza el a kapkodó sürgést-forgást, s ezt összetéveszti az igazi hasznos működéssel? Hogyan kívánhatjuk tőle, hogy ne tartsa szükségesnek magát legalább abban az illúzióban ringatni, hogy él, mert tudniillik: zajt csap. mert meggondolatlanul cselekszik; hiszen az elfogadott formák szerint ez az élet! Minden szerencsétlenségünk abból a végzetes szükségletből származik, hogy rögtön cselekedjünk; ebből a szükségletből, amelyet a közvélemény dicséretei csak még inkább sarkalnak. Ez a kapkodás magában még nem rejtene nagy veszedelmet, mert nem tudná, mire adja ki erejét. De azon hajlandóság által, hogy meggondolatlan cselekvésre ösztönöz, a tanuló ifjú a külső körülmények játékszerévé lesz. Egy pajtás látogatása a munka idejében. egy társas-összejövetel, egy ünnepség vagy bármily esemény magával ragadja őt. Meri, amint könnyen észrevehetjük, az előre nem látott véletlen «leszereli» a gyöngé akaratot. Üdv csupán az elmélkedő szemlélő désbén van: sőt a külső események előre látása pótolhatja még a hiányzó tetterői

is. Ám a tanuló az előre nem látott *véletlent* élete folyásából kirekesztheti, könnyen előreláthatja azokat az alkalmakat, melyek őt elterelik a rendes útjáról. Már tudja előre például, hogy ez és ez a pajtása majd a vendéglőbe vagy sétára fogja őt hívni, már előre készen tarthatja a visszautasító szavakat — vagy ha kereken visszautasítani nem akarja, tartogathat e célra valamely mentséget is, s véget vehet minden további sürgetésnek;* de ismétljük, ha nem határoztuk el már jó előre

* Semmi esetre sem helyeselhetjük Kant-nak e tekinteiben való hajthatatlanságát. Hogyan! meg volna engedve nekem, hogy embert öljek jogos önvédelemből, s egy szükségből mondott hazugság nem volna megengedve jogos önvédelem gyanánt a tolakodókkal szemben? Több mint jog, inkább már kötelesség, hogy az ember *selixk* szemben megvédje munkáját és gondolatát. Igen gyakran ex az egyetlen fegyver, amelylyel védekezhetünk anélkül, hogy másokat súlyosan megsértenénk. Megbocsáthatatlan, gyűlöletes az a meniség, amely valakinek árt. Az az igazság, amelyet azért mond valaki, hogy ártson vele, ép oly kárhozatos, mint a valótlanság. Ami a ltett bűnössé teszi: az a gonosz szándék.

és erősen, hogy hazamegyünk és a kiszabott munkát befejezzük és ha nem tartogatjuk már készen a kifogást, amely egyszerűen véget vet a semmittevésre való csábítás kísérletének, kilátásunk van arra, hogy egy napot elveszítünk.

Előrelátni, lélektani szempontból annyi, mint az eseményeket előre elképzelni. Ez az előre elképzelés, ha élénk és tiszta, fölér a fél-feszültség állapotával, úgy hogy a felelet vagy a cselekvés nagy gyorsasággal megy végbe; így a cselekvés vagy az adandó válasz gondolata és a gondolat objektív megvalósítása között nincsen annyi fizikai idő, hogy a külső események ingerei vagy a pajtások kísértései közbe beilleszkezhessenek. A mi elhatározásunkra nézve káros események bizonyos mértékben még elősegítik azoknak a cselekvéseknek automatikus végrehajtását, amelyek elhatározásunknak megfelelnek.

Csak a gyöngé lények számára áll az élet előre nem látott dolgokból. Annak az élete, akinek nincsen határozottan kitűzött célja, vagy aki – bár megvan a maga célja szemét nem tudja állandóan

e felé irányítani és tűri, hogy attól elterel-
tessék: nem lesz összefüggő és egységes.
Ellenben arra nézve, aki haladásában gyak-
ran megáll, hogy a «cél újból szemügyre
vegye» és hogy az irányt kiigazítsa, nin-
csenek előre nem látott dolgok: e végből
azonban meglehetősen tisztába kell jön-
nünk önmagunkkal és meg kell ismernünk
megrögzött hibáinkat és az okokat, ame-
lyek időnként rendszerint elrabolják, — és
ennélfogva tudnunk kell megvonni a zsi-
nórmértéket: hogy úgy mondjuk, nem sza-
bad elveszteniünk önmagunkat szemünk
elől.

Ily módon végre sikerülhet életsorsunk-
ban a véletlen szerepét napról-napra gyön-
gíteni. Nemcsak azt *fogjuk tudni* tétová-
zás nélkül, mit kell mondanunk és ten-
nünk ilyen külső körülmények között, pél-
dával ezzel a baráttal szakítani, lakást vál-
toztatni, más vendéglőbe járni, bizonyos
időre falura menekülni: de tudni fogunk
még egy teljes és részletezett haditervet
is kidolgozni mindenféle belső véletlennel
szemben.

Ez a terv nagyfontosságú. Ha ez jól ki

van gondolva, legott tudjuk, mit kell tennünk, midőn az érzékiség egy ingere tudatunkba tolakszik s nem vagyunk képesek kiűzni; tudni fogjuk, hogyan kell elhárítani a megokolatlan érzelgősséget, hogyan kell győzedelmeskedni a szomorúságon, a csüggedésen. Mint a jó hadvezér, mérlegeltük azokat az akadályokat, melyeket az ellenség előnyei, a talaj nehézségei, a saját csapataink hibái élénk gördítenek, — de viszont fölbecsültük a siker kilátásait is. számot vetettünk az ellenséges hadvezetés gyöngeségeivel, a terület ilyen vagy olyan előnyeivel, a talaj ilyen vagy olyan alakulásaival és a csapatok lelkesedésével. Ekkor azután már mehetünk előre. A külső és belső ellenségek ismereteseek, ismeretes a taktikájuk, gyöngé oldaluk: a végső győzelem tehát nem kétséges, mert mindenre előre volt gondunk, még a rendben való visszavonulásra is, részleges vereség esetén. Épen ezek a belső és külső vészedei azok, amelyek a tanulót könnyen hatalmukba ejtik és amelyeknek figyelmünket szentelnünk kell. Tanulmányoznunk kell a legyőzésekre alkalmas tak-

tikát. Látni fogjuk akkor, hogyan lehet fölhasználni a külső körülményeket, még azokat is, amelyek erkölcsi elernyedésünket rendszerint csak siettetni szokták és hogyan lehet azokat előnyösen arra fordítani, hogy akaratunkat önmagunk neveljük.

Annyi bizonyos, hogy az elmélkedés és az értelem biztos felszabadítók, és a világosság e hatalmának diadala a nehézkes és vak érzéki hatalmak fölött idővel bizonyos!

VIII.

Amint látjuk, a szemlélődő elmélkedés eredményekben csodásan gazdag; hatalmas kedélyhullámzásokat hoz létre; a pusztavágyódásokat erős elhatározásokká alakítja át; ellensúlyozza a beszéd és a szenvedély hatását; *lehetővé* teszi, hogy a jövőbe tiszta pillantást vethessünk, hogy előre lássuk a belső veszedelmeket, hogy megakadályozzuk a külső körülményeknek a környezetnek azokat a hatásait, melyek restségünket elősegítik. De vajjon ezek a fontos előnyök az egyedüliek-e melyeket ettől a

jóteköny hatalomtól várhatunk? Nem, mert azon a segítségen kívül, amit nekünk közvetlenül nyújt, még indirekt eredményekben is gazdag.

Lehetővé teszi, hogy a mindennapi tapasztalatból szabályokat vonhassunk le, előbb csak ideiglenes szabályokat, melyek később mindjobban megerősödnek, határozottabbakká lesznek s végül a *vezérelvek* világosságával és tekintélyével vezetik viselkedésünket. Ezek az elvek úgy képződnek, hogy a sok egyes megfigyelésből a gondolattömeg aljára leszűrődnek: a meggondolatlanoknál és a handabandázóknál ez a leszűrődés nem is jön létre, ezért nem is merítenek ők hasznot a múltból s náluk ugyanazokat a szabátosság elleni hibákat figyelhetjük meg, mint a figyelmetlen tanulónál, csak hogy náluk ezek nem nyelvhibák, hanem a magaviselet hibái. Azoknál ellenben, akik gondolkodnak, a múlt és a jelen bizonyos tekintetben állandó tanítás: tanítás, mely lehetővé teszi, hogy jövőben az elkerülhető hibákat el ne kövessük. És ezek a tanulságok mindinkább szabályokká sű-

rűsödnek, melyek mintha koncentrált elixirrre párolt tapasztalatok volnának. Ezek a szabályok, rövid és világos tétélekbe foglalva, segítik féken tartani a változó vágyakat, a különböző irányba szétágazó természetes ingerületeket és uralkodóvá teszik a szilárd és biztos rendet életünkben.

Ez az erő, mely minden világosan kifejezett alapelvben benne van, két összeműködő okból ered.

Először is van egy, csaknem abszolút szabály a pszichológiában: ez pedig az, hogy minden végrehajtandó vagy végre nem hajtandó cselekedet képzetének — fel téve, hogy ez a képzet nagyon világos és hogy ellenséges kedélyállapotok nincsenek jelen — megvan a megvalósító ereje; minek az a magyarázata, hogy a képzet és a cselekedet közt nincs lényeges különbség. A gondolatban megfogant cselekvés már megkezdett cselekvés. A cselekvésnek előre való elképzelése olyan, mint a főpróba, ez olyan fél-feszültség, mely csak megelőzi az utolsó teljes feszültséget úgy, hogy az előre tervezett cselekvés gyorsan

megy végbe; az ösztönök kopóinak nincs annyi idejük, hogy csaholhassanak. Eltökéltük például, hogy hazamegyünk dolgozni, de már sejtjük, hogy egyik barátunk, aki már előbb arra kért, kísérnők el őt a színházba, sürgetni fog. Már előre elkészítjük a választ és amint meglátjuk őt, megelőzzük: «Sajnálom, el akartalak kísérni, de olyan váratlan esemény jött közbe, hogy múlhatatlanul haza kell mennem.» A határozott és erős hang, amellyel ezt kimondtuk, lehetetlenné teszi, hogy szándékunkat megváltoztassuk, de egyúttal lehetetlenné teszi barátunknak is, hogy mégis süssessen.

Mint ahogyan a politikában is a gyors és merész elhatározású emberek magukkal ragadják a határozatlanokat, félénkeket, habozókat, úgy a tudatban is a világos, határozott állapotok maradnak a helyzet urai: olyannyira, hogy ha a részletekig megállapítjuk az életmódot, amelyet követni akarunk, előre megszabott program végrehajtása megelőzi a restség, a hiúság sugallatát.

Íme, ez az első oka az elvek hatalmá-

nak. Ez azonban nem az egyedüli, sőt nem is a legfontosabb ok. Valóban azért, hogy gondolkodhassunk, nem hordhatjuk magunkkal a képek terjedelmes terhét. A különböző tárgyak csoportjait kényelmes, könnyen kezelhető rövidítésekkel helyettesítjük s ezek nem egyebek, mint a szavak. Tudjuk, hogy elegendő, ha akarjuk, egy pillantást vetni a jelre s azonnal látjuk fölmerülni a különböző képeket, mint ahogy a kiszáradt rotilerák (apró állatkák) százai új életre támadnak, ha egy csöpp vizet csöppentünk rájuk. Így van ez érzelmeinkkel is. Ezek nehézkes, terjedelmes, a gondolatra nézve nehezen kezelhető dolgok: ezéri a mindennapi használatban szavak által helyettesítjük őket, rövid, könnyen kezelhető jelek által, amelyek a társulás által kiválóan alkalmasak arra, hogy fölkeltsek azokat az érzelmeket, amelyeket jelölnek. Bizonyos szavak úgyszólván megremegnek attól az izgalomtól, amelyet jelentenek; ilyenek: a becsület, lelki nagyság, emberi méltóság . . . árulás, gyávaság stb. Nos, az alapelvek is tömör, erőteljes rövidítések, különösen alkalmasak arra, hogy föléb-

resszék a többé-kevésbbé erős, bonyolult érzelmeket, amelyeket a köztudatban jelenenek. Ha az elmélkedés a lélekben kellemes vagy kellemetlen kedélymozgalmakat ébresztett, — minthogy ezek a mozgalmak eltűnők jó, ha oly kifejezést tartunk meg, mely képes ezeket a mozgalmakat, ha kell, visszahívni, s amely valami módon összefoglalja őket. Ez annyival is inkább hasznos, mert egy határozott kifejezés az elmébe nagy erővel vésődik be. Könnyen felidézttetvén, maga után vonja a kapcsolatos érzelmeket, amelyeknek praktikus jeléül szolgál: tőlük nyeri hatalmát, cserébe adja érte azoknak a maga tulajdonságai közül a világosságot s azt, hogy könnyen fölidézhető s könnyen tovább adható. Ha a magunk nevelésében nincsenek világos szabályaink, elveszítjük minden mozgékonyágunknak előnyét áttekintésünket a környezet és a szenvedélyek ellen való harcban. Nélkülök a sötétben harcolunk és a legszebb győzelmek is meddők maradnak.

Így tehát az életelvek akarátunknak határozottságot, gyors erőt adnak, melyek

biztosítják a sikert; ezek kényelmes helyettesítői azoknak az érzelmeknek, amelyeket föl akarunk kelteni. Ezek a mi fölszabadításunknak új, megbecsülhetetlen segítői; ezeket is csak a szemlélődő elmélkedés idézi föl, mert egyedül ez az elmélkedés teszi lehetővé a szellemnek, hogy folyamatos tapasztalatainkból, a mellékkörülményektől az állandó következményeket különválaszthassa, amelyekből az élnitudás tudománya áll; azaz: az a képességünk, hogy a jövődbe lássunk s azt irányítani tudjuk.

IX.

Mindent összefoglalva tehát, az elmélkedő szemlélődés a lélekben kedélyhullámzásokat hoz létre, melyek nagyon becsesek, hogyha föl tudjuk használni őket, sőt ez a legnagyobb fölszabadító, mert lehetővé teszi nekünk, hogy a tudat világoossága felé rendetlenül tolongó érzelmek, szenvedélyek és képzetek forrongásának ellentállhassunk. Lehetővé teszi azt is, hogy a külvilágból eredő izgalmak áradata

között megállapodhassunk és az a képesség, hogy magunkba szállhassunk, hogy önmagunkéi vagyunk, a boldogságnak hatátság előmozdítója; mert ahelyett, hogy engednők magunkat tovaragadtatni anélkül, hogy visszatekintenénk, visszatérhünk az élet kellemes emlékeire, azokat újra átgondolhatjuk és átélhetjük.

Azonkívül pedig semmi az, hogy saját egyéniségünk tudatára ébredünk? Nem érezzük-e ugyanazt az örömet amit a jó úszó érez, aki a hullámok ellen küzd s duzzadva maga ellen jönni s aztán maga alatt elsuhanni engedi őket, mint egy gyöngéd ölelést, majd dacol velük s keresztülhatol rajtuk? Hogyha az elemekkel való győzelmes harcban erőnk érzete bennünk kellemes, mély kedélymozgalmakat kelt, hogyne kísérnék kedves érdeklődéssel az akaratnak küzdelmét az érzékiség durva hatalmával szemben? Corneille bizonyára azért áll az utókor előtt a tisztelet oly magas oszlopán, mert az önfegyelmesség örömeit festette; és ha személyeinek győzelme kevésbé lett volna könnyű, ha küzdelmük természetünk állati ösztö-

neivel szemben tartósabb lett volna: színdarabjai mélyebben emberiek lettek volna; és minthogy Corneille igen nemes ideált állít elénk, nemcsak a legelső drámai költőnk lett volna, hanem a legmagasabb és legcsodálatosabb lángelméje minden időknek.